

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ**  
**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**  
**ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ**



**Ο ρόλος της προσωπικότητας, του κεντρικού  
μηχανισμού αυτο-αξιολόγησης, της δομής της  
οικογένειας και της διαπαιδαγώγησης στη χρήση και  
στη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**  
**ΤΗΣ**  
**Κωστούλα Δήμητρα**

**ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 1949**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. Ιωάννης Τσαούσης**

**ΡΕΘΥΜΝΟ**  
**ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ: 2008-2009**

## Εισαγωγή

Η λέξη «ναρκωτικά», παραγόμενη από την αρχαιοελληνική λέξη «νάρκη» (μούδιασμα, παράλυση και απονέκρωση των αισθήσεων), όπως και το ρήμα «ναρκώω» (ναρκώνω), συνδέεται ετυμολογικά με το όνομα του μυθικού Νάρκισσου, που γοητεύτηκε από το καθρέφτισμα της διάφανης εικόνας του μέσα σε ένα ρυάκι, περιφρονώντας την αγάπη που ενώνει τα ανθρώπινα όντα, για να τιμωρηθεί από τον Έρωτα και να παραμείνει ως σύμβολο του ύπνου και του θανάτου (Wiesler, 1856).

Στον όρο ναρκωτικά περιλαμβάνονται όλες οι ουσίες που επιδρούν στις σωματικές και νοητικές λειτουργίες. Η πρώτη συστηματική καταγραφή τους έγινε κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, από τον Carolo Linnaeo (Μαρσέλος, 1986). Έκτοτε, έχουν προταθεί ποικίλες ταξινομήσεις των ναρκωτικών (βλ. Νέστορος & Βαλλιανάτου, 1988. Νέστορος, 1992. Hamilton, Troot, Sanders, & Strage, 1991).

Σύμφωνα με μία από τις προτεινόμενες ταξινομήσεις (Κουτσελίνης, 1973. Erickson, Javors, Morgan, & Stimmerl, 1990. Αλεβιζόπουλος, 1998), τα ναρκωτικά μπορούν να διακριθούν σε:

*Διεγερτικά του κεντρικού νευρικού συστήματος (ΚΝΣ), (κοκαΐνη, αμφεταμίνες)*

*Κατασταλτικά του Κ.Ν.Σ. (οινόπνευμα, οργανικοί διαλύτες και ατμοί)*

*Κατεξοχήν ναρκωτικά (οπιοειδή) και*

*Ψευδαισθησιογόνα (LSD, μεσκαλίνη, τρυπταμίνες, STP, MDMA, MMDA, TMA, “68”, χασίς, ganja, μαριχουάνα).*

Κατά άλλες απόψεις, τα προϊόντα της ινδικής κάνναβης (Γρίβας, 1993. McIlveen & Gross, 1996), το MDMA, το MMDA, το MDA, δε μπορούν να συμπεριληφθούν ανάμεσα στα κατεξοχήν ψευδοαισθησιογόνα (όπως το LSD), αλλά ανήκουν σε ξεχωριστή κατηγορία, με επιδράσεις που πλησιάζουν περισσότερο εκείνες της κοκαΐνης και των αμφεταμινών (Τριανταφυλλίδου, 2005).

Μία πιο πρόσφατη ταξινόμηση των ουσιών που προτείνεται από τον OFDT<sup>1</sup>, (1997), υιοθετεί τη διάκριση σε:

**Οπιοειδή** (όπως η μορφίνη, η ηρωίνη, η κωδεΐνη, η μεθαδόνη): Πρόκειται για φυσικές, ημισυνθετικές, ή συνθετικές ουσίες που δρουν κατασταλτικά και αναλγητικά

---

<sup>1</sup> OFDT: Observatoire Francais des Drogues et des Toxicomanies. Δίκτυο παρατήρησης (του φαινομένου της χρήσης) Ναρκωτικών και τοξικομανίας.

και δημιουργούν ισχυρή φυσική και ψυχική εξάρτηση. Τα συνθετικά οπιοειδή (μεθαδόνη, μπουφερονορφίνη κ.α.) χαρακτηρίζονται από επίδραση με περισσότερο παρατεταμένη διάρκεια. Οι πιθανές επιπλοκές από τη χρήση των οπιοειδών είναι πολλές, συμπεριλαμβανομένης της κατάθλιψης, της διαταραχής της προσωπικότητας, της ψυχοκοινωνικής έκπτωσης και της αύξησης του κινδύνου μετάδοσης λοιμώξεων όπως η ηπατίτιδα, ο τέτανος ή το HIV, με την ενέσιμη χρήση τους (Τριανταφυλλίδου, 2005).

**Κοκαΐνη και «κρακ»** (ουσιαστικά μία μορφή κοκαΐνης): Διεγερτικά του ΚΝΣ τα οποία δεν επιφέρουν σύνδρομο σωματικής στέρησης, αλλά από ψυχολογικής πλευράς θεωρούνται περισσότερο εθιστικά από την ηρωίνη (McKim, 1997). Οι εν λόγω ουσίες έχουν χαρακτηριστεί ως «χορευτικά ναρκωτικά» (dance drugs), από τη χρήση τους στο Λονδίνο της δεκαετίας του '20, σε «ολονυχτίες» χορού και διασκέδασης. Η χρόνια κατανάλωση κοκαΐνης και «κρακ», έχει συσχετιστεί με διαταραχές της συμπεριφοράς όπως η έκπτωση της κρίσης και της κοινωνικής λειτουργικότητας και η επιθετική συμπεριφορά (DSM-IV, APA 1994. Μάνος, 1990), αλλά και με ποικίλες σωματικές επιπλοκές (έμφραγμα του μυοκαρδίου, εγκεφαλικό επεισόδιο, βλάβες στο ρινικό διάφραγμα που προκαλούνται από την ρινική αναρόφηση της ουσίας κ.α.)

**Ψευδαισθησιογόνα** (LSD, peyotl, μεσκαλίνη): Παρόλο που η χρήση ψευδαισθησιογόνων θεωρείται ότι δημιουργεί σύντομα την επιθυμία για συχνή επανάληψη της εμπειρίας, τυπικά, δεν έχουν καταδειχθεί οι εξαρτησιογόνες ιδιότητες τους (Μάνος, 1997). Χαρακτηριστικό είναι ότι η χρήση τους σπάνια εκλαμβάνεται ως «διασκεδαστική εμπειρία» από τους καταναλωτές τους (Fournier, 1998), ενώ η εικόνα που παρουσιάζουν οι χρήστες τους, συνήθως πλησιάζει εκείνη της ψύχωσης, με την αίσθηση ότι το άτομο χάνει την επαφή με την πραγματικότητα και με αντιδράσεις φόβου και άγχους (Νέστορος, 1993).

**Ινδική κάνναβη** (σε μορφή φύλλων, ρητίνης ή ελαίου): Λαμβάνεται με κάπνισμα ή με κατάποση. Η περιεκτικότητα σε ενεργό ουσία (δέλτα-9-τετραϋδροκανναβινόλη), ποικίλλει από φυτό σε φυτό και ανάλογα με τον τρόπο προετοιμασίας του προϊόντος. Η κάνναβη σπανίως έχει συσχετιστεί με φυσικές βλάβες, αλλά το ζήτημα παραμένει αμφιλεγόμενο, με άλλους μελετητές να υποστηρίζουν ότι η τακτική χρήση της ενδέχεται να επιφέρει εγκεφαλικές αλλαγές παρόμοιες με εκείνες που επιφέρει η βιολογική γήρανση (Peluso & Peluso, 1988), ψυχωτική διαταραχή, κατάθλιψη, ανηδονία, ευερεθιστότητα (Νέστορος, 1992. Μάνος, 1997) και άλλους, ότι είναι

ελάχιστα τοξική (Rajgupta, 1993), αγχολυτική, ευφορική και οξύνει την αντίληψη (Γρίβας, 1993. Arnao, 1983).

**Ψυχοφάρμακα** όπως τα αγχολυτικά και τα καταπραϋντικά (βαρβιτουρικά, αναισθητικά, βενζοδιαπίνες, παραλδεύδη κ.α.): Πρόκειται για ουσίες που είναι αγχολυτικές σε μικρή δόση, ευφορικές σε μέση δόση και υπνωτικές σε ισχυρή. Στα παιδιά, αντίθετα με ό,τι ισχύει στους ενήλικες, επιφέρουν αναστάτωση και αϋπνία. Η εξάρτηση που προκαλούν θεωρείται ισχυρή, ενώ συχνές παρενέργειές τους θεωρούνται οι αϋπνίες και οι κρίσεις επιληψίας, η κατάθλιψη, η αντικοινωνική συμπεριφορά και οι ψυχωτικές διαταραχές, τα προβλήματα στο αναπνευστικό, ακόμη και ο θάνατος από υπερβολική δόση (Rajgupta, 1993).

**Διαλύματα και εισπνεόμενες ουσίες** (τολουένη, τριχλωραιθυλένιο, αιθέρας): Λαμβάνονται με ρινική αναρρόφηση και έχουν επιδράσεις που πλησιάζουν εκείνες του αλκοόλ. Και γι' αυτές τις ουσίες, η ύπαρξη συνδρόμου στέρησης δεν είναι ερευνητικά τεκμηριωμένη (Μάνος, 1997). Η μακρόχρονη χρήση τους έχει συσχετιστεί με την κατάθλιψη, τις ψευδαισθήσεις, τις ψυχωτικές διαταραχές, τις βλάβες του ΚΝΣ και τα ψυχοκοινωνικά προβλήματα.

**Διεγερτικά χάπια**, όπως αμφεταμίνες, το ecstasy (MMDA) και τα συγγενικά του συνθετικά ναρκωτικά (designer drugs) (MDA, DET, DMT κ.α.) : Πρόκειται για διεγερτικά του ΚΝΣ. Η επίδρασή τους γίνεται αντιληπτή από τον χρήστη κυρίως ως θετική, αλλά ενίοτε και ως αρνητική (η ευφορία, η όξυνση των αισθήσεων και η ενεργητικότητα, εναλλάσσονται με την κατάθλιψη, το άγχος, την αϋπνία και τα ψυχοκινητικά προβλήματα) και διαρκεί κατά μέσο όρο πέντε έως επτά ώρες (OFDT, 1997). Από σωματικής πλευράς, η χρήση αμφεταμινών τύπου “speed” θεωρείται ότι μπορεί να επιφέρει καρδιακό επεισόδιο και θάνατο, ενώ η χρόνια χρήση τους έχει συσχετιστεί με καρδιαγγειακά προβλήματα, γενική εξασθένιση του οργανισμού λόγω έλλειψης βιταμινών και αναιμία (Rajgupta, 1993). Όσον αφορά στο ecstasy, ο βαθμός επικινδυνότητας της ουσίας δεν έχει εξακριβωθεί, αν και έχουν ήδη σημειωθεί θάνατοι ατόμων μετά τη χρήση (Δικαιάκου, 1996). Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες του πανεπιστημίου Northumbria, η τακτική χρήση του ecstasy (τουλάχιστον 10 φορές το μήνα), προκαλεί σημαντική επιδείνωση στη μνήμη, τόσο στη βραχύχρονη, όσο και τη μακρόχρονη. Κατά τον Hefferman (2000), καθηγητή ψυχολογίας στο πανεπιστήμιο Northumbria, αν και το ecstasy τείνει να θεωρηθεί «μαλακό ναρκωτικό», η χρήση του δεν θα πρέπει να νομιμοποιηθεί, λαμβάνοντας υπόψη τις καταστροφικές του

επιδράσεις στους μετωπιαίους λοβούς, μία περιοχή της οποίας η δραστηριοποίηση εμπλέκεται στη δημιουργική σκέψη και την επίλυση προβλημάτων.

Σύμφωνα με μία διαφορετική προοπτική, στον «κατάλογο» των ναρκωτικών θα πρέπει να συμπεριληφθούν, τα **νόμιμα προϊόντα** που μπορούν να δημιουργήσουν εξάρτηση ή σωματικές / νοητικές καταστάσεις παρόμοιες με εκείνες των παράνομων ναρκωτικών (Fournier, 1998), όπως το κοινό μοσχοκάρυδο, οι σπόροι του φυτού ιππομαία ή τα φύλλα της ορτανσίας, τα λεγόμενα «**κοινωνικά ναρκωτικά**» (αλκοόλ, νικοτίνη, καφεΐνη) και τα **φάρμακα που χορηγούνται με ιατρική συνταγή** και που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως ναρκωτικά (χάπια και σιρόπια), όταν η διακίνησή τους γίνεται άτυπα, στους δρόμους (Rajgupta, 1993).

Για την αναγνώριση των φυσικών και νοητικών επιδράσεων των εξαρτησιογόνων ουσιών δεν αρκεί μόνο η ταξινόμηση των ουσιών κατά είδος αλλά και ο τρόπος χρήσης τους. Έτσι, σύμφωνα με το DSM-IV (Μάνος, 1997), προκύπτει η διάκριση της χρήσης σε:

**Απλή ή περιστασιακή χρήση:** Αποτελεί κατάσταση αρκετά συνηθισμένη, η οποία δεν σχετίζεται υποχρεωτικά με μία εξελικτική πορεία προς συμπεριφορά κατάχρησης ή εξάρτησης. Αποτελεί μία περιστασιακή κατανάλωση εξαρτησιογόνων ουσιών που δεν επιφέρει επιπλοκές ή βλάβες (CFES, 1998). Υπάρχει επίσης η λεγόμενη κοινωνική χρήση, που αφορά τη χρήση εξαρτησιογόνων αλλά μη απαγορευμένων ψυχοτρόπων ουσιών, όπως είναι το τσιγάρο, τα οινόπνευματώδη και η καφεΐνη.

**Επιβλαβής χρήση:** Σύμφωνα με τον ορισμό του Διεθνούς Κώδικα Ταξινόμησης Νόσων (ICD-10) (ΠΟΥ, 1993), πρόκειται για τρόπο χρήσης ψυχοδραστικών ουσιών που προκαλεί προβλήματα στην υγεία του χρήστη, στο περίγυρο του ή στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Η βλάβη στην υγεία του χρήστη είναι δυνατόν να είναι σωματική (όπως στις περιπτώσεις τις ηπατίτιδας) ή ψυχική (όπως επεισόδια καταθλιπτικής διαταραχής).

**Κατάχρηση:** Στο DSM IV ορίζεται έτσι ένα πρότυπο χρήσης ουσιών, που οδηγεί σε κλινικά σημαντική έκπτωση ή ενόχληση, η οποία αφορά βασικούς τομείς της ζωής του χρήστη, όπως ο ατομικός, ο οικογενειακός, ο εργασιακός και ο ευρύτερος κοινωνικός (Μάνος, 1997), χωρίς όμως να πληρούνται τα ειδικά κριτήρια της εξάρτησης.

Τα Διαγνωστικά κριτήρια της Κατάχρησης Ουσιών κατά DSM-IV (APA, 2000. Μάνος, 1997) είναι:

1. Η περιοδική χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών που οδηγεί σε αδυναμία εκπλήρωσης σημαντικών υποχρεωτικών ρόλων στη δουλειά, στο σχολείο και στο σπίτι, οι επαναλαμβανόμενες απουσίες, η βραδύτητα, η φτωχή απόδοση και η αναβολή ή αμέλεια υποχρεώσεων σε βασικούς τομείς της ζωής του ατόμου.
2. Η επαναλαμβανόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών σε περιπτώσεις όπου είναι σωματικά επικίνδυνη αποτελεί μία ένδειξη κατάχρησης. Η οδήγηση αυτοκινήτου, το κολύμπι, η λειτουργία μηχανήματος ή ακόμη και το περπάτημα σε επικίνδυνη περιοχή υπό την επήρεια εξαρτησιογόνων ουσιών.
3. Τα περιοδικά νομικά προβλήματα που σχετίζονται με τις εξαρτησιογόνες ουσίες, όπως είναι η σύλληψη για απροσάρμοστη συμπεριφορά ή για οδήγηση υπό την επίδραση ναρκωτικών.
4. Η επανειλημμένη χρήση ουσιών που είναι ανεξάρτητη των διαχρονικών ή περιστασιακών κοινωνικών ή διαπροσωπικών προβλημάτων του ατόμου, που προκαλείται ή αυξάνεται από την επίδραση των εξαρτησιογόνων ουσιών. Για παράδειγμα, η εμπλοκή σε διαφωνίες ή τσακωμούς με άλλους, η ανάρμοστη συμπεριφορά μπροστά σε άλλους.

Προκειμένου να διαγνωσθεί κατάχρηση θα πρέπει να πληρείται ένα τουλάχιστον από τα παραπάνω κριτήρια, ταυτόχρονα και μέσα στη χρονική περίοδο ενός έτους.

**Εξάρτηση:** Αποτελεί το δυσπροσαρμοστικό τρόπο χρήσης, με σημαντικά κλινικά και κοινωνικά προβλήματα (Τριανταφυλλίδου, 2005). Η εξάρτηση μπορεί να είναι ψυχολογική, σωματική ή και τα δύο.

Όσον αφορά την *ψυχολογική εξάρτηση*, είναι η κατάσταση που συνοδεύει όλες σχεδόν τις περιπτώσεις εξάρτησης και χαρακτηρίζεται από επιθυμία συνεχούς χρήσης ή κατάχρησης ενός φαρμάκου, προκειμένου το άτομο να βιώσει κάποια ευχάριστη ενέργεια της ουσίας (Shapiro, 2009).

*Σωματική ή φυσική εξάρτηση* είναι η κατάσταση του οργανισμού κατά την οποία εκδηλώνονται διάφορα σωματικά και ψυχοπαθολογικά συμπτώματα, όταν μειωθεί ή διακοπεί απότομα η δόση της χρονίως λαμβανομένης ψυχοτρόπου ουσίας (Shapiro, 2009).

Σύμφωνα με τα κριτήρια του DSM-IV (APA, 1994. Μάνος,1997), προκειμένου να διαγνωσθεί εξάρτηση, θα πρέπει να πληρούνται τρία τουλάχιστον από τα παρακάτω κριτήρια, ταυτόχρονα και μέσα στη χρονική περίοδο ενός έτους:

1. Ανάπτυξη ανοχής στην ουσία (εθισμός).
2. Φαινόμενα στέρησης.
3. Συχνή λήψη της ουσίας σε μεγαλύτερη δόση και για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα απ' ότι υπολόγιζε αρχικά ο χρήστης.
4. Επίμονη επιθυμία για την ουσία ή αποτυχία των προσπαθειών μείωσης ή ελέγχου της χρήσης.
5. Διάθεση αξιοσημείωτου χρόνου για ανεύρεση και προετοιμασία της κατανάλωσης.
6. Εγκατάλειψη ή μείωση των δραστηριοτήτων εξαιτίας της χρήσης.
7. Επιδίωξη της χρήσης, παρά την αναγνώριση εκ μέρους του ατόμου, ότι υπάρχει ένα φυσικό ή ψυχολογικό πρόβλημα που προκαλείται ή επιδεινώνεται από αυτήν.

Τέλος, ένα επίσης σημαντικό σύγχρονο πρότυπο χρήσης είναι η «**πολυκατανάλωση**» ουσιών, δηλαδή, η παράλληλη χρήση διαφόρων εξαρτησιογόνων ουσιών (Ζερβής, 2001) και η εμφάνιση στην αγορά, χάρη στην εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας, νέων συνθετικών ναρκωτικών (Θεοδορίδης, 2009) που σπάει την παλαιά διάκριση μεταξύ χρηστών «μαλακών» και «σκληρών» ναρκωτικών και επιβάλλει μία ακόμη αναθεώρηση της έννοιας της εξάρτησης. Πολλοί νέοι κάνουν χρήση όλων ανεξαιρέτως των ουσιών, ανάλογα με τη διάθεση της στιγμής (ηρωίνη «για χαλάρωση», χασίς «για συζήτηση με την παρέα», ecstasy και κοκαΐνη «για διασκέδαση») (Peele, 1986), ώστε η μορφή εξάρτησης που ενδεχομένως εμφανίζουν, είναι πολύ πιο σύνθετη και εκτυλίσσεται σε ένα ψυχολογικό επίπεδο που δύσκολα γίνεται προσιτό με τη χρήση τυπικών κριτηρίων.

## **1. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εφαρμογές της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών.**

### **1.1. Θεωρία των οικογενειακών συστημάτων (Family system theory).**

Ο Murray Bowen (1978), ο οποίος ανέπτυξε τη θεωρία των οικογενειακών συστημάτων, συνέλαβε την οικογένεια ως μία συναισθηματική μονάδα, ως ένα πλέγμα αλληλοσυνδεόμενων σχέσεων. Ο Bowen πίστευε ότι η βαθύτερη κατευθυντήρια δύναμη κάθε ανθρώπινης συμπεριφοράς προέρχεται από τα υπόγεια «σκαμπανεβάσματα» της οικογενειακής ζωής του, την ταυτόχρονη έλξη και απόθηση ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας όταν βρίσκονται σε απόσταση και όταν βρίσκονται μαζί (Wylie, 1990).

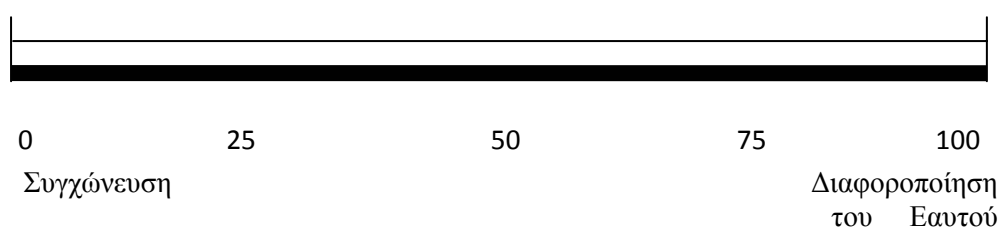
Η θεωρία του Bowen (1978) για την οικογένεια ως ένα σύστημα συναισθηματικών σχέσεων αποτελείται από οκτώ αλληλοσυνδεόμενες έννοιες. Έξι από αυτές τις έννοιες διατυπώθηκαν πριν από το 1963 και ορίζουν ότι οι συναισθηματικές διεργασίες λαμβάνουν χώρα στις πυρηνικές και εκτεταμένες οικογένειες. Οι δύο μεταγενέστερες έννοιες, που προστέθηκαν το 1975, αναφέρονται στη συναισθηματική διεργασία δια μέσου των γενεών σε μία οικογένεια και στην κοινωνία (Papero, 1983). Και οι οκτώ έννοιες είναι αλληλοσυνδεόμενες με την έννοια ότι καμία δε γίνεται πλήρως κατανοητή χωρίς κάποια κατανόηση των άλλων. Σύμφωνα με τη παραπάνω θεωρία, οι οκτώ δυνάμεις που διαμορφώνουν τη λειτουργία της οικογένειας είναι: η διαφοροποίηση του εαυτού, τα τρίγωνα, το συναισθηματικό σύστημα της πυρηνικής οικογένειας, η διαδικασία οικογενειακής προβολής, ο συναισθηματικός αποχωρισμός, η πολυγενεαλογική διαδικασία μεταβίβασης, η θέση αδελφών μεταξύ τους, η κοινωνική παλινδρόμηση (Bowen, 1978)

Η διαφοροποίηση του εαυτού αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο αυτής της θεωρίας και σηματοδοτεί την έννοια των δυνάμεων μέσα στην οικογένεια που δημιουργούν την ταυτόχρονη αίσθηση του «μαζί» και των αντίθετων δυνάμεων που οδηγούν στην ατομικότητα. Έτσι, ο βαθμός στον οποίο μία διαφοροποίηση του εαυτού λαμβάνει χώρα σε ένα άτομο αντανακλά την έκταση στην οποία το άτομο αυτό είναι ικανό να διαχωρίσει τη διανοητική διαδικασία που βιώνει από τη συναισθηματική. Δηλαδή, η διαφοροποίηση του εαυτού εκδηλώνεται ανάλογα με το βαθμό στον οποίο είναι κανείς ικανός να αποφύγει τα συναισθήματα του μα να καθοδηγείται αυτόματα η συμπεριφορά του από αυτά. Το ιδανικό δεν είναι να είναι κανείς συναισθηματικά



αποκομμένος ή αυστηρά αντικειμενικός ή χωρίς συναισθήματα, αλλά μάλλον να αγωνίζεται για την ισορροπία, επιτυγχάνοντας αυτοπροσδιορισμό αλλά όχι σε βάρος της ικανότητας για αυθόρμητη συναισθηματική έκφραση (Goldenberg & Goldenberg, 2005).

Ο Bowen (1966) πρότεινε μία θεωρητική κλίμακα για την εκτίμηση του επιπέδου διαφοροποίησης ενός ατόμου (σχ.1). Σύμφωνα με αυτή την κλίμακα, τα άτομα με μικρή διαφοροποίηση, που βρίσκονται στο επίπεδο κάτω του 50 προσπαθούν να ευχαριστήσουν τους άλλους, υποστηρίζουν τους άλλους και αναζητούν υποστήριξη, εξαρτούνται, έχουν έλλειψη της ικανότητας για αυτονομία, έχουν πρωταρχική ανάγκη για ασφάλεια, αποφεύγουν τις συγκρούσεις και έχουν μικρή ικανότητα να φτάσουν ανεξάρτητα σε αποφάσεις ή να επιλύσουν προβλήματα. Τα άτομα μεσαίας διαφοροποίησης (51-75) έχουν συγκεκριμένες πεποιθήσεις και αξίες αλλά τείνουν να ασχολούνται υπερβολικά με τις απόψεις των άλλων, μπορούν να λαμβάνουν αποφάσεις βασισμένες σε συναισθηματικές αντιδράσεις, ιδιαίτερα ανάλογα με το αν οι αποφάσεις θα δεχθούν την αποδοκιμασία σημαντικών τρίτων προσώπων. Τέλος, τα άτομα μεγάλης διαφοροποίησης (76-100) διακρίνονται από σαφείς αξίες και πεποιθήσεις, κατευθύνονται προς στόχους, ευελιξία, ασφάλεια, αυτονομία, μπορούν να ανεχτούν τη σύγκρουση και το άγχος και έχουν καλά προσδιορισμένη αίσθηση του ακέραιου εαυτού και λιγότερο του ψευδοεαυτού (Roberto, 1992).



**Σχήμα 1** Η θεωρητική κλίμακα διαφοροποίησης του εαυτού που διαχωρίζει τους ανθρώπους σύμφωνα με το βαθμό συνένωσης ή διαφοροποίησης ανάμεσα στις συναισθηματικές και τις διανοητικές τους λειτουργίες.

Εκτός από το ενδιαφέρον της θεωρίας για το βαθμό ολοκλήρωσης του εαυτού, η θεωρία του Bowen (1978) επικεντρώνεται επίσης στη συναισθηματική ένταση μέσα στο άτομο ή στις σχέσεις του ατόμου αυτού. Ένας τρόπος για να λυθεί αυτή η συναισθηματική ένταση είναι ο τριγωνισμός - η πρόσκληση ενός σημαντικού ατόμου

ώστε να σχηματιστεί μία αλληλεπίδραση τριών ατόμων. Ο Bowen (1978) αναφέρεται στο τρίγωνο ως το μικρότερο σταθερό σύστημα σχέσεων. Εξ ορισμού, ένα σύστημα δύο προσώπων είναι ασταθές (Bowen, 1975) και μετασχηματίζεται σε σύστημα τριών προσώπων ή σε τριάδα, κάτω από άγχος, καθώς ο κάθε σύντροφος προσπαθεί να δημιουργήσει ένα τρίγωνο έτσι, ώστε να μειώσει την αυξανόμενη ένταση της σχέσης τους. Ο τριγωνισμός θεωρείται φυσιολογική και υγιής συμπεριφορά εκτός εάν πάρει άκαμπτη ή σταθερή μορφή. Παραδείγματα τέτοιων τριγωνισμών είναι η γέννηση ενός παιδιού για τη διάσωση ενός γάμου (Goldenberg & Goldenberg, 2005).

Γενικά, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός της οικογενειακής συνένωσης, τόσο πιο έντονες και επίμονες θα είναι οι προσπάθειες τριγωνισμού. Το λιγότερο διαφοροποιημένο άτομο στην οικογένεια είναι ιδιαίτερα πιθανό στο να κληθεί να μειώσει την ένταση. Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός διαφοροποίησης ενός μέλους της οικογένειας, τόσο καλύτερα το άτομο αυτό θα αντιμετωπίσει το άγχος χωρίς να ακολουθήσει τη διαδικασία τριγωνισμού (Papero, 1995).

Η τρίτη θεωρητική έννοια που συμπεριέλαβε ο Bowen στη θεωρία του είναι το συναισθηματικό σύστημα της πυρηνικής οικογένειας, το οποίο αναφέρεται στο συνολικό συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας (Cook, 2001). Στις οικογένειες μεγάλης διαφοροποίησης παρατηρούνται τα ίδια χαρακτηριστικά με τα άτομα μεγάλης διαφοροποίησης. Οι φτωχικά διαφοροποιημένες οικογένειες ορίζονται ως συγχωνευμένες (ή συνενωμένες) (fused). Αυτός ο χαρακτηρισμός αναφέρεται στη συνένωση των συναισθημάτων μέσα στην οικογένεια (Cook, 2001). Τα άτομα με τη μεγαλύτερη συνένωση σκέψεων και συναισθημάτων, λειτουργούν τελείως αναποτελεσματικά, πιθανόν να βρίσκονται στο έλεος αυτομάτων ή ακούσιων συναισθηματικών αντιδράσεων και τείνουν να γίνουν δυσλειτουργικά ακόμα και κάτω από χαμηλά επίπεδα άγχους. Όπως δεν είναι ικανά να διαχωρίσουν τη σκέψη από το συναίσθημα, έχουν πρόβλημα στη διαφοροποίηση του εαυτού τους από τους άλλους και έτσι συγχωνεύονται εύκολα με τα όποια συναισθήματα κυριαρχούν ή σαρώνουν την οικογένεια (Goldenberg & Goldenberg, 2005). Έτσι όταν κάποιος στην οικογένεια είναι θυμωμένος, τότε είναι όλοι θυμωμένοι (Cook, 2001).

Οι γονείς δεν αντιδρούν το ίδιο απέναντι σε κάθε παιδί της οικογένειας. Δηλαδή, περνούν το δικό τους επίπεδο διαφοροποίησης στα παιδιά με άνισο τρόπο. Τα παιδιά εκείνα που εκτίθενται περισσότερο στη γονική ανωριμότητα τείνουν να αναπτύξουν

μεγαλύτερη συνένωση με την οικογένεια από τα αδέρφια τους και συναντούν μεγαλύτερη δυσκολία να διαχωριστούν ομαλά από τους γονείς τους. Παραμένουν πιο ευάλωτα σε συναισθηματικές εντάσεις μέσα στην οικογένεια και κατά συνέπεια ζουν ζωές που διέπονται περισσότερο από τα συναισθήματα (Papero, 1995). Η διαδικασία αυτή η οποία αποτελεί και την τέταρτη θεωρητική έννοια είναι η διαδικασία οικογενειακής προβολής η οποία παρέχει τα μέσα με τα οποία οι γονείς μεταδίδουν το δικό τους χαμηλό επίπεδο διαφοροποίησης στο πιο επιρρεπές παιδί. Η ένταση της διαδικασίας οικογενειακής προβολής σχετίζεται με δύο παράγοντες: το βαθμό ανωριμότητας ή μη διαφοροποίησης των γονέων και το επίπεδο άγχους που βιώνει μία οικογένεια (Goldenberg & Goldenberg, 2005).

Τα παιδιά που εμπλέκονται περισσότερο στη διαδικασία προβολής δεν μπορούν να δείξουν μεγάλη ικανότητα αντίστασης στη συνένωση, να διαχωρίσουν σκέψη και συναίσθημα και δοκιμάζουν διάφορες στρατηγικές μόλις φτάσουν στην ενηλικίωση ή και νωρίτερα. Ίσως επιχειρήσουν να απομονώσουν τους εαυτούς τους από την οικογένεια με γεωγραφικό χωρισμό, με τη χρήση ψυχολογικών φραγμών (π.χ. σταματώντας να μιλάνε στους γονείς) ή με την αυταπάτη ότι είναι ελεύθεροι από οικογενειακούς δεσμούς, επειδή η πραγματική επαφή έχει διακοπεί τελείως. Ο Bowen (1976) θεωρεί αυτή την υποτιθέμενη ελευθερία ένα συναισθηματικό αποχωρισμό, μία φυγή από άλυτους συναισθηματικούς δεσμούς, όχι μία πραγματική χειραφέτηση. Ο συναισθηματικός αποχωρισμός αποτελεί και την πέμπτη θεωρητική έννοια. Ο Kerr (1981) υποστηρίζει ότι ο συναισθηματικός αποχωρισμός αντανακλά ένα πρόβλημα (μεγαλύτερη συνένωση μέσα στις γενιές), λύνει ένα πρόβλημα (μειώνει το άγχος που δημιουργεί η επαφή) και δημιουργεί ένα πρόβλημα (απομονώνει ανθρώπους που ίσως να ωφελούνταν από στενότερη επαφή).

Η πρόταση που έκανε ο Bowen (1976) για την έκτη έννοια της θεωρίας του οικογενειακού συστήματος ήταν η πολυγενεαλογική διαδικασία μετάδοσης, κατά την οποία η σοβαρή δυσλειτουργία εννοιολογικοποιείται ως το αποτέλεσμα της λειτουργίας του συναισθηματικού συστήματος της οικογένειας στο πέρασμα αρκετών γενιών. Η συναισθηματική επανενεργοποίηση τείνει να μένει σταθερή μέσα στην ίδια οικογένεια αρχικά, γιατί οι άνθρωποι επιλέγουν σύζυγο με ένα παρόμοιο επίπεδο διαφοροποίησης αλλά και γιατί με βάση τη διαδικασία της οικογενειακής προβολής προκύπτουν χαμηλότερα επίπεδα προσωπικής διαφοροποίησης για τα παιδιά εκείνα

που οι γονείς επενδύουν επάνω τους ή που αποτελούν αντικείμενο εστίασης και είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στα γονικά συναισθηματικά συστήματα (Roberto, 1992).

Η αδελφική στάση είναι η έβδομη δύναμη που επηρεάζει τη συναισθηματική διεργασία της πυρηνικής οικογένειας. Περιγράφεται από μία ομάδα μαθημένων συμπεριφορών ως απόρροια του φύλου και της σειράς γέννησης. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η λειτουργική θέση ενός ατόμου στο οικογενειακό σύστημα, και όχι απαραίτητα η πραγματική σειρά γέννησης, διαμορφώνει τις μελλοντικές προσδοκίες και τη συμπεριφορά (Goldenberg & Goldenberg, 2005).

Με την τελευταία έννοια της κοινωνικής παλινδρόμησης, ο Bowen επέκτεινε την σκέψη του στη συναισθηματική λειτουργία της κοινωνίας. Εφόσον, οι άνθρωποι επιλέγουν σύζυγο με ένα παρόμοιο επίπεδο διαφοροποίησης, η συναισθηματική επανενεργοποίηση τείνει να μένει σταθερή κατά το πέρασμα των γενεών, μέσα στην ίδια οικογένεια (Cook, 2001).

Όπως και με όλα τα συστήματα, η μικρότερη αλλαγή σε οποιοδήποτε κομμάτι της οικογένειας γίνεται αισθητό από όλα τα μέλη της οικογένειας και απαιτεί μία προσαρμογή της συμπεριφοράς. Σε μία υγιώς διαφοροποιημένη οικογένεια, αυτές οι προσαρμογές γίνονται με ελάχιστο άγχος. Σε μία λιγότερο διαφοροποιημένη οικογένεια η αλλαγή προκαλεί πόνο και δυσκολία. Πολύ συχνά, η ανησυχία εκφράζεται ως μία έλλειψη λειτουργικότητας ή δυσλειτουργίας (Goldenberg & Goldenberg, 2005).

### **1.1.1. Εφαρμογές της θεωρίας των οικογενειακών συστημάτων στην εξάρτηση**

Στα πλαίσια της θεωρίας των οικογενειακών συστημάτων η εξάρτηση από χημικές ουσίες γίνεται αντιληπτή ως μία απόκριση στην ανησυχία. Ο Santon (1977) περιγράφει το εξαρτημένο άτομο ως το μέλος της οικογένειας με την ελάχιστη ποσότητα δύναμης μέσα στην οικογένεια που αναπτύσσει μία ασθένεια η οποία ενοποιεί τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Καθώς η ανησυχία της οικογένειας αυξάνεται, τα συμπτώματα της χρήσης ναρκωτικών ή της κατάποσης αλκοόλ γίνονται χειρότερα. Η ενίσχυση της έντασης αυτή της «άρρωστης» συμπεριφοράς ενώνει την οικογένεια στο να υποστηρίξουν το άτομο που έχει πρόβλημα. Με αυτόν τον τρόπο το εθισμένο μέλος προσφέρει τη λειτουργία της συνοχής και της προστασίας της οικογένειας.

Οι έρευνες που έχουν γίνει πάνω στη θεωρία των οικογενειακών συστημάτων και στην εξάρτηση επιβεβαιώνουν την παρουσία υψηλών επιπέδων συνένωσης, μικρού βαθμού διαφοροποίησης του εαυτού και άκαμπτους τρόπους συμπεριφοράς (Cook, 2001). Η μικρή διαφοροποίηση του εαυτού σε συνδυασμό με τους άκαμπτους τρόπους συμπεριφοράς έχει βρεθεί σε πολλές έρευνες (Preli, Protinsky, & Cross, 1990. Ripple & Luthar, 1996. Stephenson, Henry, & Robinson, 1996). Σε σχετική έρευνα της Cook (2001) οι οικογένειες με εξαρτημένα μέλη είχαν βρεθεί ανήμπορες να επιτρέψουν τη διαφοροποίηση των παιδιών και επιχειρούσαν να ασκήσουν έλεγχο στα εξαρτημένα μέλη. Η μη λειτουργική συμπεριφορά παρατηρήθηκε στα εξαρτημένα μέλη ενώ τα μη εξαρτημένα ήταν λειτουργικά. Αυτή η ανάμειξη της λειτουργικής και μη λειτουργικής συμπεριφοράς βοήθησε στο να διατηρηθεί η εθιστική δυσλειτουργία και επέτρεψε στην οικογένεια να συνεχίσει σε μία σχετικά σταθερή πορεία (Cook, 2001).

Η συνένωση και η έλλειψη διαφοροποίησης στο σύστημα της οικογένειας εκτείνεται από την άμεση κρίση μέχρι τις πιο σταθερές περιόδους, όταν αναζητείται βοήθεια για να θεραπευτεί το εξαρτημένο μέλος. Σύμφωνα με τον Tweed (1998), «εάν το άτομο δεν επιθυμεί να εισαχθεί στη θεραπεία, τότε τα μέλη της οικογένειας πρέπει να δημιουργήσουν μία κρίση έτσι, ώστε να κινητοποιήσουν τον έφηβο να προχωρήσει στη θεραπεία».

## **1.2 Το γνωστικό υπόβαθρο της χρήσης**

Μόλις πρόσφατα, το Αμερικάνικο Ινστιτούτο NIDA, αναγνώρισε τη σημαντική επίδραση των πεποιθήσεων και των στόχων των ατόμων, στο φαινόμενο της χρήσης ναρκωτικών (McLaughlin, 2002). Η γνωστική προοπτική της εξάρτησης έχει τις ρίζες της στην «Θεωρία των Προσδοκιών» του Tolman (1932), σύμφωνα με την οποία, τα άτομα μαθαίνουν για τις ουσίες από πολύ πρώιμη ηλικία, μέσω της παιδείας και της κοινωνικοποίησής τους και διαμορφώνουν πεποιθήσεις για τα (εκλαμβανόμενα) αποτελέσματα των ναρκωτικών, που συνιστούν προσδοκίες του τύπου «εάν (κάνω χρήση», «τότε .... (αποτέλεσμα)». Έτσι η μύηση των ατόμων στα ναρκωτικά, ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα κάποιων θετικών διαμορφωμένων αντιλήψεων τους για τη χρήση και της γενικότερης αντίληψης για τον εαυτό (Marlat & Gordon, 1985. McMurrin, 1997. Beck, Wright, Newman & Liese, 1993). Από αυτό το πρίσμα τα άτομα είναι δυνατόν να επιχειρούν να επιτύχουν κάποιους προσωπικούς στόχους

μέσω της χρήσης, όπως η αντιμετώπιση της ανίας, της δυστυχίας ή της χαμηλής αυτοεκτίμησης (Jessor & Jessor, 1977).

Κατά τον Beck (Beck et al., 1993), οι ερμηνείες που αποδίδουν οι χρήστες στις καταστάσεις που βιώνουν και που επηρεάζουν τα συναισθήματα, τα κίνητρα και τις δράσεις τους, έχουν διαμορφωθεί από προϋπάρχουσες πεποιθήσεις τους, οι οποίες ενεργοποιούνται ξανά, κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις. Έτσι, η πεποίθηση του ατόμου για το κατά πόσο μπορεί ή όχι να αντιμετωπίσει το άγχος ή τη φυσική επιθυμία του για χρήση, έχει άμεση σχέση με το εάν το άτομο θα ενδώσει ή όχι στη χρήση («δεν αντέχω χωρίς κοκαΐνη») (Beck, Steer, Kovacs, & Garrison, 1985).

Κατά τη γνωστική άποψη, η μελέτη του φαινομένου της χρήσης θα πρέπει να εστιαστεί ιδιαίτερα στους τρόπους με τους οποίους τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος εντάσσονται από όλο το γνωστικό σύστημα του ατόμου, στη νοητική του αναπαράσταση για την πραγματικότητα (Μπατσαλιάς, 1990. Τομάρας, 1994). Έτσι, στη βάση της θεωρίας βρίσκουμε την άποψη ότι η συμπεριφορά και η δράση του ατόμου αποτελεί σε μεγάλο βαθμό προβλέψιμη έκφραση των νοητικών διαδικασιών του, εφόσον βασίζεται σε προδιαμορφωμένες πεποιθήσεις, κρίσεις, ιδέες του ατόμου, που είναι δυνατόν να εντοπιστούν (McMurrin, 1997).

### **1.3 Κοινωνιογνωστικό Μοντέλο**

Η κοινωνιογνωστική θεωρία δίνει έμφαση στην κοινωνική προέλευση της συμπεριφοράς και στη σημασία των γνωστικών διεργασιών σε όλες τις πλευρές της ανθρώπινης λειτουργίας – τα κίνητρα, το συναίσθημα, τη δράση - τονίζοντας τη μεταβλητότητα της συμπεριφοράς καθώς το άτομο αντιδρά στις αλλαγές του περιβάλλοντος (Pervin & John, 2001).

#### Θεώρηση του ατόμου

Ουσιαστικά η κοινωνιογνωστική θεωρία απορρίπτοντας τόσο την άποψη ότι οι άνθρωποι κατευθύνονται από εσωτερικές δυνάμεις όσο και την άποψη ότι άγονται και φέρονται από τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, υποστηρίζει ότι η συμπεριφορά εξηγείται ως αλληλεπίδραση ανάμεσα στο άτομο και το περιβάλλον, μία διαδικασία που ο Bandura αποκαλεί αμοιβαίο προκαθορισμό. Οι άνθρωποι επηρεάζονται, βέβαια, από περιβαλλοντικές δυνάμεις, αλλά επιλέγουν τη συμπεριφορά τους (Pervin & John, 2001).

#### Δομή της προσωπικότητας

Η κοινωνιογνωστική θεωρία δίνει έμφαση στις δομές της προσωπικότητας που έχουν να κάνουν κυρίως με τις γνωστικές διεργασίες. Τρεις δομικές έννοιες αξίζει να σημειωθούν: προσδοκίες – πεποιθήσεις, ικανότητες – δεξιότητες και στόχοι.

#### *Προσδοκίες – Πεποιθήσεις*

Το βάρος εδώ πέφτει στην εξάρτηση των προσδοκιών και των πεποιθήσεων του ατόμου από τις περιστάσεις. Η ουσία, λοιπόν, της προσωπικότητας έγκειται στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα άτομα αντιλαμβάνονται τις περιστάσεις και στις μορφές συμπεριφοράς που αναπτύσσουν ανάλογα με τις διαφορετικές αυτές αντιλήψεις (Pervin & John, 2001).

Μία ιδιαίτερη πτυχή της αυτοαντίληψης έχει αποκτήσει κεντρική θέση στο στοχασμό του Bandura: είναι εκείνη που αφορά την αυτεπάρκεια ή την αντίληψη που έχουμε για την ικανότητα μας να αντιμετωπίζουμε συγκεκριμένες καταστάσεις. Κατά τον Bandura οι κρίσεις για την αυτεπάρκειά μας επηρεάζουν τις δραστηριότητες με τις οποίες επιλέγουμε να καταπιαστούμε, την προσπάθεια που κάνουμε σε μία περίπτωση, το χρόνο που αφιερώνουμε σε μία εργασία και τις συναισθηματικές μας αντιδράσεις όταν αναμένουμε μία περίπτωση ή συμμετέχουμε σε αυτή (Pervin & John, 2001).

#### *Στόχοι*

Η έννοια των στόχων έχει σχέση με την ικανότητα των ανθρώπων να προβλέπουν το μέλλον και να παρακινούν τον εαυτό τους να δράσει. Οι στόχοι κατευθύνουν στον ορισμό προτεραιοτήτων και στην επιλογή καταστάσεων. Οι στόχοι δίνουν τη δυνατότητα στα άτομα να προσπερνούν τις στιγμιαίες επιρροές και να οργανώνουν τη συμπεριφορά για εκτεταμένες χρονικές περιόδους (Pervin & John, 2001).

#### *Ικανότητες-Δεξιότητες*

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εκδηλώνεται για τις γνωστικές ικανότητες και δεξιότητες, δηλαδή, για την ικανότητα του ατόμου να επιλύει και να αντιμετωπίζει προβλήματα (Cantor, 1990. Mischel, 1990). Οι ικανότητες (η ύπαρξή των οποίων εξαρτάται από την περίσταση) αφορούν τόσο τις σκέψεις σχετικά με τα προβλήματα της ζωής όσο και τις δεξιότητες επίλυσης τους μέσα από τη συμπεριφορά (Pervin & John, 2001).

#### *Διεργασία – Διαδικασία κινήτρων*

Σύμφωνα με την κοινωνιογνωστική θεωρία, η συμπεριφορά συντηρείται από τις προσδοκίες ή τις προβλεπόμενες συνέπειες και όχι μόνο από τις άμεσες συνέπειες.

Μέσω της γνωστικής ανάπτυξης των προσδοκιών σχετικά με τα αποτελέσματα των διάφορων ενεργειών, οι άνθρωποι είναι σε θέση να αναλογιστούν τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς τους πριν ενεργήσουν και να προβλέψουν τις ανταμοιβές ή τις ποινές στο απώτερο μέλλον.

#### *Στόχοι, Προδιαγραφές και Αυτορρύθμιση*

Οι άνθρωποι θεωρείται πως δεν αντιδρούν απλά αλλά προλαμβάνουν τα γεγονότα θέτουν τις δικές του προδιαγραφές και στόχους και δεν απαντούν απλά στις απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Επίσης η ικανότητα του ατόμου να θέτει τις δικές του προδιαγραφές και η δυνατότητα για αυτοενίσχυση καθιστούν δυνατή την αυτορρύθμιση της λειτουργίας σε μεγάλο βαθμό. Με την ανάπτυξη γνωστικών μηχανισμών όπως οι προσδοκίες, οι προδιαγραφές και η αυτοενίσχυση είμαστε σε θέση να θέτουμε στόχους για το μέλλον και να ελέγχουμε τη μοίρα μας (Bandura, 1989).

#### *Αυτεπάρκεια και επίδοση*

Όπως επισημάνθηκε και πιο πριν, ο Bandura έδινε όλο και μεγαλύτερη έμφαση στη σημασία της προσωπικής εκτίμησης για την αποτελεσματικότητα μας ως γνωστικού διαμεσολαβητή προς δράση. Όταν οι άνθρωποι σκέφτονται ή αρχίζουν τη δράση, διατυπώνουν κρίσεις σχετικά με την ικανότητα τους να εκτελέσουν διάφορες απαιτήσεις της εργασίας. Αυτές οι προσωπικές κρίσεις για την αυτεπάρκεια επηρεάζουν τη σκέψη, το συναίσθημα και τη δράση (Pervin & John, 2001).

Οι πεποιθήσεις για την αυτεπάρκεια έχουν ένα ευρύ αντίκτυπο στις διαδικασίες της ενεργοποίησης. Ειδικότερα, αυτές οι επιπτώσεις τους μπορούν να περιγραφούν ως εξής:

- **Επιλογή:** Οι πεποιθήσεις για την αυτεπάρκεια επηρεάζουν τους στόχους που επιλέγουν τα άτομα.
- **Προσπάθεια, Επιμονή, Επίδοση:** Τα άτομα που πιστεύουν ότι έχουν υψηλή αυτεπάρκεια καταβάλλουν μεγαλύτερη προσπάθεια και επιμονή και σημειώνουν καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με τα άτομα που πιστεύουν ότι έχουν χαμηλή αυτεπάρκεια.
- **Αντιμετώπιση:** Τα άτομα που πιστεύουν ότι έχουν υψηλή αυτεπάρκεια μπορούν να αντιμετωπίσουν καλύτερα το στρες και την απογοήτευση από ότι τα άτομα που πιστεύουν ότι έχουν χαμηλή αυτεπάρκεια.



Ο Bandura συνοψίζει ως εξής τις αποδείξεις σχετικά με τις επιπτώσεις των πεποιθήσεων για την αυτεπάρκεια στην ενεργοποίηση και την επίδοση: «Οι αποδείξεις που προκύπτουν δείχνουν ότι οι πετυχημένοι, οι επινοητικοί, οι κοινωνικοί, οι ήρεμοι, οι θαρραλέοι και οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές βλέπουν με αισιοδοξία την αυτεπάρκεια τους να ασκούν επιρροή στα γεγονότα που επηρεάζουν τη ζωή τους» (1992, p. 24).

#### *Ανάπτυξη και Εξέλιξη*

Εκτός από τη σημασία των άμεσων βιωμάτων η κοινωνιογνωστική θεωρία δίνει έμφαση στη σημασία των προτύπων και της μάθησης με παρατήρηση για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Η θεωρία της μάθησης μέσω παρατήρησης υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι μπορούν να μάθουν παρατηρώντας απλώς τη συμπεριφορά των άλλων μία διαδικασία που ονομάζεται μίμηση προτύπου (το άτομο που παρατηρείται ονομάζεται πρότυπο). Το άτομο μπορεί να μάθει ή να αποκτήσει μία νέα, σύνθετη μορφή συμπεριφοράς ανεξάρτητα από ενισχυτές, αλλά το αν η συμπεριφορά αυτή θα γίνει πράξη ή όχι εξαρτάται από τις αμοιβές και τις ποινές (Pervin & John, 2001).

#### **1.3.1 Εφαρμογές της κοινωνιο-γνωστικής θεωρίας στην εξάρτηση**

Στα πλαίσια της κοινωνιο-γνωστικής θεωρίας, η χρήση ναρκωτικών ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα «δυσλειτουργικών προσδοκιών» σε σχέση με το ναρκωτικό. Το άτομο ενδέχεται να παρατηρήσει τη συμπεριφορά προτύπων χρηστών και να την κρίνει ως συμπεριφορά που μπορεί να επιφέρει αμοιβή, αναγνώριση κ.ο.κ., ή ως συμπεριφορά που μπορεί να λειτουργήσει αυτοτιμωρητικά (Τριανταφυλλίδου, 2005).

Η παρατήρηση ότι συχνά οι τοξικοεξαρτημένοι έχουν γονείς χρήστες (Hochmann & Brill, 1997. Ziegler-Driscoll, 1979. Hawkins, Catalano, & Miller, 1992. Χείλαρη, 1995), οδήγησε αρκετούς ερευνητές να εστιάσουν στο θέμα της υιοθέτησης γονεϊκών προτύπων (Johnson, 1988. Patterson, Debaryshe, & Ramsey, 1989. Hawkins et al, 1992) ερμηνεύοντας τη χρήση ως αποτέλεσμα κοινωνικής μάθησης. Η παρατήρηση της συμπεριφοράς των γονέων χρηστών και η (λανθασμένη) επαγωγή ότι αυτή η συμπεριφορά μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα, οδηγεί το παιδί στην υιοθέτηση αντίστοιχων (θετικών) στάσεων προς τη χρήση (Abrams & Niaura, 1987. Patterson et al., 1989).

Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, ακόμη και η επιτρεπτική στάση των γονέων προς τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, ενδέχεται να ωθεί τα παιδιά προς τη χρήση, ίσως δε περισσότερο και από την ίδια τη χρήση τοξικών ουσιών από τους γονείς, περνώντας τους θετικά μηνύματα – προσδοκίες για τη χρήση (Χείλαρη, 1995, McMurrin, 1997).

Ωστόσο, σύμφωνα με άλλες έρευνες, η κυρίαρχη ομάδα άντλησης προτύπων που αφορά στη συστηματική χρήση τοξικών ουσιών, δεν είναι η οικογένεια, αλλά η ομάδα των συνομηλίκων (Kandel, 1984. Elliot, Huizinga, & Ageton, 1985. Mosbach & Leventhal, 1988). Παρόλο αυτά, οι επιρροές των συνομηλίκων δεν περιορίζονται στις άμεσες προσφορές ή παροτρύνσεις για κατανάλωση αλκοόλ. Οι συνομήλικοι, μέσα από τις κινήσεις τους μπορούν να παράσχουν πληροφορίες σχετικά με το ποιες συμπεριφορές είναι αποδεκτές ή θαυμαστές, τι θεωρείται κατάλληλο για ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο και έτσι τι συμπεριφορές είναι πιθανές να οδηγήσουν σε κοινωνική αποδοχή και ενίσχυση (Carey & Borsari, 2001). Οι Crosnoe, Muller, & Frank (2004) σε μία έρευνά τους αποκαλύπτουν τη σπουδαιότητα της «συμφωνίας» με τους συνομηλίκους και τις επιπτώσεις που μπορεί να υπάρξουν σε περίπτωση «διαφωνίας». Ένα εύρημα που ενισχύει το ρόλο της ενίσχυσης μίας συμπεριφοράς από τους συνομηλίκους σχετικά με τους νέους που πίνουν αλκοόλ, χρησιμοποιούν μαριχουάνα και είναι εμπλεγμένοι σε παραβατικές συμπεριφορές είναι ότι οι συγκεκριμένοι νέοι είναι πιο προσκολλημένοι στους φίλους τους, κερδίζουν περισσότερη υποστήριξη από αυτούς και διαθέτουν περισσότερες κοινωνικές δεξιότητες στις φιλίες και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις από ότι οι συνομήλικοι τους που απέχουν από τα παραπάνω (Carey & Borsari, 2001). Η χρήση τοξικών ουσιών από τα αδέρφια (Kandel, 1984), και η ένταξη σε μία ομάδα φίλων – χρηστών (Wills, McNamara, Vaccaro, & Hirky, 1997), έχουν επισημανθεί ως ισχυρότεροι προγνωστικοί παράγοντες για τη μύηση του ατόμου στις τοξικές ουσίες, από ό,τι η χρήση από τους γονείς (Kandel, 1984. Χείλαρη, 1995). Πολυάριθμες είναι και οι βιβλιογραφικές αναφορές σε «σχεδόν γονεϊκές φιγούρες» μεγαλύτερων φίλων ή αδελφών που κάνουν χρήση, τις οποίες ενσωματώνουν τα άτομα στρεφόμενα στις ουσίες (Kaufman & Kaufman, 1979).

Η Kandel (1984), υποστηρίζει ότι υπάρχουν πολιτισμικά καθορισμένα στάδια χρήσης, από τα νόμιμα ναρκωτικά (αλκοόλ και καπνός) στην κάνναβη και στη συνέχεια στα άλλα παράνομα ναρκωτικά. Όταν τα πρότυπα των γονέων και των

συνομηλίκων σχετικά με τη χρήση αυτών των ουσιών αντιτίθεται, τότε οι έφηβοι δέχονται πολύ έντονότερη την επίδραση των συνομηλίκων τους, παρά εκείνη των γονέων. Όσον αφορά στη μύηση της χρήσης και στη συνέχισή της, οι φίλιες συχνά είναι μεταβατικές και τα πρότυπα που υιοθετούνται μέσω αυτών μπορούν να αλλάξουν, ενώ η όποια γονεϊκή επίδραση φάνηκε να διατηρείται σταθερή. Όπως όμως προσθέτει ο McMurran (1997), δε μπορούμε να μιλάμε για αποκλειστική επίδραση των συνομηλίκων ως προτύπων, εφόσον το άτομο εν μέρει επιλέγει τους φίλους του, με βάση τις προσωπικές του επιθυμίες, στόχους και κρίσεις.

Σε κάθε περίπτωση, η κοινωνιογνωστική προοπτική αναγνωρίζει τον ρόλο της γνώσης, των πεποιθήσεων, στάσεων και προσδοκιών του ατόμου από τη χρήση, αλλά και τη σημασία των παραγόντων όπως η χαμηλή ικανοποίηση από τον εαυτό, στην ανάπτυξη εξαρτήσεων (Τριανταφυλλίδου, 2005).

#### **1.4. Η χρήση ουσιών και η εξάρτηση ως μία πολυπαραγοντική βιοψυχοκοινωνική διαδικασία**

Παρόλο που η προσέγγιση της «αιτιολογίας» και της ερμηνείας του φαινομένου καθορίζεται σε ένα μεγάλο βαθμό από τη θεωρητική προσέγγιση που ενστερνίζεται κάποιος, οι περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι υπάρχει ένας συνδυασμός ψυχολογικών, βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων. Η χρήση ουσιών και η εξάρτηση είναι μία πολυπαραγοντική βιοψυχοκοινωνική διαδικασία. Η ποικιλία και η πολυπλοκότητα των παραγόντων που συμβάλλουν στην έναρξη και στη διαίونيση της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών κάνουν τη μελέτη της ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Οι τρέχουσες θεωρητικές απόψεις για την εξέλιξη της χρήσης ουσιών βασίζονται σε περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς, μαθησιακούς, γνωστικούς/συναισθηματικούς και φυσιολογικούς παράγοντες όπως επίσης και σε μία ενοποίηση όλων αυτών των παραγόντων (Niaura, Rohsenow, & Binkoff, 1988. Petraitis, Flay, & Miller, 1995). Υπάρχουν πολλαπλές επιρροές και αιτιολογικοί «δρόμοι» που οδηγούν στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και στην εξάρτηση. Κάποιες από αυτές τις επιρροές τοποθετούν το άτομο σε ρίσκο για μελλοντική χρήση και κάποιες φαίνεται να είναι προστατευτικές.

Προφανώς, δεν επιλέγουν όλα τα άτομα να πειραματιστούν με εξαρτησιογόνες ουσίες, και από αυτούς που επιλέγουν να πειραματιστούν δεν προχωρούν όλοι στην κατάχρηση ή στην εξάρτηση. Ένας άνθρωπος εκτίθεται σε πολυάριθμα γεγονότα ζωής

πριν η απλή ή περιστασιακή χρήση μετατραπεί σε κατάχρηση (Sussman & Ames, 2001).

#### **1.4.1. Οι εξωγενείς και ενδογενείς παράγοντες του ατόμου**

Μία σειρά από ερεθίσματα που προηγούνται της χρήσης και της κατάχρησης ουσιών μπορούν να διακριθούν σε δύο γενικά πεδία. Το πρώτο πεδίο αποτελείται από τους παράγοντες που βρίσκονται «έξω» από το άτομο και περιλαμβάνει τις δημογραφικές επιρροές, τις περιβαλλοντικές, τις πολιτισμικές και τις κοινωνικές μεταβλητές. Αυτοί οι παράγοντες περικλείουν αλληλεπιδράσεις με άλλα άτομα σε διαφορετικά μέρη και τη μάθηση των κοινωνικών συμπεριφορών από τους σημαντικούς άλλους, ειδικά τους γονείς, τους κοντινούς φίλους και τους ανθρώπους που λειτουργούν ως πρότυπα. Το δεύτερο πεδίο αποτελείται από τους ενδογενείς παράγοντες, που περιέχει γενετικές, ατομικές συναισθηματικές καταστάσεις και γνωστικούς παράγοντες. Αυτές οι μεταβλητές επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους και επηρεάζουν τις εξελικτικές και τις κοινωνικές διαδικασίες. Είναι συχνά δύσκολο να διαχωριστούν οι διάφορες εξωγενείς επιρροές καθώς κάποιες αλληλοεπικαλύπτονται (για παράδειγμα, οι πολιτισμικές και οι κοινωνικές επιρροές μπορεί να πλέκονται), όπως επίσης και οι ενδογενείς μεταξύ τους αλλά δύσκολο είναι να διαχωριστούν και οι ενδογενείς από τις εξωγενείς (Sussman & Ames, 2001).

### **A. Εξωγενείς Παράγοντες**

#### **A<sub>1</sub>. Δημογραφικά επιρροές στην χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών**

Οι δημογραφικές μεταβλητές αποτελούνται από το φύλο και την ηλικία (Sussman & Ames, 2001).

Η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών είναι περισσότερη διαδεδομένη μεταξύ των ανδρών παρά των γυναικών (Barbor, 1994. Johnstone, 1994). Οι διαφορές στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών που αφορούν το **φύλο** μπορεί να εξηγηθούν εάν πάρουμε υπόψη μας τις προσδοκίες που υπάρχουν για το ρόλο του κάθε φύλου και το διαφορετικό στίγμα που σχετίζεται με τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Ο άνδρες συχνά μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα τους με το να απασχολούνται με την επίτευξη του στόχου (εκτελεστικός προσανατολισμός), από το να μιλούν για τις δυσκολίες (εκφραστικός προσανατολισμός). Η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μπορεί να είναι ένα τρόπος για τους άντρες να δράσουν και να αντιμετωπίσουν το στρες. Οι γυναίκες από την άλλη μεριά, είναι πιο πιθανό να αναζητήσουν κοινωνική υποστήριξη (Barbor, 1994. Johnstone, 1994).

Υπάρχει επίσης μία παγκόσμια προσδοκία ότι οι γυναίκες δεν κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, ότι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μεταξύ των γυναικών μπορεί να στιγματίζει περισσότερο από ότι μεταξύ των ανδρών. Σχετικά με αυτή τη προσδοκία, οι γυναίκες τείνουν να είναι υπο-αντιπροσωπευόμενες σε παραδοσιακά προγράμματα θεραπείας από αλκοόλ και ναρκωτικά, παγκοσμίως (US DHHS, 1997). Βέβαια, οι γυναίκες που κάνουν χρήση ουσιών μπορεί να αποτυγχάνουν να αναζητήσουν θεραπεία από φόβο ότι θα χάσουν τη κηδεμονία των παιδιών τους ή τη πρόσβαση στην ανατροφή τους, μπορεί να φοβούνται ενδεχομένη ποινή από τις αρχές, τους συντρόφους τους, και μπορεί να στερούνται ιατρική ασφάλιση (Chasnoff, 1991)

Η **ηλικία** είναι μία συνεπής ένδειξη της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών και τείνει να κορυφώνεται μεταξύ των 18 και 25 χρόνων (Johnstone, 1994). Αυτή η κρίσιμη περίοδος της πρώιμης ενηλικίωσης και της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών μπορεί να αποτελέσει την αντανάκλαση της ανάληψης ρόλων που αρμόζουν σε ένα ενήλικα συμπεριλαμβάνοντας νέες εργασίες και υπευθυνότητες και ανεξαρτησία στη λήψη αποφάσεων (Sussman & Ames, 2001).

## **A<sub>2</sub>. Οι περιβαλλοντικές επιρροές στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.**

Τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα περιγράφουν την επιρροή ενός ατόμου από τα φυσικά περιβάλλοντα, περιλαμβάνοντας τη γεωγραφική τοποθεσία, το περιβάλλον της κατοικίας και της αλλαγές που προκύπτουν σε αυτά τα πλαίσια. Οι περιβαλλοντικές επιρροές που συνδέονται και πιθανώς ενθαρρύνουν τον πειραματισμό με τα ναρκωτικά περιλαμβάνουν τη αποδιοργάνωση της γειτονιάς, την οικονομική αποστέρηση και την διαθεσιμότητα των εξαρτησιογόνων ουσιών (Sussman & Ames, 2001).

Η **αποδιοργάνωση της γειτονιάς** αναφέρεται στην έλλειψη συγκεντρωμένης εξουσίας ή στις συχνές εναλλαγές της έτσι, ώστε να παράγονται μη επαρκείς μέθοδοι ή μικρός βαθμός ελέγχου και ρύθμισης των συμπεριφορών στη κοινότητα. Σε μία αποδιοργανωμένη κοινότητα είναι πολύ πιθανό για κάποιον να εκτεθεί σε μη

εγκεκριμένα περιστατικά κοινωνικής απειθαρχίας, όπως δραστηριότητες που σχετίζονται με δοσοληψίες ναρκωτικών και ομαδικές επιθέσεις (Skogan & Lurigio, 1992).

Οι *δυσμενείς κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες* μπορεί να περιορίσουν τις προκοινωνικές ψυχαγωγικές ευκαιρίες (για παράδειγμα χρήματα για την αγορά εισιτηρίων κινηματογράφου). Επιπρόσθετα, άσχημες περιβαλλοντικές συνθήκες μπορεί να εκθέσουν κάποιο άτομο σε δραστηριότητα που να σχετίζεται με ναρκωτικά, όπως η πώληση ναρκωτικών, σαν ένας εναλλακτικός τρόπος απόκτησης εισοδήματος. Αναφορικά με τα χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, οι ενήλικες τείνουν να σχετίζονται με συχνότερη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών (Wills, Pierce, & Evans, 1996). Για παράδειγμα, η χρήση της κρακ κοκαΐνης είναι προεξέχουσα ανάμεσα σε οικονομικά στερημένες ομάδες και εθνικές μειονότητες που διαμένουν σε μεγάλες μητροπολιτικές περιοχές.

Η *διαθεσιμότητα* των εξαρτησιογόνων ουσιών στο περιβάλλον ενός ατόμου περικλείει την ευκολία στη διανομή, στην πρόσβαση και στη απόκτηση. Το να βρίσκεται κανείς σε ένα περιβάλλον με μεγάλη διαθεσιμότητα ναρκωτικών μπορεί να οδηγήσει στη συχνή έκθεση και μπορεί να υποδηλώνει τρόπους απόκτησης ναρκωτικών (Sussman & Ames, 2001). Είναι πιθανό ότι η μείωση της συχνότητας της χρήσης ουσιών σχετίζεται με την απόσταση από κύρια σημεία της διανομής ναρκωτικών (Adams, Gfoerer, & Rouse, 1989. Almog, Anglin, & Fisher, 1993. Warner, Kessler, Hughes, Anthony, & Nelson, 1995).

### **A<sub>3</sub>. Οι πολιτισμικές επιρροές στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών**

Παραδείγματα πολιτισμικών ερεθισμάτων που μπορούν να επηρεάσουν τη χρήση ουσιών είναι οι συνήθειες και οι τελετουργίες που είναι σημαντικές και έχουν νόημα για την ομάδα, οι κανονιστικές κατασκευές και προσδοκίες (πολιτισμική ηθική), και τα πιστεύω και οι συμπεριφορές σχετικά με τους λόγους της χρήσης ουσιών και της επίδρασης αυτών. Ο πολιτισμός μπορεί να βοηθήσει στον καθορισμό των ναρκωτικών που μπορούν να είναι διαθέσιμα, προτιμητέα και υψηλά εκτιμώμενα για μία συγκεκριμένη περίσταση, εάν ο πειραματισμός είναι αποδεκτός και ποιες είναι οι προσδοκίες σχετικά με τις επιδράσεις των εξαρτησιογόνων ουσιών (Heath, 1999).

Μία άλλη σημαντική πολιτισμική κατασκευή είναι ο εκπολιτισμός (Díaz-Guerrero, 1984). Αυτή η κατασκευή αναφέρεται σε αλλαγές στις πολιτισμικές

ιεροτελεστίες, στους κανόνες ή στα πιστεύω. Γενικά, ο εκπολιτισμός ορίζεται ως ο βαθμός στον οποίο τα άτομα ενστερνίζονται ή επιλέγουν έναν πολιτισμό στον οποίο είναι πιο συχνά εκτεθειμένοι. Ο βαθμός εκπολιτισμού σε ένα νέο περιβάλλον μπορεί να επηρεάσει την χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσω της έκθεσης σε πολιτισμικές συμπεριφορές σχετικές με τη χρήση ουσιών και τις προσδοκίες για το πως μπορούν να επιδράσουν αυτές. Η χρήση και η κατάχρηση ουσιών μπορεί να συμβεί όταν τα άτομα χωρίζονται από τις παραδοσιακές πολιτισμικές τους ομάδες που αποθάρρυναν τη χρήση ουσιών. Εναλλακτικά το στρες που προέρχεται από την αποτυχία της επιτυχημένης σύνδεσης με το νέο πολιτισμό μπορεί να αυξήσει την πιθανότητα για χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Τέλος, ακόμα μία σημαντική κοινωνικοπολιτισμική επιρροή που επιδρά στην έναρξη και στον πειραματισμό της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών είναι ο όλο και αυξανόμενος ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η παγκόσμια πρόσβαση στην πληροφορία. Ο παγκόσμιος ιστός σήμερα παρέχει μία απίστευτη πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικά με την κατάχρηση ουσιών και την παρασκευή τους. Επίσης η τηλεόραση και οι ταινίες μπορούν αθέλητα να προωθούν τη χρήση ουσιών με το να παρουσιάζουν εικόνες από μοντέλα ή πρότυπα, όπως αστέρια του ροκ που είναι εθισμένα στα ναρκωτικά ή μοντέλα που για να διατηρήσουν την «ομορφιά» τους εθίζονται στην κοκαΐνη (Sussman, Stacy, Dent, Simon, & Johnson, 1996). Είναι ξεκάθαρο ότι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι σημαντικές πηγές πληροφόρησης και ως τέτοιες επηρεάζουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Ερευνητές έχουν δείξει ότι η επαναλαμβανόμενη έκθεση σε εικόνες επηρεάζει τις ενέργειες και τις επιλογές των ανθρώπων (Theus, 1994). Λόγουχάρη, διαφημίσεις που συνδέουν το κάπνισμα με στοιχεία αναζήτησης της ευχαρίστησης και κοινωνικής δημοτικότητας έχουν βρεθεί να έχουν σημαντικές επιδράσεις στην έναρξη του καπνίσματος (Wills et al., 1996).

#### **A4. Οι κοινωνικές επιρροές στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών**

Τα κοινωνικά ερεθίσματα της χρήσης ουσιών περιλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων που υπάρχουν σε ένα υποστηρικτικό για το άτομο σύστημα και περιγράφουν τις ποικίλες επιδράσεις που μπορεί να έχουν οι ομάδες στο άτομο. Οι αξίες και οι συμπεριφορές των γονέων, των αδερφών, των φίλων, των συνομηλίκων και των προτύπων επιδρούν στις μαθημένες εμπειρίες των ατόμων. Η κοινωνική υποστήριξη αναφέρεται στην βοήθεια που τα άτομα μέσα σε ένα κοινωνικό δίκτυο

παρέχουν το ένα στο άλλο. Η κοινωνική υποστήριξη, που προσφέρει το ένα άτομο στο άλλο, μπορεί να πάρει πολλές μορφές, και όλες τους μπορούν να αποκτήσουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της χρήσης και της κατάχρησης ουσιών. Για παράδειγμα, η παρακολούθηση των φίλων που φαίνονται να απολαμβάνουν της χρήση ουσιών μπορεί να προκαλέσει σε κάποιον περιέργεια για τη χρήση αυτών άρα σε αυτή την περίπτωση οι φίλοι μπορεί να έχουν μία πληροφοριακή μορφή υποστήριξης (Sussman & Ames, 2001).

Η διαφορική κοινωνικοποίηση αναφέρεται στη δίοδο επικοινωνίας της εξέλιξης των πεποιθήσεων, των προθέσεων, των προσδοκιών, των αντιλήψεων και της μίμησης των κοινωνικών συμπεριφορών (Akers, Krohn, Lanza-Kaduce, & Radosevich, 1979). Οι οικογενειακές διαμάχες, η ανεπαρκής επίβλεψη ή η ανεκτική στάση των γονέων απέναντι στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, η οικογενειακή μίμηση της χρήσης τους και η παρεκκλίνουσα σχέση των ομάδων των συνομηλίκων είναι όλες διαδικασίες διαφορικής κοινωνικοποίησης που έχουν βρεθεί να έχουν μεγάλη επιρροή στο πειραματισμό με αυτές (Sussman & Ames, 2001).

Οι ερευνητές επίσης έχουν συστηματικά δείξει ότι μία από τις πιο ισχυρές ενδείξεις της χρήσης ουσιών για τους εφήβους είναι η χρήση ουσιών από τους φίλους και τους συνομήλικους (Barnes & Welte, 1986. Kandel & Andrews, 1987). Η αποκλίνουσα συνομήλικη ομάδα που τείνει να κάνει χρήση ουσιών, θα προσφέρει περιστασιακά εξαρτησιογόνες ουσίες, και θα εντάξει τη χρήση ουσιών ως πρότυπο (Sussman & Ames, 2001).

## **B. Ενδογενείς παράγοντες**

Οι διαδικασίες που συνεισφέρουν στις ατομικές διαφορές στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών περιλαμβάνουν την ψυχολογική ευαισθησία, όπως μετράται στις έρευνες της γενετικής κληρονομικότητας και των νευροβιολογικών διαδικασιών, της προσωπικότητας, των συναισθηματικών καταστάσεων, της γνώσης συμπεριλαμβάνοντας τις προσδοκίες ως την υποκίνηση στην ενασχόληση με τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και τις διαδικασίες της μνήμης (Sussman & Ames, 2001).

### **B<sub>1</sub>. Γενετική κληρονομικότητα**

Η γενετική κληρονομικότητα μπορεί να καθορίσει τις μεταβολικές διαδικασίες συμπεριλαμβάνοντας και τις διαφορετικές επιδράσεις των ναρκωτικών (Schuckit,



1987). Παρόλες τις συστηματικές προσπάθειες, οι ερευνητές δεν έχουν βρει ακόμα κάποιο γονίδιο που να είναι υπεύθυνο για τον αλκοολισμό ή τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. (αν και πρόσφατα υπήρχαν κάποιες προτάσεις ότι το χρωμόσωμα 1 μπορεί να σηματοδοτεί το ρίσκο για τον αλκοολισμό (Reich,2000)).

### **B<sub>2</sub>. Νευροβιολογικές διαδικασίες.**

Οι διαφοροποιήσεις στα νευροβιολογικά συστήματα μπορεί να επιδράσουν στις ατομικές διαφορές ως προς την ενίσχυση των αποτελεσμάτων των ναρκωτικών (Olson, Olson, & Kastin, 1992. Cloninger, Svrakic, & Przybeck, 1993. Zuckerman, 1993. Cloninger, 1994. Hegerl, Lipperheide, Juckel, Schmidt, & Rommelspacher, 1995). Η ευαισθησία στις επιδράσεις που ενίσχυνουν τα ναρκωτικά μπορεί να ελέγχεται από μία αλληλεπίδραση των ντοπαμινεργικών και των σεροτονεργικών συστημάτων όπως και του ενδογενούς οπιοειδούς συστήματος (Olson, et al., 1992. Krantzler & Anton, 1994). Αν και η ακριβής φύση της αλληλεπίδρασης δεν έχει ευκρινώς προσδιοριστεί, τα ναρκωτικά πρέπει να είναι αυτά που συμβάλλουν στην αποτελεσματικότητα των ντοπαμινεργικών ανατροφοδοτικών συστημάτων. Η ρύθμιση του σεροτονεργικού συστήματος μπορεί να μεταβληθεί από τη χρήση ουσιών, και η σεροτονίνη μπορεί να εμπλακεί στη διατήρηση της ευχαρίστησης. Μία δυσλειτουργία του οπιοειδούς συστήματος μπορεί να επηρεάσει τις ατομικές διαφορές στις ενισχυτικές επιδράσεις των ναρκωτικών (Olson, et al., 1992. Cloninger, et al., 1993. Zuckerman, 1993. Cloninger, 1994. Hegerl, et.al, 1995).

### **B<sub>3</sub>. Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας**

Σε έρευνες, έχει βρεθεί ότι τα άτομα που κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών έχουν μεγάλες βαθμολογήσεις σε όψεις που σχετίζονται με την παρορμητικότητα και τον νευρωτισμό, και χαμηλές σε διαστάσεις της προσήνειας και της ευσυνειδησίας (Terracciano & Costa, 2004. Paunonen & Ashton, 2001. Malouff, Thorsteinsson, & Schutte, 2006. Terracciano, Löckenhoff, Crum, Bienvu, & Cost, 2008. Saiz, Gonzalez, Paredes, Martinez, & Delgado, 2001. Kilbey, Breslau, & Andreski, 1992. Ball & Schottenfeld, 1997. Rosenthal, Edwards, Ackerman, Knott, & Rosenthal, 1990. Brooner et al., 2003. Blaszczyński, Buhrich, & McConaghy, 1985. Kornor & Nordvik, 2007. Treméau, et al., 2003). Επίσης, έρευνες σε Ευρώπη, Ασία και Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, έχουν δείξει μεγάλη βαθμολογία και στην

εξωστρέφεια (Malouff, et al., 2006. Arai, Hosokawa, Fukao, Izumi, & Hisamichi, 1997. Munafo & Black, 2007.)

Αξιοσημείωτη είναι μία μετα-ανάλυση (Gorman & Derzon, 2002) που εξέτασε τη συσχέτιση της προσωπικότητας με τη χρήση μαριχουάνας. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η χρήση μαριχουάνας σχετιζόταν με υψηλά επίπεδα ασυμβατικότητας, και λιγότερο με τη συναισθηματικότητα και τα αρνητικά συναισθήματα. Μία άλλη μετά-ανάλυση, (Bogg & Roberts, 2004), εξέτασε το ρόλο μίας γενικής κλίμακας της συσχέτισης της ευσυνειδησίας με συμπεριφορές επικίνδυνες για την υγεία. Στις έρευνες, βρέθηκε μία συνεπής σύνδεση μεταξύ της χρήσης μαριχουάνας (όπως επίσης και άλλων ναρκωτικών) και χαμηλών βαθμολογιών σε χαρακτηριστικά που σχετίζονταν με την ευσυνειδησία.

#### **B4. Συναισθηματικές καταστάσεις**

Η ανακούφιση από μία αρνητική συναισθηματική κατάσταση ή προσδοκία μίας επιθυμητής συναισθηματικής κατάστασης μπορεί να ενισχύσει το άτομο που έχει ξεκινήσει να κάνει χρήση ναρκωτικών να συνεχίσει να κάνει, και για τα άτομα που βρίσκονται στην ανάκαμψη να υποτροπιάσουν. Πολλές αρνητικές καταστάσεις φαίνονται να επηρεάζουν την υποτροπή στους ενήλικες, συμπεριλαμβανομένου του θυμού, της θλίψης, της ανίας, της ανησυχίας, της κατάθλιψης, της ενοχής και της αντίληψης στρεσογόνων γεγονότων (Marlatt & Gordon, 1985, Miller, 1991).

#### **B5. Οι γνωστικές υποκινήσεις και οι προσδοκίες ως υποκινητές της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών.**

Αρκετοί ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι οι προσδοκίες αποτελεσματικότητας συσχετίζονται με την χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και συνεισφέρουν στην έναρξη ή τη διατήρηση της. Επιπλέον, οι θετικές προσδοκίες φαίνονται να είναι πιο βασικές και πιο αξιόπιστες ενδείξεις της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών από ότι οι αρνητικές προσδοκίες. Με άλλα λόγια, όταν τα άτομα παρατηρούν τη χρήση ουσιών ή το πειραματισμό με τις ουσίες είναι πιο πιθανό να αποκτήσουν μία θετική εμπειρία από ότι μία αρνητική (Stacy, et al., 1990. Fromme, Katz, & Rivet, 1997).

**Πίνακας 1.** Περίληψη των ενδογενών και των εξωγενών παραγόντων επιρροής της χρήσης ουσιών.

<b>ΕΞΩΓΕΝΕΙΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ</b>	<b>ΕΝΔΟΓΕΝΕΙΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ</b>
<p><b>Δημογραφικά</b> φύλο, ηλικία, εθνικότητα, κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και δομή οικογένειας</p>	<p><b>Φυσιολογική ευαισθησία</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Γενετική κληρονομικότητα</li> <li>• Αλλαγές στα νευροχημικά συστήματα μπορεί να επηρεάσουν στην ενίσχυση των επιρροών των εξαρτησιογόνων ουσιών</li> <li>• Χαρακτηριστικά της Προσωπικότητας</li> </ul>
<p><b>Περιβαντολογικές</b> Γεωγραφική τοποθεσία, περιβάλλον της κατοικίας, αποδιοργάνωση της κοινότητας, οικονομική αποστέρηση, διαθεσιμότητα των εξαρτησιογόνων ουσιών</p>	<p><b>Συναισθηματικές καταστάσεις</b> Αρνητικές συναισθηματικές καταστάσεις</p>
<p><b>Κοινωνικές</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Χαρακτηριστικά των ατομικών συστημάτων υποστήριξης, επιδράσεις του ατόμου από την ομάδα υποστήριξης,</li> <li>• Αξίες και συμπεριφορές των γονέων, φίλων, αδερφών, συνομηλίκων και ατόμων που λειτουργούν ως πρότυπα, χρήση ουσιών από τους γονείς, τα αδέρφια, τους συνομηλίκους που μπορεί να τη μιμηθεί το άτομο,</li> <li>• Η πίεση των συνομηλίκων για χρήση ουσιών, σχέσεις με αποκλίνουσες ομάδες</li> <li>• Οικογενειακές διαμάχες, ελλιπής εποπτεία ή ανοχή της χρήσης από τους γονείς</li> <li>• Ελλειψη σύνδεσης με συμβατικούς θεσμούς.</li> </ul>	<p><b>Γνωστικές διαδικασίες</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Προσδοκίες αποτελεσματικότητας</li> <li>• Αρνητικές και Θετικές προσδοκίες</li> </ul>
<p><b>Μάκρο - Κοινωνικοπολιτισμικό επίπεδο</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η παγκόσμια πρόσβαση στην πληροφορία</li> <li>• Πολιτισμικές συνήθειες</li> <li>• Εκπολιτισμός</li> </ul>	

## **2. Οι μεταβλητές που μελετώνται στην παρούσα έρευνα.**

Μελετώντας τη βιβλιογραφία σχετικά με τους παράγοντες που επιδρούν στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών η προσωπικότητα κατείχε εξέχουσα θέση (Terracciano & Costa, 2004. Paunonen & Ashton, 2001. Malouff et al., 2006. Terracciano et.al., 2008. Saiz et al., 2001. Kilbey et al., 1992. Ball & Schottenfeld, 1997. Rosenthal, et al., 1990. Brooner et al., 2003. Blaszczynski et al., 1985. Kornor & Nordvik, 2007. Treméau, et al., 2003). Επίσης, η βιβλιογραφία αναφέρεται σε έρευνες που έχουν γίνει στο εξωτερικό επομένως θα ήταν ενδιαφέρον να διαπιστώσουμε τι ισχύει και στην Ελλάδα, από τη στιγμή μάλιστα υπάρχουν 6 διαστάσεις μέτρησης της προσωπικότητας.

Η επόμενη μεταβλητή που χρησιμοποιήσαμε στη ερευνά μας είναι ο κεντρικός μηχανισμός αυτοαξιολόγησης. Η επιλογή της συγκεκριμένης μεταβλητής έγινε καθώς επιθυμούσαμε να μετρήσουμε την προσωπική συμβολή του ατόμου στη λήψη εξαρτησιογόνων ουσιών. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ο Bandura επισημαίνει ότι όταν οι άνθρωποι σκέφτονται ή αρχίζουν τη δράση, διατυπώνουν κρίσεις σχετικά με την ικανότητα τους να εκτελέσουν συγκεκριμένες λειτουργίες (Pervin & John, 2001), η αυτοαντίληψη, η αυτοεκτίμηση και η αυτεπάρκεια αποτελούν γνωστικές διεργασίες οι οποίες επηρεάζουν τη σκέψη, το συναίσθημα και τη δράση, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τη χρήση (Stacy, et al., 1990. Fromme et al, 1997).

Η δομή της οικογένειας που μετρά τη συνοχή και προσαρμοστικότητα της επιλέχθηκε, με βάση το οικογενειακό μοντέλο του Bowen (1978), γιατί θεωρήσαμε ότι ήταν σημαντικό να εξεταστεί η επίδραση της στη χρήση ουσιών. Πιο αναλυτικά, η συνοχή αναφέρεται στη διαφοροποίηση του εαυτού, στο συναισθηματικό σύστημα πυρηνικής οικογένειας, στη διαδικασία οικογενειακής προβολής και στο συναισθηματικό αποχωρισμό. Ενώ, η προσαρμοστικότητα σχετίζεται με τα τρίγωνα, τη πολυγενεαλογική διαδικασία μεταβίβασης και την κοινωνική παλινδρόμηση. Στην ουσία μελετάμε εάν οι οικογένειες είναι ισορροπημένες ή όχι και πόσο αυτό επιδρά στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Τέλος, η διαπαιδαγώγηση μετρά τις κοινωνικές επιρροές των γονέων, των προτύπων, των συνομηλίκων οι οποίες, με βάση τη θεωρία μίμησης προτύπου του Bandura, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις αντιλήψεις του ατόμου σχετικά με το περιβάλλον. Συνεπώς, με αφορμή την βιβλιογραφία που υποστηρίζει τη συμβολή αυτής της θεωρίας στη δημιουργία αντιλήψεων για τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών

θεωρήσαμε απαραίτητη τη μελέτη της (Hochmann & Brill, 1997. Ziegler-Driscoll, 1979. Hawkins, Catalano, & Miller, 1992. Χείλαρη, 1995. Abrams & Niaura, 1987. Johnson, 1988. Patterson, DeBaryshe, & Ramsey, 1989. Kaufman & Kaufman, 1979. Carey & Borsari, 2001. Wills, McNamara, Vaccaro, & Hirky, 1997. Kandel, 1984. Elliot, Huizinga, & Ageton, 1985. Mosbach & Leventhal, 1988). Παρακάτω ακολουθεί μια σύντομη παρουσίαση των βασικών μεταβλητών που θα μελετήσουμε στη συγκεκριμένη έρευνα.

## **2.1. Προσωπικότητα**

Η προσέγγιση των χαρακτηριστικών (trait approach) υπήρξε δημοφιλής στην Αμερική και έχει τις ρίζες της σε μία απλή «λαϊκή» κατανόηση της προσωπικότητας (Pervin & John, 2001). Η θεωρία των χαρακτηριστικών υποθέτει ότι υπάρχουν ορισμένα χαρακτηριστικά ψυχολογικά γνωρίσματα του ατόμου (traits), που ερμηνεύουν τη σταθερότητα και τις ατομικές διαφορές της προσωπικότητας (Νασιάκου, 1999). Οι άνθρωποι συμπεριφέρονται με ορισμένους τρόπους λόγω κάποιων γενικών προδιαθέσεων, των λεγόμενων χαρακτηριστικών. Με άλλα λόγια, μπορούμε να περιγράψουμε τους ανθρώπους ανάλογα με την πιθανότητα που υπάρχει να συμπεριφερθούν με ένα συγκεκριμένο τρόπο (Pervin & John, 2001).

Οι θεωρητικοί προσπάθησαν να βρουν μεθόδους να μετρήσουν τα χαρακτηριστικά με εγκυρότητα και αξιοπιστία, καθώς επίσης να ανακαλύψουν τη σχέση ανάμεσα στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς που αποτελούν τους θεμελιώδεις δομικούς λίθους της ανθρώπινης προσωπικότητας (Pervin & John, 2001).

Επίσης, οι θεωρητικοί των χαρακτηριστικών συμφωνούν ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά και η προσωπικότητα μπορούν να οργανωθούν ιεραρχικά (Pervin & John, 2001). Έτσι οι μελετητές της ανθρώπινης συμπεριφοράς προσπαθούσαν να δημιουργήσουν μία συστηματική ταξινόμηση, ώστε να μπορούν να κατηγοριοποιούν και να ονομάζουν τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά που κάνουν τους ανθρώπους να ξεχωρίζουν και να διαφοροποιούνται ο ένας από τον άλλο (Τσαούσης, 1999). Οι πρώτες τεκμηριωμένες και συστηματικές προσπάθειες περιγραφής, ανάλυσης και κατηγοριοποίησης των ανθρωπίνων χαρακτηριστικών της προσωπικότητας έγιναν από τους αρχαίους Έλληνες. Κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα π.χ., διδάσκαλοι όπως ο Αριστοτέλης και ο Θεόφραστος χρησιμοποίησαν τη μέθοδο του χαρακτηρισμού στη

προσπάθεια ταξινόμησης των ανθρωπίνων τύπων χρησιμοποιώντας Ελληνικές περιγραφές (Georgiades, Goldberg, Saucier, & Tsaousis, 2005). Από την εποχή όμως που η ψυχολογία απέκτησε δική της ξεχωριστή οντότητα ως επιστήμη, η προσπάθεια αυτή έγινε πιο συστηματική. Πρώτος ο Sir Francis Galton (1884) διατύπωσε τη λεξικολογική υπόθεση σύμφωνα με την οποία τα πιο σημαντικά από τα στοιχεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχουν κωδικοποιηθεί ως χαρακτηριστικά στις περισσότερες ή σε όλες τις γλώσσες. Ήταν μάλιστα και ο πρώτος που χρησιμοποίησε λεξικό ως εργαλείο, για να υπολογίσει και να ταξινομήσει τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που περιείχε η αγγλική γλώσσα (Τσαούσης, 1999). Χαρακτηριστική είναι και η άποψη του Eysenck στην ιεραρχική οργάνωση της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας, ο οποίος υποστηρίζει ότι σε ένα πρώτο επίπεδο μπορούμε να νοήσουμε τη συμπεριφορά ως συγκεκριμένες αντιδράσεις. Και πάλι συνήθως διαπιστώνεται ότι ομάδες συνηθειών προκύπτουν ταυτόχρονα σχηματίζοντας τα χαρακτηριστικά. Σε ένα ακόμη υψηλότερο επίπεδο οργάνωσης τα διάφορα χαρακτηριστικά μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους, για να σχηματίσουν ανώτερους παράγοντες ή υπερπαράγοντες (Pervin & John, 2001).

Οι Allport και Olibert (1936) σε μία κλασική πλέον περιγραφή των στοιχείων της προσωπικότητας διαφοροποίησαν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας από άλλες σημαντικές μονάδες ανάλυσης στην έρευνά της. Όρισαν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ως «γενικευμένες και εξατομικευμένες καθοριστικές τάσεις – συνεπείς και σταθεροί τρόποι προσαρμογής του ατόμου στο περιβάλλον του». Τα χαρακτηριστικά λοιπόν είναι διαφορετικά από τις καταστάσεις και τις δραστηριότητες, οι οποίες περιγράφουν προσωρινές σύντομες πτυχές της προσωπικότητας, που οφείλονται στις εξωτερικές συνθήκες (Pervin & John, 2001). Με άλλα λόγια, τα χαρακτηριστικά είναι η βασική δομή της ψυχικής οργάνωσης, διότι αυτά είναι τα στοιχεία που κατά τη γνώμη του Allport καθορίζουν ουσιαστικά τη συμπεριφορά – καθορίζουν πώς το κάθε άτομο ερμηνεύει τα ερεθίσματα και τις πληροφορίες του περιβάλλοντος. Δηλαδή το προσωπικό χαρακτηριστικό είναι ο συνδετικός κρίκος που προκαλεί μία ισοβάθμια αξία των ερεθισμάτων, καθώς ο τρόπος που ο κάθε άνθρωπος θα εισπράξει και θα ερμηνεύσει τα εξωτερικά ερεθίσματα, τις πληροφορίες κ.τ.λ., εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του (Νασιάκου, 1999). Ο Allport έκανε διάκριση ανάμεσα στα πρωτεύοντα και τα κεντρικά χαρακτηριστικά και τις δευτερεύουσες προδιαθέσεις.

Το πρωτεύον χαρακτηριστικό εκφράζει μία τόσο εξέχουσα και διάχυτη προδιάθεση στη ζωή ενός ατόμου, ώστε ουσιαστικά κάθε πράξη του ατόμου έχει τις ρίζες της στην επίδρασή της. Τα κεντρικά χαρακτηριστικά εκφράζουν προδιαθέσεις που καλύπτουν ένα πιο περιορισμένο φάσμα καταστάσεων από αυτό που κανονικά έχουν τα πρωτεύοντα χαρακτηριστικά. Τα δευτερεύοντα χαρακτηριστικά αντιπροσωπεύουν τις λιγότερο καταφανείς, γενικευμένες και μόνιμες προδιαθέσεις. Οι άνθρωποι έχουν χαρακτηριστικά διαφορετικού βαθμού σπουδαιότητας και γενίκευσης (Pervin & John, 2001).

Ένας άλλος σημαντικός εκπρόσωπος της θεωρίας των χαρακτηριστικών είναι ο Hans Eysenck. Ο Eysenck δίνει μεγάλη βαρύτητα στην εννοιολογική ευκρίνεια και μέτρηση, γι' αυτό το λόγο στις έρευνες του χρησιμοποιεί την παραγοντική ανάλυση ως στατιστική τεχνική, με την οποία μπορεί να ορίσει ομάδες, συμπλέγματα ή παράγοντες προτάσεων σχετικών μεταξύ τους. Από τις έρευνές του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι σημαντικότεροι παράγοντες / διαστάσεις της προσωπικότητας είναι οι εσωστρέφεια – εξωστρέφεια, νευρωτισμός και ψυχωτισμός (Pervin & John, 2001).

Σύμφωνα με τον Eysenck, όπως αναφέρεται στο Pervin & John (2001), ο τυπικός εξωστρεφής είναι κοινωνικός, αγαπά τις συναθροίσεις, έχει πολλούς φίλους, αναζητά συγκινήσεις, ενεργεί αυθόρμητα και είναι παρορμητικός. Αυτή η διάσταση έχει δύο όψεις, την κοινωνικότητα και τον παρορμητισμό, οι οποίες είναι δυνατόν να διαχωριστούν μέχρι ενός ορισμένου σημείου, αλλά συγχρόνως σχετίζονται αρκετά, ώστε να κατατάσσονται από κοινού στη γενική έννοια της εξωστρέφειας. Σε αντίθεση με αυτά τα χαρακτηριστικά το εσωστρεφές άτομο έχει την τάση για ενδοσκόπηση, είναι ήσυχος, συγκρατημένο, στοχαστικό, δύσπιστο απέναντι στις παρορμητικές αποφάσεις και προτιμά μία καλά οργανωμένη ζωή από μία ριψοκίνδυνη (Pervin & John, 2001). Τα άτομα που χαρακτηρίζονται από υψηλό νευρωτισμό τείνουν να είναι συναισθηματικά ευμετάβλητα και συχνά παραπονούνται για ανησυχία και άγχος, καθώς επίσης και για σωματικούς πόνους, αντιδρούν γρήγορα στο στρες, ενώ η αντίδραση τους στο στρες μειώνεται πιο αργά όταν ο κίνδυνος δεν υφίσταται πια, σε αντίθεση με τα πιο ευσταθή (χαμηλού νευρωτισμού) άτομα (Pervin & John, 2001). Από την άλλη πλευρά τα άτομα με χαμηλό νευρωτισμό είναι συναισθηματικά σταθερά, χαρακτηρίζονται από ηρεμία, δεν αλλάζουν συναισθήματα από τη μία στιγμή στην άλλη, είναι άνετα και φιλικά (Νασιάκου, 1999). Τέλος οι άνθρωποι που

έχουν αναπτυγμένη τη διάσταση του ψυχωτισμού έχουν την τάση να είναι μοναχικοί, απαθείς, αδιάφοροι για τους άλλους και αντίθετοι στα κοινωνικά ήθη (Pervin & John, 2001).

Ένας άλλος σημαντικός θεωρητικός που χρησιμοποίησε την ανάλυση παραγόντων είναι ο Raymond Cattell. Ο Cattell σε αντίθεση με τον Eysenck προτείνει να εξετάζουμε περισσότερα χαρακτηριστικά και να μένουμε στην περιγραφή του χαρακτηριστικού και όχι του τύπου της προσωπικότητας (Pervin & John, 2001). Ο Cattell, μετά από πολλές στατιστικές επεξεργασίες, κατέληξε σε 16 παράγοντες προσωπικότητας, που θεωρούνται κοινοί σε όλα τα άτομα, σταθεροί και ανεξάρτητοι μεταξύ τους. Υποστηρίζει ότι οι κύριες διαστάσεις της προσωπικότητας είναι κοινές σε όλα τα άτομα και ότι οι ψυχολογικές διαφορές μεταξύ των ατόμων είναι διαφορές ποσού και όχι είδους (Νασιάκου, 1999). Η έννοια του χαρακτηριστικού προβάλλει ως αξίωμα ότι υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος τύπος και κάποια κανονικότητα στη συμπεριφορά κατά τις διαφορετικές χρονικές στιγμές και περιστάσεις (Pervin & John, 2001).

Για πολλά χρόνια, η πρόταση του Cattell για τη δομή της προσωπικότητας κυριαρχούσε στο χώρο ως ένα πολύ καλό δομημένο και άρτια ιεραρχημένο μοντέλο χαρακτηριστικών (Τσαούσης, 1999). Παρ'όλα αυτά όμως, όταν μετά από μερικά χρόνια οι μεταβλητές του αναλύθηκαν ξανά και από άλλους ερευνητές, μόνο πέντε από τους παράγοντες μπόρεσαν να επιβεβαιωθούν (Digman & Takemoto-Chock, 1981. Fiske, 1949. Norman, 1963. Smith, 1967. Tupes & Christal, 1961). Το αξιοσημείωτο μάλιστα σε όλες αυτές τις αναλύσεις ήταν, ότι κάθε φορά εμφανίζονταν οι ίδιοι πέντε παράγοντες. Στα επόμενα χρόνια όλο και περισσότεροι ερευνητές επιβεβαίωναν την εμφάνιση μίας ανάλογης δομής με πέντε βασικές διαστάσεις (Borgatta, 1964. Digman & Inouye, 1986. Goldberg, 1990α. McCrae & Costa, 1985, κλπ.).

Ο Goldberg, βασιζόμενος στις διατυπώσεις των Allport, Odbert (1936) και Cattell, (1943), (Costa & McCrae, 1988. Costa & McCrae, NEO PI-R, 1992), πρότεινε μία λεξικολογική υπόθεση, η οποία δηλώνει ότι τα πιο σημαντικά φαινοτυπικά χαρακτηριστικά τείνουν να κωδικοποιηθούν ως απλές λέξεις στη καθημερινή μας γλώσσα. Έτσι οι παράγοντες ορίζονται πια ως η Μεγάλη Πεντάδα η οποία εξασφαλίζει μία ομάδα δυνατών διαστάσεων που περιγράφουν τις σημαντικές φαινοτυπικές ατομικές διαφορές με οικονομικό και κατανοητό τρόπο (Digman, 1990).



Goldberg, 1993. John, 1990). Οι όροι που χρησιμοποιούνται για τη Μεγάλη πεντάδα είναι η Συναισθηματική Σταθερότητα (έναντι του Νευρωτισμού), η Εξωστρέφεια (έναντι της Εσωστρέφειας), η Προσήνεια (έναντι της Ανταγωνιστικότητας), η Ευσυνειδησία (έναντι της Αναξιοπιστίας) και η Δεκτικότητα στην Εμπειρία ή Διανοήση ή Κουλτούρα. Πιο αναλυτικά, ο Νευρωτισμός αντιτίθεται στη συναισθηματική σταθερότητα με μία ευρεία κλίμακα αρνητικών συναισθημάτων, η οποία συμπεριλαμβάνει το άγχος, την κατάθλιψη, την οξυθυμία και τη νευρική ένταση. Η πνευματική διαθεσιμότητα στην εμπειρία περιγράφει το εύρος, το βάθος και την πολυπλοκότητα της πνευματικής και βιωματικής ζωής του ατόμου. Η εξωστρέφεια και η συνεργατικότητα περιλαμβάνουν διαπροσωπικά χαρακτηριστικά, δηλαδή περιγράφουν αυτό που κάνουν οι άνθρωποι με τους άλλους και στους άλλους. Τέλος, η ευσυνειδησία περιγράφει κατά κύριο λόγο τη συμπεριφορά που έχει να κάνει με τα καθήκοντα και τους στόχους και τον κοινωνικά επιθυμητό έλεγχο των παρορμήσεων (Pervin & John, 2001).

Οι Costa και McCrae (1988, 1991) τεκμηρίωσαν και αυτοί τόσο θεωρητικά όσο και ερευνητικά το μοντέλο των πέντε παραγόντων. Οι δύο αυτοί ερευνητές ξεκίνησαν να μελετούν τη δομή της προσωπικότητας με έναν διαφορετικό τρόπο από ότι οι προηγούμενοι μελετητές μέχρι τότε. Αντί να αναλύουν καταλόγους επιθέτων, προτίμησαν να δημιουργήσουν ένα ερωτηματολόγιο προσωπικότητας και με βάση τις απαντήσεις είτε των ίδιων ατόμων είτε κάποιου συγγενικού τους προσώπου να συναγάγουν τα συμπεράσματα τους σχετικά με τη δομή της προσωπικότητας (Τσαούσης, 1999).

Το NEO ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας (NEO Personality Inventory- Costa & McCrae, 1985) αρχικά μετρούσε τρεις παράγοντες, το Νευρωτισμό, την Εξωστρέφεια και τη Δεκτικότητα στην Εμπειρία. Στη συνέχεια όμως επηρεασμένοι από τη δουλειά των Goldberg (1980) και Digman και Takemoto-Chock (1981) πραγματοποίησαν μία καινούρια έρευνα χρησιμοποιώντας 40 από τις κατηγορίες των επιθέτων του Goldberg καθώς και 40 ακόμη δικές τους. Η ανάλυση εμφάνισε εκτός των τριών αρχικών παραγόντων ακόμη δύο, την Προσήνεια και την Ευσυνειδησία (Costa & McCrae, 1988. Costa, McCrae, & Dye, 1991), τους οποίους και πρόσθεσαν στο αναθεωρημένο Νέο Ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας (Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R), Costa & McCrae 1992).

ΝΕΥΡΩΤΙΣΜΟΣ: άγχος, έκρυθμη εχθρικότητα, κατάθλιψη, ατολμία, παρορμητικότητα, ευαισθησία.

ΕΞΩΣΤΡΕΦΕΙΑ: τρυφερότητα, κοινωνικότητα, σιγουριά, ενεργητικότητα, επιδίωξη συγκινήσεων, θετικά συναισθήματα

ΔΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ: φαντασία, αισθητική, συναισθήματα, πράξεις, ιδέες, αξίες

ΠΡΟΣΗΝΕΙΑ: εμπιστοσύνη, ευθύτητα, αλτρουισμός, συμμόρφωση, μετριοφροσύνη, ιδεαλισμός

ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ: ικανότητα, τάξη, αίσθηση του καθήκοντος, επιτυχία, προσπάθεια, αυτοπειθαρχία, περίσκεψη.

**Πίνακας 2:** Κλίμακες όψεων του Αναθεωρήμενου Ερωτηματολογίου που σχετίζονται με τους παράγοντες χαρακτηριστικών της Μεγάλης Πεντάδας (Pervin & John, 2001).

Πρόσφατα οι Saucier, Georgiades, Tsaousis, και Goldberg (2005) χρησιμοποιώντας την ημική προσέγγιση, ανέφεραν ευρήματα σχετικά με την ελληνική δομή της προσωπικότητας. Αυτή η έρευνα παράγαγε τους ακόλουθους έξι παράγοντες: την Καλή Διάθεση (Even Temper), την Εσωστρέφεια/Μελαγχολία (Introversion/Melancholia), τη Ικανότητα/ Ηρωισμό (Prowess/Heroism), Προσήνεια/Θετικό Συναισθήμα (Agreeableness/Positive Affect), Ευσυνειδησία (Conscientiousness) και η Αρνητική Διάσταση/Ειλικρίνεια (Negative Valence/Honesty). Ο παράγοντας 1, Καλή Διάθεση, ορίζεται με όρους όπως νευρικός, ανυπόμονος, βίαιος, επιθετικός και ευερέθιστος και φαίνεται να μοιάζει με τον παράγοντα του Νευρωτισμού της Μεγάλης Πεντάδας. Ο Παράγοντας 2, Εσωστρέφεια/Μελαγχολία προσδιορίζεται με όρους όπως καταθλιπτικός, μελαγχολικός, κατηφής, πεσιμιστής, ανασφαλής, και μοναχικός και φαίνεται να αντιστοιχεί με τον αντίθετο πόλο του παράγοντα της Εξωστρέφειας της Μεγάλης Πεντάδα. Ο παράγοντας 3, Ικανότητα/Ηρωισμός, ορίζεται με όρους όπως μεγαλοφυής, εφευρετικός, χαρισματικός, αγωνιστικός, και πρωτοποριακός, και φαίνεται να ομοιάζει με το παράγοντα της Μεγάλης Πεντάδας Διανόηση/Δεκτικότητα στην Εμπειρία. Ο παράγοντας 4, Προσήνεια/Θετικά Συναισθήματα, ερμηνεύεται από όρους όπως ευγενικός, αγαπητός, φιλικός και καλοκάγαθος και φαίνεται να μοιάζει στη διαπολιτισμική μεταβλητή της Συνεργατικότητας, παρόλο που περιλαμβάνει και

κάποια επίθετα που αντιστοιχούν στο χώρο των θετικών συναισθημάτων (όπως ο τρυφερός, ο χαμογελαστός, ο ευτυχής). Ο παράγοντας 5, ο οποίος συμπεριλαμβάνει όρους όπως ακατάστατος, χαλαρός, οργανωμένος και σκληρά εργαζόμενος είχε περιγραφεί ως Ευσυνειδησία στη εν όψει της ομοιότητας της με τον παράγοντα της Μεγάλης Πεντάδας. Τέλος, ο παράγοντας 6, Αρνητική Διάσταση/ Ειλικρίνεια, καθορίζεται από όρους όπως ανήθικος, ανειλικρινείς, απάνθρωπος, βίαιος, και φαίνεται να αντιπροσωπεύει το έκτο παράγοντα Αρνητικής Διάστασης από το μοντέλο της Μεγάλης Επτάδας των Tellegen και Waller (1987).

Συμφωνα, λοιπόν, με όλα τα παραπάνω η Ελληνική λεξικολογική ανάλυση παραγόντων φαίνεται να μοιράζεται θεμελιώδη χαρακτηριστικά αλλά δεν αντιστοιχεί ισομορφικά στο μοντέλο των Πέντε παραγόντων (π.χ., Goldberg, 1990. Costa & McCrae, 1992). Η κύρια διαφορά είναι η παρουσία του έκτου παράγοντα (Αρνητική Διάσταση), ο οποίος δεν περικλείεται στη Μεγάλη Πεντάδα. Επιπλέον, κάποιοι παράγοντες αποτελούνται από δύο διαφορετικά κατασκευάσματα όπως Εξωστρέφεια/Μελαγχολία, Γενναιότητα/Ηρωισμός, και Προσήνεια/Θετικά Συναισθήματα. Αυτές οι διαφορές μπορούν μερικώς να εξηγηθούν από το γεγονός ότι οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτή τη συγκεκριμένη έρευνα ήταν κάπως διαφορετικοί από αυτούς που χρησιμοποιήθηκαν σε προηγούμενες που διεξάχθηκαν σε άλλες γλώσσες. Αυτές οι διαφορές μπορεί επίσης να αντικατοπτρίζουν συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της δομής της ελληνικής προσωπικότητας (Tsaousis & Georgiades, 2009).

## **2.2 Κεντρικός Μηχανισμός Αυτο-αξιολογήσεων**

Οι Judge, Locke, and Durham (1997) προσπαθώντας να κατανοήσουν καλύτερα την ανθρωπολογική βάση της ευχαρίστησης από τη δουλειά, ανέπτυξαν μία θεωρία χαρακτηριστικών που την όρισαν ως Κεντρικό Μηχανισμό Αυτο-αξιολογήσεων (core evaluations). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, οι βασικές αυτές εκτιμήσεις είναι μία ανώτερη διευθέτηση των αντιλήψεων που αναπαριστούν τις θεμελιώδεις εκτιμήσεις που οι άνθρωποι δημιουργούν για τους εαυτούς τους και για τη λειτουργικότητα τους στο περιβάλλον τους (Judge, Van Vianen, & De Pater, 2004).

Αν και ο Judge και συν.(1997) υποστήριζαν ότι οι βασικές εκτιμήσεις μπορούν να απευθυνθούν και προς άλλους, η θεωρία τους εστιάστηκε σε βασικές εκτιμήσεις του εαυτού. Οι άνθρωποι με θετικές βασικές εκτιμήσεις για τον εαυτό τους, εκτιμούν

τον εαυτό τους με ένα συνεπή θετικό τρόπο στις διάφορες περιστάσεις , τέτοιοι άνθρωποι βλέπουν τους εαυτούς τους ως ικανούς, άξιους (σεβασμού) και σε θέση να ελέγξουν τις ζωές τους (Judge, Van Vianen, & De Pater, 2004). Σύμφωνα με τους Judge και συν. (1997), το χαρακτηριστικό των βασικών εκτιμήσεων του εαυτού είναι ευρύ και περιλαμβάνει άλλα τρία πιο ειδικά χαρακτηριστικά : την αυτοεκτίμηση (self-esteem), τη αυτεπάρκεια (self-efficacy) και τον νευρωτισμό (neuroticism).

Η Harter (1990) έχει ορίσει την αυτοεκτίμηση ως μία συνολική αξία που κάποιος προσδίδει σ'ένα άτομο. Εάν η αυτο-αντίληψη αναφέρεται στα συμπεράσματα που τα άτομα συνθέτουν για τους εαυτούς τους (Baumeister, 1997), τότε η αυτοεκτίμηση μπορεί να είναι η μοναδική και η πιο σφαιρική εκτίμηση της αυτο-αντίληψης (Judge & Bono, 2001). Αν και οι Judge & Bono (2001) υποστηρίζουν ότι η αυτοεκτίμηση από μόνη της μπορεί να ενταχθεί σε μία πιο ευρεία κατασκευή, οι Greenwald, Bellezza, and Banaji (1988) πιστεύουν ότι η αυτοεκτίμηση είναι η μόνη σημαντικότερη ένδειξη της θετικής αυτο-αντίληψης, ένας εναλλακτικός όρος για τις θετικές βασικές εκτιμήσεις για τον εαυτό (Judge, Erez, & Bono, 1998). Από όλα τα πιθανά χαρακτηριστικά, η αυτοεκτίμηση εμφανίζεται να είναι η πιο ευρεία και η πιο θεμελιώδης βασική εκτίμηση του εαυτού.

Η αυτεπάρκεια είναι μία ιδιαίτερη πτυχή της αυτοαντίληψης και είναι εκείνη που έχει ένα άτομο για την ικανότητα του να αντιμετωπίζει συγκεκριμένες καταστάσεις. Η έννοια της αυτεπάρκειας σχετίζεται με τις κρίσεις που διατυπώνει ένα άτομο για την ικανότητα του να ενεργήσει σε μία συγκεκριμένη εργασία ή περίπτωση. Αυτές οι προσωπικές κρίσεις για την αυτεπάρκεια επηρεάζουν τη σκέψη, το συναίσθημα, και τη δράση του ατόμου (Pervin & John, 2001). Αν και ο Bandura (1982) αντιλαμβάνόταν την αυτεπάρκεια ως ένα φαινόμενο που ορίζεται από τις ιδιάζουσες καταστάσεις, άλλοι ερευνητές έχουν ξεχωρίσει τη συγκεκριμένη αυτεπάρκεια από τη γενικευμένη (Gist & Mitchell, 1992). Η γενικευμένη αυτεπάρκεια αναπαριστά μία κρίση τού πόσο καλά κάποιος μπορεί να δράσει σε μια ποικιλία από καταστάσεις. Όπως έχει επισημανθεί από τους Locke, McClellan, and Knight (1996), η γενικευμένη αυτεπάρκεια σχετίζεται με την αυτοεκτίμηση, επειδή και οι δύο είναι όψεις της αυτοεκτίμησης (self-appraisal) που σχετίζεται με την επιτυχία ή την αποτυχία κάποιου ως άτομο. Παρόλο αυτά ο Locke και οι συν. επισήμαναν ότι είναι διαφορετικές στο ότι η αυτεπάρκεια δεν έχει το συστατικό της αξίας του εαυτού που έχει η αυτοεκτίμηση.

Ο νευρωτισμός, που είναι επίσης γνωστός και με τους όρους που δηλώνουν το αντίστροφο (συναισθηματική ρύθμιση ή συναισθηματική σταθερότητα) είναι ένας από τα Μεγάλα Πέντε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Ο νευρωτισμός είναι από τα πιο διεισδυτικά χαρακτηριστικά για τη μέτρηση της προσωπικότητας και είναι εξέχων σχεδόν σε κάθε κατάλογο και θεωρία προσωπικότητας. Ο νευρωτισμός καταδεικνύει τουλάχιστον δύο τάσεις – μία που σχετίζεται με την ανησυχία και μία άλλη που απευθύνεται στην ευεξία. Γι' αυτό και ο νευρωτισμός αναφέρεται γενικά στην έλλειψη της σαφούς ψυχολογικής προσαρμογής και της συναισθηματικής ρύθμισης.

Αν και οι Judge et al. (1997) περιελάμβαναν μόνο την αυτοεκτίμηση, τη γενικευμένη αυτεπάρκεια και το νευρωτισμό στην αρχική τους θεωρία, συζητούσαν και για άλλα χαρακτηριστικά που μεταγενέστερα μελετήθηκαν στο πλαίσιο των βασικών εκτιμήσεων για τον εαυτό. Ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά είναι και το κέντρο ελέγχου (locus of control) το οποίο σχετίζεται με τις αντιλήψεις σχετικά με τις αιτίες των γεγονότων στις ζωές των ανθρώπων (Judge & Bono, 2001). Όταν τα άτομα πιστεύουν ότι τα γεγονότα στις ζωές τους είναι αποτέλεσμα της τύχης ή της μοίρας ή ότι είναι κάτω από τον έλεγχο παντοδύναμων άλλων, τότε έχουν εξωτερικό κέντρο ελέγχου (external locus of control) (Rotter, 1966). Αντίθετα, τα άτομα που αντιμετωπίζουν τα γεγονότα σαν άμεση συνέπεια της δικής τους συμπεριφοράς έχουν ένα εσωτερικό κέντρο ελέγχου (internal locus of control) (Judge & Bono, 2001).

Οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις έχει βρεθεί ότι επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό την απόδοση στην εργασία και την εργασιακή ικανοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις φαίνονται να είναι η καλύτερη προδιαθεστική κατασκευή πρόβλεψης της εργασιακής ικανοποίησης (Judge, Locke, Durham, & Kluger, 1998) και έχουν δείξει ότι ένας σημαντικός μηχανισμός με τον οποίο οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις επηρεάζουν την εργασιακή ικανοποίηση είναι η εγγενή φύση της εργασίας. Τα εγγενή χαρακτηριστικά της εργασίας διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ των θεμελιωδών εκτιμήσεων και της εργασιακής ικανοποίησης. Σύμφωνα με τους Hackman και Oldham (1980) τα εγγενή χαρακτηριστικά της εργασίας αντιπροσωπεύουν τις θεμελιώδεις εργασιακές διαστάσεις - ταυτότητα αποστολής (task Identity), είδος της δεξιότητας (skill variety), σπουδαιότητα της αποστολής (task significance), αυτονομία (autonomy) και η ανατροφοδότηση (feedback) -. Σε τρεις έρευνες οι Judge, Locke, και συν. (1998) έδειξαν ότι αντιλήψεις των εγγενών

χαρακτηριστικών της εργασίας μεσολαβούσαν στο 37% περίπου, της επιρροής των θεμελιωδών εκτιμήσεων για τον εαυτό στην εργασιακή ικανοποίηση. Αν και η έρευνα των Judge, Locke, και συν. βοήθησε να διασαφηνιστεί η διαδικασία με την οποία οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό επηρέασαν την εργασιακή ικανοποίηση, οι έρευνες χρησιμοποίησαν μόνο αντιληπτικά κριτήρια (perceptual measures) των εργασιακών χαρακτηριστικών. Έτσι δεν είναι ξεκάθαρο από τα ευρήματα των παραπάνω ερευνητών μέχρι ποιο βαθμό οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό σχετίζονται με την αύξηση της πολυπλοκότητας της εργασίας ως αντιμαχόμενα (ή ως συμπληρωματικά) για τις ενισχυμένες αντιλήψεις των εργασιακών χαρακτηριστικών. Ανάλογα, οι Judge, Bono, & Locke (2000) εξέτασαν το διαμεσολαβητικό ρόλο των εργασιακών χαρακτηριστικών χρησιμοποιώντας αντικειμενικά κριτήρια (κωδικοποιώντας τους τίτλους των εργασιών χρησιμοποιώντας το Λεξικό επαγγελματικών τίτλων που βαθμολογεί την πολυπλοκότητα των εργασιών) αλλά και αντιληπτικών. Σε δύο έρευνες, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό σχετίζονταν με το πραγματικό επίτευγμα των πολύπλοκων εργασιών, όπως και με τα αντιληπτικά κριτήρια των εργασιακών χαρακτηριστικών (κρατώντας την αντικειμενική πολυπλοκότητα σταθερή). Γι' αυτό και φαίνεται ότι οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό επηρεάζουν μερικώς την εργασιακή ικανοποίηση, καθώς τα άτομα με θετική αυτο-αντίληψη αφ' ενός βλέπουν πιο ενδιαφέρουσες τις εργασίες και αφ' ετέρου επιτυγχάνουν πιο πολύπλοκες εργασίες.

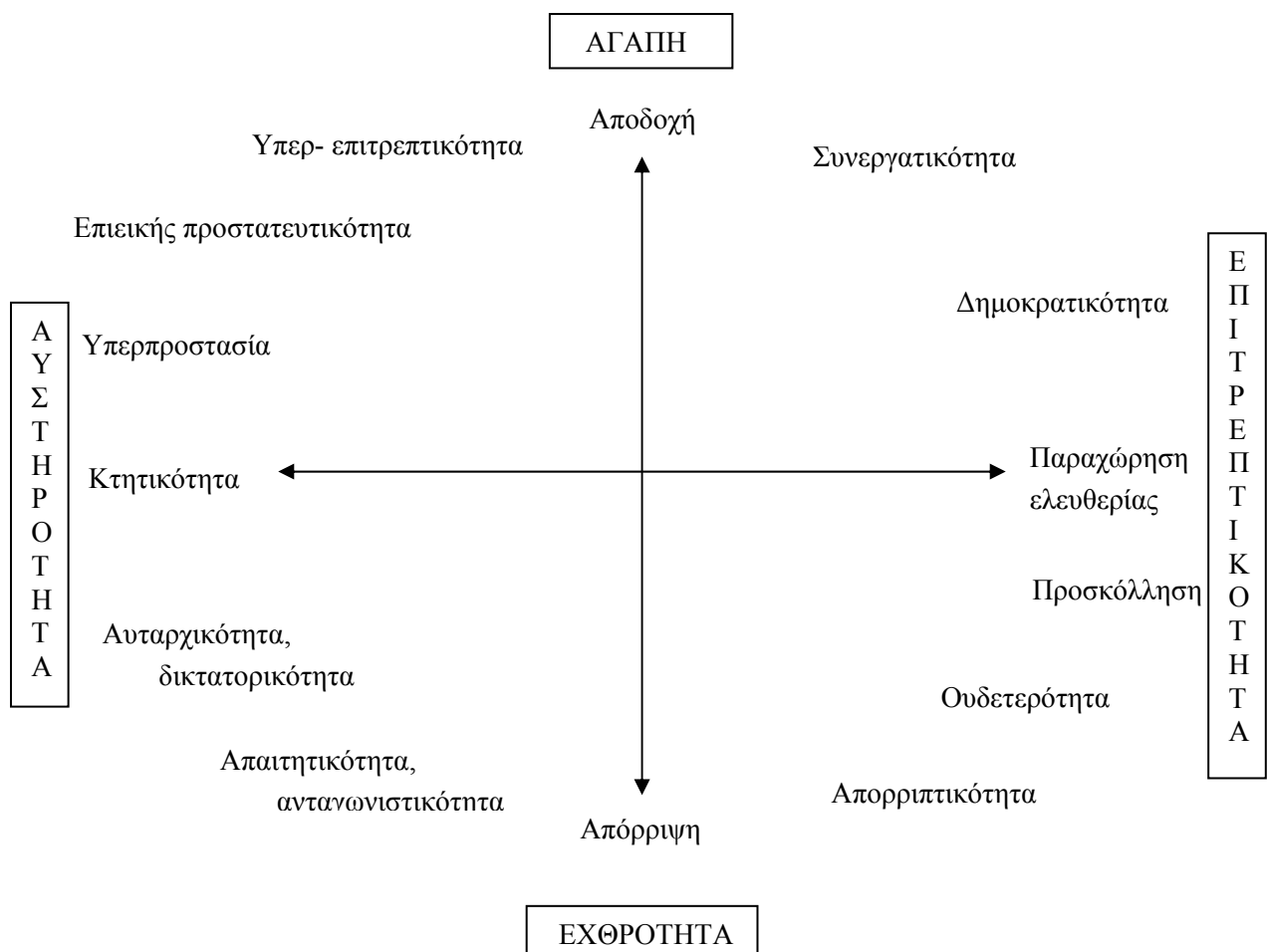
Επιπλέον, οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό μπορούν να θεωρηθούν ένας έγκυρος προγνωστικό παράγοντας της εργασιακής απόδοσης (Judge, Bono, & Locke, 2000). Οι Judge, Erez, and Bono (1998) υποστήριξαν ότι οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό θα πρέπει να επηρεάζουν την απόδοση κυρίως μέσω της επιδράσής τους στην κινητοποίηση. Σύμφωνα με αυτούς τους συγγραφείς, πολλές θεωρίες κινητοποίησης μπορούν να εξηγήσουν την επίδραση αυτή πάνω στην απόδοση. Οι Erez and Judge (2001) πραγματοποίησαν δύο έρευνες με σκοπό να εξετάσουν το βαθμό στον οποίο η κινητοποίηση διαμεσολαβούσε στη σχέση μεταξύ των θεμελιωδών εκτιμήσεων για τον εαυτό και της απόδοσης. Και στις δύο έρευνες βρέθηκε ότι η κινητοποίηση διαμεσολαβούσε για τη μισή περίπου σχέση μεταξύ των θεμελιωδών εκτιμήσεων για τον εαυτό και της αποδοσης. Για αυτό το λόγο προκύπτει

ότι οι θεμελιώδεις εκτιμήσεις για τον εαυτό είναι ένα κινητήριο χαρακτηριστικό και αυτό εξηγεί την επιρροή του στην εργασιακή απόδοση.

### 2.3 Η Γονεϊκή Διαπαιδαγώγηση

Οι ψυχολόγοι, από καιρό ερευνούν για τα «συστατικά» που προωθούν την καλή κοινωνική ανάπτυξη στους εφήβους. Για παράδειγμα τη δεκαετία του '30 ο εκπρόσωπος του συμπεριφορισμού John Watson παρότρυνε τους γονείς να μην είναι πολύ στοργικοί με τα παιδιά τους. Μια πιο πρόσφατη έρευνα εστιάστηκε στη διάκριση μεταξύ φυσικής και ψυχολογικής πειθαρχίας ή μεταξύ των αυταρχικών και επιτρεπτικών γονέων. Ακόμα πιο πρόσφατα υπήρξε μεγαλύτερη ακρίβεια προσέγγισης στο ζετύλιγμα των διαστάσεων των «ικανών» γονέων (Santrock, 2008). Το σχήμα 1 συνοψίζει τα ευρήματα από πολλές μελέτες που αφορούν τα γονεϊκά σχήματα. Συσχετίζει πολλά γονεϊκά χαρακτηριστικά σε δύο κύριες κλίμακες συμπεριφοράς, αγάπης – εχθρότητας και ανεκτικότητας – αυστηρότητας (Maccoby & Martin, 1983).

Σχήμα 2



Οι γονείς που είναι πιο κοντά στην αγάπη είναι πιο επιτρεπτικοί και ζεστοί. Είναι ευαίσθητοι στις ανάγκες και στις απόψεις των παιδιών τους και ανταμείβουν τα επιτεύγματα τους συναισθηματικά αλλά και υλικά. Επιζητούν και απολαμβάνουν τη παρέα των παιδιών τους. Οι γονείς που βρίσκονται κοντά στην εχθρότητα συνηθίζουν να είναι πάντα δυσαρεστημένοι από τα παιδιά τους και να κριτικάρουν τις προσωπικότητες τους όπως και τη συμπεριφορά τους. Όταν αυτοί οι γονείς δεν υποτιμούν τα παιδιά τους, τα αγνοούν (Maccoby & Martin, 1983).

Οι γονείς πλησίον του άκρου της επιτρεπτικότητας δεν θέτουν ξεκάθαρους κανόνες συμπεριφοράς ή συνέπειες σε περίπτωση ανάρμοστης συμπεριφοράς. Ούτε ενισχύουν συστηματικά κανόνες που ήδη υπάρχουν. Οι γονείς που είναι πολύ επιτρεπτικοί σχεδόν πάντα ενδίδουν στα αιτήματα των παιδιών τους. Οι πολύ περιοριστικοί γονείς, από την άλλη μεριά, θέτουν αυστηρούς κανόνες για τα πάντα και επιβλέπουν εάν οι κανόνες αυτοί εκτελούνται πάντα. Όταν ένας κανόνας δεν τηρείται, δεν είναι πρόθυμοι να συμπεριλάβουν ελαφρυντικές περιστάσεις. Πολλοί συνδυασμοί χαρακτηριστικών πάνω σε αυτές τις κλίμακες αντιστοιχούν σε διαφορετικά γονεϊκά σχήματα (Maccoby & Martin, 1983).

Ευρέως διαδεδομένη είναι η οπτική της Diana Baumrind (1971) που σημειώνει ότι οι γονείς δεν πρέπει να είναι ούτε τιμωρητικοί αλλά ούτε και απόμακροι από τους εφήβους τους, αντίθετα θα πρέπει να ορίσουν κάποιους κανόνες και να είναι τρυφεροί μαζί τους. Σύμφωνα με την τυπολογική θεωρία της Baumrind (1971) υπάρχουν τρία βασικά μοντέλα γονεϊκής διαπαιδαγώγησης: το επιτρεπτικό μοντέλο (permissive), το επιβλητικό μοντέλο (authoritative) και το αυταρχικό μοντέλο (authoritarian). Η διαφορά ανάμεσα σε αυτά τα τρία μοντέλα επικεντρώνεται στον βαθμό κατανόησης και ελέγχου που χρησιμοποιούν οι γονείς για την ανατροφή των παιδιών τους (Glaskow, Dornbusch, Troyer, Steinberg, & Ritter, 1997).

Οι γονείς που ακολουθούν ένα αυταρχικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης προσπαθούν να διαμορφώσουν, να ελέγξουν και να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά και τις στάσεις των παιδιών τους σύμφωνα με ένα παραδοσιακό κριτήριο. Δίνουν έμφαση στη σπουδαιότητα της υπακοής στην εξουσία και αποθαρρύνουν τις λεκτικές συναλλαγές μεταξύ των ιδίων και τους. Ευνοούν τις τιμωρίες για να λυγίσουν το «πείσμα» των παιδιών τους, οπότε η συμπεριφορά των παιδιών συγκρούεται με αυτό που εκείνοι θεωρούν σωστό (Cole & Cole, 2002). Δεν ενθαρρύνουν τη λεκτική



επικοινωνία με τα παιδιά τους, ενώ έχουν δυσκολία στο να εκφράζουν αισθήματα ζεστασιάς και κατανόησης απέναντι σε αυτά (Τσαούσης, 2002).

Οι γονείς που εμφανίζουν το επιβλητικό γονεϊκό σχήμα, θεωρούν δεδομένο ότι, αν και οι ίδιοι έχουν περισσότερες γνώσεις και ικανότητες, ελέγχουν τις περισσότερες πηγές πληροφοριών και έχουν μεγαλύτερη σωματική δύναμη από τα παιδιά, τα παιδιά έχουν επίσης δικαιώματα. Οι επιβλητικοί γονείς χρησιμοποιούν τη σωματική τιμωρία λιγότερο από τους αυταρχικούς και δεν θεωρούν αρετή αυτή καθαυτή την υπακοή προς την εξουσία (Cole & Cole, 2002), ασκούν έλεγχο, αλλά δεν είναι απόλυτοι (Τσαούσης, 2002). Αντίθετα, αυτοί οι γονείς προσπαθούν να ελέγξουν τα παιδιά εξηγώντας τους κανόνες ή τις αποφάσεις τους και συζητώντας λογικά μαζί τους. Είναι πρόθυμοι να λάβουν υπόψη τους την άποψη του παιδιού, ακόμη και αν δεν τη δέχονται πάντοτε. Οι επιβλητικοί γονείς θέτουν υψηλά κριτήρια για τη συμπεριφορά των παιδιών τους και τα ενθαρρύνουν να είναι ατομικιστές και ανεξάρτητοι (Cole & Cole, 2002). Ενθαρρύνουν τον διάλογο ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, γιατί πιστεύουν ότι με αυτό τον τρόπο το παιδί μπορεί να ανακαλύψει τις ατομικές τους ελευθερίες και να αναπτύξει αυτονομία σκέψεων και πράξεων (Τσαούσης, 2002).

Τέλος, οι γονείς που εφαρμόζουν ένα επιτρεπτικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης ασκούν λιγότερο εμφανή έλεγχο στη συμπεριφορά των παιδιών τους από τους επιβλητικούς ή τους αυταρχικούς γονείς, είτε επειδή πιστεύουν ότι τα παιδιά πρέπει να μάθουν πώς να συμπεριφέρονται μέσω της δικής τους εμπειρίας είτε επειδή δεν μπαίνουν στον κόπο να επιβάλλουν την πειθαρχία. Δίνουν στα παιδιά τους μεγάλη ελευθερία κινήσεων, για να προσδιορίσουν τα ωράρια και τις δραστηριότητες τους και συχνά τα συμβουλεύονται σε οικογενειακά θέματα. Δεν απαιτούν το ίδιο επίπεδο επιτευγμάτων και ώριμης συμπεριφοράς που απαιτούν οι επιβλητικοί και οι αυταρχικοί γονείς (Cole & Cole, 2002). Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο το επιβλητικό μοντέλο όσο και το αυταρχικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης θέτουν τις ίδιες απαγορεύσεις και εντολές στα παιδιά, αλλά διαφέρουν δραματικά στον τρόπο με τον οποίο τις διαχειρίζονται (Τσαούσης, 2002).

Η Baumrind (1971) επισημαίνει ότι οι επιδράσεις των γονεϊκών πρακτικών εξαρτώνται μερικώς και από την προσωπικότητα των παιδιών: «Ένα πειθήνιο, ευαίσθητο παιδί μπορεί να αντιδρά καλά στις υψηλά εξουσιαστικές κατευθυντήριες οδηγίες αντιδρώντας παθητικά και εξαρτημένα, ενώ ένα ασυγκράτητο/ επιθετικό και νευρώδες παιδί μπορεί να αντιδράσει αυτο –επιβεβαιωτικά ή να εναντιωθεί,

πλάθοντας τον εαυτό του με βάση τον επιθετικό γονιό». Αλλά ταυτόχρονα, όπως υποστηρίζεται από τα δεδομένα της Baumrind (1980), οι γονεϊκές πρακτικές επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τις διάφορες πλευρές της ζωής του παιδιού.

Πιο συγκεκριμένα, η Baumrind (1971.1980) διαπίστωσε ότι κατά βάση κάθε γονεϊκό στυλ συνδεόταν με ένα διαφορετικό σχήμα συμπεριφοράς του παιδιού στο νηπιαγωγείο:

Τα παιδιά αυταρχικών γονέων συνήθως δεν είχαν κοινωνικές ικανότητες στις συναναστροφές τους με άλλα παιδιά. Συχνά απομακρύνονταν από την κοινωνική επαφή και σπάνια έπαιρναν πρωτοβουλίες. Σε καταστάσεις ηθικής σύγκρουσης είχαν την τάση να αναζητούν μία έξωθεν αυθεντία για να αποφασίσει τι ήταν σωστό. Αυτά τα παιδιά συνήθως χαρακτηρίζονταν από έλλειψη αυθορμητισμού και νοητικής περιέργειας (Cole & Cole, 2002).

Τα παιδιά επιβλητικών γονέων έδειχναν να βασίζονται περισσότερο στον εαυτό τους, να έχουν μεγαλύτερο αυτοέλεγχο και επιθυμία εξερεύνησης, καθώς και να είναι πιο ικανοποιημένα σε σύγκριση με τα παιδιά που μεγάλωναν με ανεκτικούς ή τυραννικούς γονείς. Η Baumrind πιστεύει ότι αυτή η διαφορά είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, ενώ οι επιβλητικοί γονείς θέτουν υψηλά κριτήρια για τα παιδιά τους, τους εξηγούν για ποιούς λόγους τα ανταμείβουν ή τα τιμωρούν. Αυτές οι εξηγήσεις βελτιώνουν την κατανόηση και την αποδοχή των κοινωνικών κανόνων από το παιδί (Cole & Cole, 2002).

Τα παιδιά ανεκτικών γονέων είχαν την τάση να είναι σχετικά ανώριμα. Δυσκολεύονται να ελέγξουν τις παρορμήσεις τους, να αναλάβουν την ευθύνη των κοινωνικών πράξεων και ενεργούν ανεξάρτητα (Cole & Cole, 2002).

Στα ευρήματα της Baumrind (1980) αναφέρονται επίσης διαφορές στον τρόπο με τον οποίο κορίτσια και αγόρια ανταποκρίνονταν στις σημαντικότερες γονεϊκές πρακτικές. Όταν ο πατέρας κοριτσιών ήταν τιμωρητικός (αυταρχικός τύπος), τότε τα κορίτσια έτειναν να είναι πιο ανεξάρτητα και λιγότερο συμβιβάσιμα σε σχέση με κορίτσια των οποίων ο πατέρας χαρακτηριζόταν από ζεστασιά και αποδοχή. Οι γιοι τιμωρητικών (αυταρχικός τύπος) πατέρων αντιμετώπιζαν εντονότερες δυσκολίες στη δημιουργία στενών σχέσεων και συνήθως δεν ήταν δημοφιλής στα άλλα παιδιά. Φαίνεται ότι για τα κορίτσια προσχολικής ηλικίας η τάση της αλληλεπίδρασης με έναν τιμωρητικό γονέα είναι πιο πιθανή να οδηγεί στην εμπιστοσύνη του εαυτού τους από ότι μία γονική συμπεριφορά που θα εμπειριείχε ζεστασιά και αποδοχή. Άλλες

μελέτες έχουν βρει παρόμοια σχέση και για τα έφηβα κορίτσια: Τουλάχιστον μεταξύ των ωφελημένων εκπαιδευτικά κοριτσιών, η πολύ μεγάλη ζεστασιά και αποδοχή φαίνεται να αποδυναμώνει τα χαρακτηριστικά που οδηγούν στην επίτευξη στόχων και στην ανεξαρτησία.

Επιπρόσθετα έχει βρεθεί ότι το επιβλητικό μοντέλο σχετίζεται με την υψηλή ακαδημαϊκή επίδοση τόσο στην παιδική όσο και στην εφηβική ηλικία (Dornbusch, Ritter, Liederman, Roberts, & Fraleigh, 1987. Weiss & Schwartz, 1996). Επίσης παιδιά που έχουν διαπαιδαγωγηθεί με το συγκεκριμένο μοντέλο, δείχνουν μία θετικότερη στάση απέναντι στο σχολείο (Pulkkinen, 1982. Maccoby & Martin, 1983). Η θετική επιδραση που ασκεί το συγκεκριμένο μοντέλο υποθέτουν ότι οφείλεται στην ενίσχυση και ενθάρρυνση της ανεξάρτητης σκέψης και βούλησης που προωθείται μέσα από αυτό το πλαίσιο διαπαιδαγώγησης (Hess & McDevitt, 1984). Σε άλλη μία ερευνα οι Radziszewska, Richardson, Dent, & Flay (1996) έδειξαν ότι τα παιδιά που διαπαιδαγωγήθηκαν σύμφωνα με το επιβλητικό μοντέλο εμφάνιζαν λιγότερα καταθλιπτικά συμπτώματα, είχαν καλύτερη συναισθηματική και ψυχοκοινωνική προσαρμογή, ενώ ήταν γενικότερα ψυχικά υγιή.

Από την άλλη έρευνες έχουν δείξει ότι το αυταρχικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης παρεμποδίζει τη διαδικασία της μάθησης, καθώς αποθαρρύνει την ελεύθερη βούληση και την κριτική σκέψη και ενθαρρύνει την εξάρτηση και την καθοδήγηση από την αυθεντία (Hess & McDevitt, 1984). Επιπρόσθετα, οι Ferrari και Olivette (1994) έδειξαν ότι παιδιά που διαπαιδαγωγήθηκαν σύμφωνα με το συγκεκριμένο μοντέλο δηλώνουν λιγότερο ευτυχισμένα, είναι απόμακρα και συχνά βιώνουν έντονο άγχος.

Τέλος, άλλες έρευνες έδειξαν ότι υπάρχει ισχυρή σχέση ανάμεσα στο επιτρεπτικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης και στην ακαδημαϊκή αποτυχία (Onatsu-Arvilimmi & Nurmi, 1997), ενώ τα παιδιά των επιτρεπτικών γονέων είναι συνήθως ανώριμα, δύσκολα μπορούν να ελέγξουν τις επιθυμίες τους, δεν είναι συνεπή στις κοινωνικές τους υποχρεώσεις, ενώ πολύ συχνά καταλήγουν να είναι εξαρτημένα άτομα (Dornbusch, Ritter, Liederman, Roberts, & Fraleigh, 1987).

#### 2.4. Η δομή της οικογένειας

Μία από τις πιο διαρκείς επιρροές, ειδικά στα πρώτα χρόνια της ζωής, είναι η οικογένεια. Από τη δεκαετία του 1960 όταν ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες κατανόησης της πολυπλοκότητας της οικογενειακής λειτουργικότητας, πολλές θεωρίες και προσεγγίσεις εξετάστηκαν.

Οι Olson, Partner και Lavee (1985), προσπάθησαν να εντοπίσουν τους αιτιώδεις παράγοντες που ενέχονται στην εύρυθμη ή μη λειτουργία του οικογενειακού πλαισίου και κατέληξαν στην εύρεση τριών κυρίαρχων παραγόντων: της οικογενειακής συνοχής (cohesion), της οικογενειακής προσαρμοστικότητας (adaptability), και της επικοινωνίας (communication) και δημιούργησαν την κλίμακα FACES III που σκοπό του έχει τη μέτρηση των παραπάνω παραγόντων.

Η **οικογενειακή συνοχή** ορίζεται ως «το συναισθηματικό δέσιμο μεταξύ των μελών της οικογένειας» (Olson, Sprenkle, & Russell, 1979). Κάποιες από τις μεταβλητές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη διάγνωση και τη μέτρηση των διαστάσεων της οικογενειακής συνοχής είναι: ο συναισθηματικός δεσμός, τα όρια, οι συμμαχίες, ο χρόνος, ο χώρος, οι φίλοι, η λήψη αποφάσεων, τα ενδιαφέροντα και η ψυχαγωγία (Olson, 1999). Η συνοχή καταδεικνύει την τάση για οικογενειακή και συναισθηματική συνύπαρξη ή απομάκρυνση και αναλογικά με το βαθμό τήρησής της οι οικογένειες χαρακτηρίζονται ως ελεύθερες, χωρισμένες, συνδεδεμένες και συγκεχυμένες (Olson, 1985).

Στο ισορροπημένο κομμάτι (balanced area) της συνοχής του μοντέλου (χωρισμένοι και συνδεδεμένοι τύποι), τα άτομα είναι ικανά να βιώνουν και να εξισορροπούν αυτά τα δύο άκρα και είναι επίσης ικανά να είναι και ανεξάρτητα αλλά και συνδεδεμένοι με την οικογένειά τους. Όταν τα επίπεδα της συνοχής είναι πολύ υψηλά (συγκεχυμένα συστήματα) υπάρχει πάρα πολύ ομοφωνία μέσα στην οικογένεια και πολύ λίγη ανεξαρτησία. Στο άλλο άκρο (ανεξάρτητα συστήματα), τα μέλη της οικογένειας «κάνουν το δικό τους», με την ελάχιστη προσήλωση ή υποχρέωση στην οικογένεια (Olson, 1999).

Τα πολύ υψηλά επίπεδα συνοχής (συγκεχυμένος τύπος) αλλά και τα πολύ χαμηλά (ελεύθερος τύπος) τείνουν να είναι προβληματικά για την εξέλιξη των ατόμων και των σχέσεων τους στη πάροδο του χρόνου. Από την άλλη μεριά, οι άνθρωποι που είναι σε σχέσεις που έχουν μέτριες επιδόσεις συνοχής (χωρισμένοι και συνδεδεμένοι τύποι) είναι ικανοί να εξισορροπούν την μόνωση έναντι της συνεχούς συνύπαρξης με πιο

λειτουργικό τρόπο. Αν και δεν υπάρχει το καλύτερο επίπεδο για καμία σχέση, οι πιο πολλοί θα έχουν πρόβλημα να λειτουργούν σε κάποιο από τα δύο άκρα του μοντέλου (συγκεχυμένο και ελεύθερο) για πολύ καιρό (Olson, 1999).

Η **οικογενειακή προσαρμοστικότητα** καταμετρά την ευελιξία του οικογενειακού πλαισίου να αναπλαισιώνει τη λειτουργία του καθώς και τις υφιστάμενες σχέσεις και τους ρόλους των μελών του, ιδιαίτερα όταν η αλλαγή αυτή προέρχεται από αιτίες αγγογόνες και αναγκαστικές, που δεν επελέγησαν από το ίδιο το οικογενειακό πλαίσιο κατά δική του επιθυμία και βούληση (Maynard & Olson, 1987).

Πιο συγκεκριμένα, η οικογενειακή προσαρμοστικότητα είναι η συνολική ποσότητα της αλλαγής στην αρχηγεία, στους ρόλους και στους κανόνες των σχέσεων. Αυτές οι συγκεκριμένες αρχές αφορούν : την αρχηγεία (έλεγχος, πειθαρχία), τα διαπραγματευτικά στυλ, τους ρόλους και τους κανόνες της σχέσης. Το επίκεντρο της προσαρμοστικότητας στηρίζεται στο πώς τα συστήματα εξισορροπούν ανάμεσα στη σταθερότητα και στην αλλαγή (Olson., 1999).

Τα τέσσερα επίπεδα της προσαρμοστικότητας ποικίλουν από τα πιο άκαμπτα (rigid), στα πιο δομημένα (structured), στα ευέλικτα (flexible) έως και τα χαοτικά (chaotic) (Olson, 1999).

Τα ισορροπημένα οικογένειακά συστήματα (τα δομημένα και τα ευέλικτα) τείνουν να είναι πιο λειτουργικά καθώς ο χρόνος περνά. Μία καλά δομημένη σχέση τείνει να έχει σε μεγάλο βαθμό μία δημοκρατική αρχηγεία με αρκετές διαπραγματεύσεις με τα παιδιά. Υπάρχουν λίγες αλλαγές στους κανόνες αλλά οι κανόνες είναι σταθερά επιβεβλημένοι. Μία ευέλικτη σχέση έχει μία αρχηγεία ισότητας με μία δημοκρατική προσέγγιση στη λήψη αποφάσεων. Οι διαπραγματεύσεις είναι φανερές, ενεργές και συμπεριλαμβάνουν τα παιδιά. Οι ρόλοι μοιράζονται και υπάρχει αλλαγή όταν είναι απαραίτητο. Οι κανόνες μπορούν να αλλάξουν και είναι ανάλογοι της ηλικίας (Olson, 1999).

Οι μη ισορροπημένες οικογένειες τείνουν να είναι είτε άκαμπτες είτε χαοτικές. Μία άκαμπτη σχέση προκύπτει όταν ένα μόνο άτομο είναι υπεύθυνο για τη φροντίδα και τον έλεγχο. Σε αυτή την οικογένεια τείνουν να υπάρχουν λίγες διαπραγματεύσεις με τις περισσότερες αποφάσεις να επιβάλλονται από τον αρχηγό. Οι ρόλοι είναι αυστηρά προσδιορισμένοι και οι κανόνες δεν αλλάζουν. Μία χαοτική σχέση έχει μία ακανόνιστη ή περιορισμένη αρχηγική ικανότητα. Οι αποφάσεις, ενστικτώδεις και

αυθόρμητες, δεν είναι καθόλου προσεκτικά μελετημένες. Οι ρόλοι δεν είναι ξεκάθαροι και συχνά μετακινούνται από το ένα άτομο στο άλλο (Olson, 1999).

Πολύ υψηλά επίπεδα προσαρμοστικότητας (χαοτικός τύπος) και πολύ χαμηλά επίπεδα προσαρμοστικότητας (άκαμπτος τύπος) τείνουν να είναι προβληματικά για τα άτομα και για την εξέλιξη της σχέσης στο πέρασμα του χρόνου. Από την άλλη μεριά, οι σχέσεις που έχουν μέτρια επίπεδα προσαρμοστικότητας (δομημένα και ευέλικτα) είναι ικανές να εξισορροπούν την αλλαγή και τη σταθερότητα με πιο λειτουργικό τρόπο (Olson, 1999).

Η **οικογενειακή επικοινωνία** θεωρείται σημαντική για τη διευκόλυνση της κίνησης στις άλλες δύο διαστάσεις. Επειδή είναι μία διευκολυντική διάσταση, η επικοινωνία δεν συμπεριλαμβάνεται στο γράφημα του μοντέλου μαζί με τη συνοχή και την προσαρμοστικότητα (Olson, 1999).

Η επικοινωνία μετριέται με την εστίαση στην οικογένεια ως μία ομάδα σε σχέση με τις ικανότητες ακρόασης, ομιλίας, αυτο-αποκάλυψης, αποσαφήνισης, συνεχούς κατανομής αρμοδιοτήτων, σεβασμού και εκτίμησης. Όσον αφορά τις ακουστικές ικανότητες, η εστίαση δίνεται στην ενσυναίσθηση και στην ενεργητική ακρόαση. Οι ικανότητες ομιλίας περιλαμβάνουν την ομιλία για τον εαυτό και όχι για κάποιον άλλο. Η αυτο-αποκάλυψη σχετίζεται με το διαμοιρασμό των συναισθημάτων για τον εαυτό και για τη σχέση. Έχει βρεθεί ότι τα ισορροπημένα συστήματα τείνουν να έχουν πολύ καλή επικοινωνία, ενώ τα μη ισορροπημένα τείνουν να έχουν φτώχη (Olson, 1999).

### 3. Στόχοι της Έρευνας – Ερευνητικές υποθέσεις

Ο κύριος στόχος αυτής της έρευνας είναι να μελετήσει το ρόλο της προσωπικότητας, του κεντρικού μηχανισμού αυτο-αξιολόγησης, της δομής της οικογένειας και της γονεϊκής διαπαιδαγώγησης στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο. Με βάση τη βιβλιογραφία, προβλέπουμε ότι τα άτομα που θα έχουν υψηλή βαθμολογία στη διάσταση της προσωπικότητας Καλή Διάθεση θα έχουν μεγαλύτερη τάση να κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Τα άτομα που έχουν υψηλή επίδοση στο κεντρικό μηχανισμό αυτο-αξιολόγησης αναμένουμε να έχουν αντίστοιχα μικρότερη. Επιπλέον, αναμένουμε ότι το επιτρεπτικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης και τα μη ισορροπημένα οικογενειακά συστήματα να οδηγούν στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

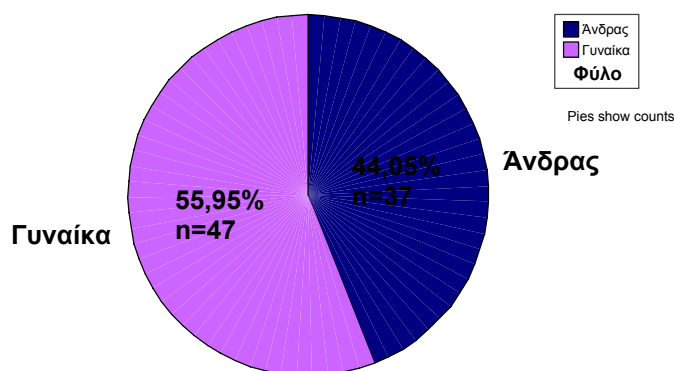
Επιπρόσθετα, θα μελετήσουμε την πιθανή επίδραση που έχουν οι θετικές στάσεις απέναντι στις εξαρτησιογόνες ουσίες αλλά και το φύλο, η ηλικία, ο τόπος κατοικίας, και ο βαθμός ικανοποίησης από το οικογενειακό σύστημα στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Αναμένουμε ότι τα άτομα που έχουν θετικές στάσεις προς τις εξαρτησιογόνες ουσίες, οι άνδρες, οι φοιτητές, τα άτομα που διαμένουν σε αστικές περιοχές και χαμηλό βαθμό ικανοποίησης από το οικογενειακό σύστημα να έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να κάνουν χρήση αυτών.

Ένας δευτερεύων στόχος της έρευνας είναι να ερευνηθεί κατά πόσο η διαπαιδαγώγηση, η προσωπικότητα, η δομή της οικογένειας και οι επιρροές των συνομηλίκων επηρεάζουν την ικανότητα του ατόμου να πει «όχι» στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Προβλέπουμε ότι όταν το γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης είναι επιτρεπτικό, οι διαστάσεις της προσωπικότητας Γενναιότητα/Ηρωισμός, Προσήγεια/θετικά συναισθήματα είναι υψηλές, τα οικογενειακά συστήματα είναι ισορροπημένα και οι αντιλήψεις για τη χρήση των συνομηλίκων είναι αρνητικές τα άτομα θα έχουν μεγαλύτερη ικανότητα να αρνηθούν τη χρήση.

## Μέθοδος

### 1. Συμμετέχοντες:

Στη συγκεκριμένη έρευνα έλαβαν μέρος συνολικά 84 άτομα. Οι 45 ήταν μαθητές λυκείου, από τους οποίους οι 29 ήταν μαθητές του Επαγγελματικού Λυκείου Αγριάς, οι 7 ήταν μαθητές του Ενιαίου Λυκείου Αγριάς και οι υπόλοιποι 9 ήταν μαθητές Ενιαίου Λυκείου Βόλου. Οι 25 ήταν φοιτητές και οι εναπομείναντες 12 ήταν απόφοιτοι πανεπιστημίων. Από αυτούς οι 38 ( $\cong 44\%$ ) ήταν άνδρες και οι 47 ( $\cong 56\%$ ) γυναίκες. Ο μέσος όρος ηλικίας των ατόμων που συμμετείχαν ήταν 19,39 έτη (τ.α.= 2,55587). Πιο συγκεκριμένα οι άνδρες είχαν μέσο όρο ηλικίας 20,1 (τ.α. 2,61), ενώ οι γυναίκες είχαν μέσο όρο 18,8 (τ.α.2,38).



**Σχήμα 1.** Συχνότητες και Ποσοστά ανδρών και γυναικών.

### 2. Εργαλεία:

Για τη συλλογή του ερευνητικού υλικού αυτής της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω εργαλεία:

Το ερωτηματολόγιο FACES III (Olson, Partner, & Lavee, 1985) δημιουργήθηκε για να εξασφαλίσει μία εκτίμηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται το οικογενειακό τους σύστημα και τις ιδανικές περιγραφές τους για αυτό. Το FACES III είναι μία κλίμακα 20 στοιχείων που προέρχονται από τα στοιχεία που είχαν χρησιμοποιηθεί σε μία έρευνα από χίλιες συνηθισμένες/τυπικές οικογένειες (Olson, McCubbin, Barnes, Larsen, Muxen, & Wilson, 1983). Έχει κατασκευαστεί



για να μετρά τις αντιλαμβανόμενες αλλά και τις ιδανικές περιγραφές του οικογενειακού συστήματος και μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε μία ποικιλία από οικογενειακές δομές συμπεριλαμβανομένου των πυρηνικών, των διαφυλετικών και των μονογονεϊκών οικογενειών (Olson, 1986). Τα 20 στοιχεία συμπληρώνονται δύο φορές από τους συμμετέχοντες μία για την εκτίμηση των αντιλαμβανόμενων περιγραφών και μία για τις ιδανικές περιγραφές της οικογένειας. Η αντιλαμβανόμενη ιδανική ασυμφωνία είναι μία έμμεση μέτρηση της οικογενειακής ικανοποίησης. Όσο πιο μεγάλη είναι η ασυμφωνία μεταξύ των αντιλαμβανόμενων και των ιδανικών περιγραφών, τόσο πιο χαμηλό είναι το επίπεδο ικανοποίησης από την οικογένεια. Η οικογενειακή ικανοποίηση είναι μία σημαντική μεταβλητή και, ενώ οι αντιλαμβανόμενες περιγραφές μπορούν να παρέχουν μία άποψη του αντιλαμβανόμενου υπάρχοντος συστήματος, οι ιδανικές μπορούν να προσφέρουν κατευθύνσεις για αλλαγή και των δύο διαστάσεων (Olson, 1986). Το FACES III χρειάζεται περίπου 25 λεπτά για να συμπληρωθεί, ενώ τα άτομα καλούνται να απαντήσουν σε προτάσεις που αποτελούν το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= σχεδόν ποτέ ως 5= σχεδόν πάντα).

Η Κλίμακα Κεντρικού Μηχανισμού Αυτο-αξιολογήσεων (Core Self-Evaluations Scale – CSES, Judge, Erez, Bono, & Thoresen, 2003). Αποτελείται από 12 στοιχεία, τα οποία μετρούν το κεντρικό μηχανισμό αυτο-αξιολογήσεων δηλαδή, την ανώτερη διευθέτηση των αντιλήψεων που αναπαριστούν τις θεμελιώδεις εκτιμήσεις που οι άνθρωποι δημιουργούν για τους εαυτούς τους και για τη λειτουργικότητα τους στο περιβάλλον τους (Judge, Van Vianen, & De Pater, 2004). Ο κεντρικός μηχανισμός αυτο-αξιολογήσεων είναι ευρύς και περικλείει άλλα τρία πιο ειδικά χαρακτηριστικά: την αυτοεκτίμηση (self-esteem), τη αυτεπάρκεια (self-efficacy) και τον νευρωτισμό (neuroticism). Μεταγενέστερα μελετήθηκαν στο πλαίσιο των κεντρικών μηχανισμών αυτο-αξιολόγησης και το χαρακτηριστικό του κέντρου ελέγχου (locus of control) (Judge et al., 1997). Το CSES απαιτεί περίπου 10 λεπτά για να συμπληρωθεί, ενώ τα άτομα καλούνται να απαντήσουν σε προτάσεις που αποτελούν το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= διαφωνώ απόλυτα ως 5=συμφωνώ απόλυτα).

Το ερωτηματολόγιο Social Skills and Attitudes Associated With Substance Use Behaviors Among Young Adolescents (Barkin, Smith & Durant, 2002) αποτελείται από το πρώτο μέρος που περιλαμβάνει κάποια δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία,

τημμήμα/σχολή/τάξη, χώρα γέννησης, χώρα γέννησης μητέρα και πατέρα, τόπο μόνιμης κατοικίας, που έχει ζήσει ο συμμετέχον στην έρευνα το μεγαλύτερο μέρος στη ζωή του, αδέρφια, μορφωτικό επίπεδο πατέρα και μητέρας και μηνιαίο εισόδημα της οικογένειας). Το δεύτερο μέρος περιέχει 7 ερωτήσεις σχετικά με τη συχνότητα της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών τις τελευταίες τριάντα ημέρες, η οποία μετράται σε μία διαβαθμιστική κλίμακα 7 σημείων (από 1=ποτέ ως 7=περισσότερο από μία φορά την ημέρα). Επίσης περιλαμβάνει 5 ερωτήσεις σχετικά με την προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο ένα χρόνο, η οποία μετράται σε μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 στοιχείων (από 1=οπωσδήποτε όχι ως 5=οπωσδήποτε ναι). Οι εξαρτησιογόνες ουσίες που περιλαμβάνονταν είναι το κάπνισμα, το αλκοόλ, η μαριχουάνα, η κοκαΐνη/κρακ, και διάφορα εισπνεόμενα. Το τρίτο μέρος περιέχει 5 ερωτήσεις σχετικά με την αντιλαμβανόμενη συχνότητα χρήσης ουσιών από άτομα της ίδιας ηλικίας με τον/την συμμετέχοντα ο/η οποίος/α καλείται να απαντήσει σε αυτές τις προτάσεις χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= κανένας ως 5=όλοι ή σχεδόν όλοι). Επιπλέον, αποτελείται από 15 ερωτήσεις που αντανακλούν τις θετικές στάσεις και συμπεριφορές της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών. Τα άτομα καλούνται να απαντήσουν σε προτάσεις χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= σίγουρα διαφωνώ ως 5= σίγουρα συμφωνώ). Τέλος, το πέμπτο μέρος περιλαμβάνει στοιχεία σχετικά με την ικανότητα να πει κάποιος «όχι» και 5 στοιχεία που αποτελούν τις δεξιότητες να αντισταθεί κάποιος στη χρήση. Τα πρώτα στοιχεία μετρώνται σε μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= σίγουρα θα έλεγα όχι ως 5=σίγουρα δεν θα έλεγα όχι) και τα δεύτερα στοιχεία μετρώνται σε μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= σίγουρα ναι ως 5=σίγουρα όχι). Το ..... χρειάζεται περίπου 30 λεπτά για να συμπληρωθεί.

Ελληνικός Κατάλογος Επιθέτων Μέτρησης της Προσωπικότητας (EKEMΠ – Tsaousis & Georgiades, 2007). Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 96 επίθετα που έχουν παραχθεί από Ελληνική λεξικολογική έρευνα (Georgiades, S., Goldberg, L. R., Saucier, G., & Tsaousis, I., 2005). Το Ελληνικό τεστ προσωπικότητας έχει έξι υποκλίμακες που αντανακλούν τις έξι κυρίαρχες διαστάσεις της προσωπικότητας που έχουν προκύψει από αυτή την έρευνα. Οι έξι υποκλίμακες ονομάζονται Καλή Διάθεση, Εσωστρέφεια/Μελαγχολία, Ικανότητα/Ηρωισμός, Προσήνεια/Θετικό Συναίσθημα, Ευσυνειδησία και Αρνητική Διάσταση/Ειλικρίνεια. Το EKEMΠ

χρειάζεται περίπου 20 λεπτά για να συμπληρωθεί, ενώ τα άτομα καλούνται να απαντήσουν το βαθμό στον οποίο το κάθε επίθετο είναι αντιπροσωπευτικό για αυτά χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= διαφωνώ απόλυτα ως 5=συμφωνώ απόλυτα).

Το ερωτηματολόγιο Γονεϊκής Εξουσίας (Parental Authority Questionnaire – PAQ, Buri,1991). Αποτελείται από 30 προτάσεις και έχει στόχο να μετρήσει τη γονεϊκή εξουσία και τις μεθόδους γονεϊκής διαπαιδαγώγησης, έτσι όπως τις αντιλαμβάνεται και τις βιώνει το παιδί (κάθε ηλικίας). Το PAQ περιλαμβάνει τρεις υποκλίμακες που αντανakλούν τα βασικά μοτίβα γονεϊκής εξουσίας σύμφωνα με το μοντέλο της Diana Baumrind (1971): το *επιτρεπτικό* – σχετικά ζεστοί γονείς, οι οποίοι αποφεύγουν να απαιτούν και να ελέγχουν τα παιδιά τους, το *αυταρχικό* – γονείς που απαιτούν αυστηρή υπακοή χωρίς αντιρρήσεις και επιχειρούν τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών τους μέσω της τιμωρίας και της πειθαρχίας, και το *επιβλητικό* – ένα μοτίβο που βρίσκεται ανάμεσα στα δύο προηγούμενα και το οποίο χρησιμοποιεί σταθερούς, διαφανείς, αλλά ταυτόχρονα ευέλικτους κανόνες και ορθολογικούς τρόπους γονεϊκής διαπαιδαγώγησης. Το PAQ χρειάζεται περίπου 20 λεπτά για να συμπληρωθεί, ενώ τα άτομα καλούνται να απαντήσουν σε προτάσεις που αποτελούν το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= διαφωνώ απόλυτα ως 5=συμφωνώ απόλυτα).

Το ερωτηματολόγιο Γονεϊκής Εξουσίας για γονείς (Parental Authority Questionnaire – PAQ-R, Reitman, Rhode, Huppe & Altobello, 2002). Αποτελείται από 30 προτάσεις και έχει στόχο να μετρήσει τη γονεϊκή εξουσία και τις μεθόδους γονεϊκής διαπαιδαγώγησης, έτσι όπως τις αντιλαμβάνεται ο γονιός. Το PAQ-R περιλαμβάνει τρεις υποκλίμακες που αντανakλούν τα βασικά μοτίβα γονεϊκής εξουσίας σύμφωνα με το μοντέλο της Diana Baumrind (1971): το *επιτρεπτικό*, το *αυταρχικό* και το *επιβλητικό*. Το PAQ-R χρειάζεται περίπου 20 λεπτά για να συμπληρωθεί, ενώ τα άτομα καλούνται να απαντήσουν σε προτάσεις που αποτελούν το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιώντας μία διαβαθμιστική κλίμακα 5 σημείων (από 1= διαφωνώ απόλυτα ως 5=συμφωνώ απόλυτα).

### **3. Διαδικασία**

Τα δεδομένα προέρχονται από τη διανομή ερωτηματολογίων σε τρία σχολεία (Επαγγελματικό Λύκειο Αγριάς, Ενιαίο Λύκειο Αγριάς και Ενιαίο Λύκειο Βόλου) και

σε φοιτητές της Κρήτης, της Αθήνας, της Πάτρας, του Βόλου και της Θεσσαλονίκης και το γονέα τους που ήταν κυρίως υπεύθυνος για τη διαπαιδαγώγησή τους.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν πέντε ερωτηματολόγια για τους Μαθητές, Φοιτητές και Απόφοιτους και ένα για τους γονείς. Για την αποφυγή του φαινομένου της σειράς (order effect) τα ερωτηματολόγια ήταν συρραμμένα με 5 διαφορετικούς τρόπους. Για τη τήρηση της εμπιστευτικότητας των απαντήσεων των γονέων το ερωτηματολόγιο που απευθυνόταν σε αυτούς βρισκόταν σε ξεχωριστό φάκελο από αυτόν των υπόλοιπων ερωτηματολογίων και επιστρέφονταν στους Μαθητές, Φοιτητές και Απόφοιτους σφραγισμένος.

Στα σχολεία τα ερωτηματολόγια δόθηκαν στους μαθητές από τους διευθυντές. Οι μαθητές αφού αριθμησαν το φάκελο που περιείχε τα ερωτηματολόγια που απευθύνονταν στους ίδιους και το φάκελο που προοριζόταν για τον γονέα τους, συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια. Μετά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και από τον γονέα τα ερωτηματολόγια επιστράφηκαν στα σχολεία από όπου έγινε και η συλλογή τους.

Τα ερωτηματολόγια που προοριζόταν για τους φοιτητές και τους απόφοιτους πανεπιστημίων της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και της Πάτρας είχαν δοθεί σε 3 άτομα (ένα για κάθε πόλη), τα οποία ήταν υπεύθυνα για τη διανομή και τη συλλογή τους. Τα ερωτηματολόγια που προοριζόνταν για τους φοιτητές και τους απόφοιτους του Βόλου και της Κρήτης, μοιράστηκαν από την ερευνήτρια και μετά τη συμπλήρωσή τους, έγινε η συλλογή τους.

## Αποτελέσματα

Στον πίνακα 1.1 που ακολουθεί παρουσιάζονται τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα, ώστε να διαπιστωθεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των δεδομένων που συλλέξαμε.

**Πίνακας 1.1** Τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα.

Κλίμακες	Μέσος Όρος	Τυπική Απόκλιση	Ελάχιστο	Μέγιστο	Cronbach alpha
PAQ-C-Επιτρεπτικό	31,40	5,40	31,4	40	0,53
PAQ-C- Επιβλητικό	25,52	6,1	25,5	44	0,72
PAQ-C- Αυταρχικό	35,01	5,48	35	45	0,66
PAQ-P-Επιτρεπτικό	32,07	5,03	10	44	0,54
PAQ-P- Επιβλητικό	27,55	5,52	14	42	0,71
PAQ-P- Αυταρχικό	36,86	4,67	17	45	0,61
FACES-III- Προσαρμοστικότητα	53,94	10,66	26	78	0,73
FACES-III-Συνοχή	74,57	13	37	97	0,81
CSES	39,22	5,54	23	52	0,71
EKEMΠ- Προσήνεια/ Θετικό Συναίσθημα	111,64	12,11	77	143	0,90
EKEMΠ- Αρνητική Διάσταση/ Ευικρίνεια	34,94	10,3	23	67	0,90
EKEMΠ- Ικανότητα/ Ηρωισμός	44,10	6,2	32	58	0,78
EKEMΠ – Καλή Διάθεση	32,08	9	15	64	0,86
EKEMΠ- Ευσυνειδησία	21,61	6,51	9	36	0,83
EKEMΠ- Εσωστρέφεια/ Μελαγχολία	25,94	6,99	13	44	0,82
EKEMΠ – χρήση και προβλεπόμενη χρήση	25,58	10,29	12	60	0,82
EKEMΠ – θετικές στάσεις	26,10	9,29	15	56	0,90
EKEMΠ – ικανότητα άρνησης	9,29	3,79	1	23	0,68
EKEMΠ – αντιλήψεις για τον αριθμό των συνομήλικων που κάνουν χρήση	14,40	2,55	9	22	0,62

**Σημείωση:** PAQ= ερωτηματολόγιο Γονεϊκής Εξουσίας (C=παιδιών, P=γονέων), FACES III = Κλίμακα Εκτίμησης Προσαρμοστικότητας και Συνοχής της Οικογένειας, EKEMΠ = Ελληνικό Τεστ Προσωπικότητας, CSES= κλίμακα μέτρησης του κεντρικού μηχανισμού αυτο-αξιολογήσεων. SSASUB = Social Skills and Attitudes Associated With Substance Use Behaviors Among Young Adolescents

Όπως παρατηρούμε από τον πίνακα 1.1 όλες σχεδόν οι κλίμακες και οι υποκλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή των δεδομένων παρουσιάζουν ικανοποιητικά ψυχομετρικά στοιχεία.

Η βασική υπόθεση αυτής της έρευνας αναφέρεται στο ρόλο της προσωπικότητας (όπως μετρήθηκε από το EKEMΠ), του κεντρικού μηχανισμού αυτο-αξιολόγησης (όπως μετρήθηκε από το CSES), της δομής της οικογένειας (όπως μετρήθηκε από το FACES III) και της διαπαιδαγώγησης (σύμφωνα με τις αντιλήψεις των παιδιών, όπως μετρήθηκε από το PAQ) στη χρήση και στη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο (όπως μετρήθηκε από το Social Skills and Attitudes Associated With Substance Use Behaviors Among Young Adolescents). Πιο συγκεκριμένα, θα θέλαμε να διαπιστώσουμε κατά πόσο μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την προσωπικότητα, το κεντρικό μηχανισμό αυτό-αξιολόγησης, τη δομή της οικογένειας και το γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης ως προβλεπτικούς παράγοντες στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο. Για να μελετήσουμε την παραπάνω υπόθεση θα χρησιμοποιήσουμε το στατιστικό κριτήριο της ανάλυσης πολλαπλής παλινδρόμησης. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζονται στο πίνακα 1.2 που ακολουθεί.

**Πίνακας 1.2:** Ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή τη χρήση και την προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο και ανεξάρτητες μεταβλητές την προσωπικότητα, τον κεντρικό μηχανισμό αυτό-αξιολόγησης, τη δομή της οικογένειας και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Μεταβλητή Κριτήριο	Προβλεπτικές Μεταβλητές	Beta	t	p
Χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών				
F(1,75) = 10,177, R <sup>2</sup> =0,119	Καλή Διάθεση	0,018	0,131	n.s.
	Ευσυνειδησία	0,045	0,398	n.s.
	Εσωστρέφεια/ Μελαγχολία	0,101	0,883	n.s.
	Ικανότητα/ Ηρωισμός	-0,008	-0,076	n.s.
	Προσήνεια/ Θετικό Συναίσθημα	-0,130	-1,118	n.s.
	Αρνητική Διάσταση/ Ειλικρίνεια	0,346	3,19	<b>0,002</b>
	Κεντρικός Μηχανισμός	-0,051	-0,471	n.s.

	Αυτό-Αξιολογήσεων			
	Προσαρμοστικότητα	-0,072	-0,66	n.s.
	Συνοχή	-0,186	-1,733	n.s.
	Επιτρεπτικό μοντέλο	-0,04	-0,036	n.s.
	Επιβλητικό Μοντέλο	-0,029	-0,262	n.s.
	Αυταρχικό Μοντέλο	-0,065	-0,598	n.s.

Από τα δεδομένα του πίνακα 1.2 φαίνεται ότι η μεταβλητή αρνητική διάσταση/ ειλικρίνεια παίζει σημαντικό ρόλο στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο. Πιο συγκεκριμένα, το συνολικό ποσοστό της διακύμανσης της που ερμηνεύει η αρνητική διάσταση/ ειλικρίνεια είναι 12%. Μάλιστα φαίνεται ότι όσο υψηλότερη επίδοση έχουν τα άτομα στην αρνητική διάσταση/ ειλικρίνεια της προσωπικότητας τόσο μεγαλύτερη τάση έχουν να κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η διερεύνηση του ρόλου που πιθανόν να διαδραματίζει το ισορροπημένο ή μη οικογενειακό σύστημα στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Έτσι εφαρμόζουμε το στατιστικό κριτήριο t ή t-test για ανεξάρτητα δείγματα και χρησιμοποιώντας ως εξαρτημένη μεταβλητή «τα οικογενειακά συστήματα» με δύο επίπεδα, ισορροπημένα και μη ισορροπημένα, και ως ανεξάρτητη μεταβλητή τη «χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών». Από τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων φαίνεται ότι τα παιδιά των μη ισορροπημένων οικογενειακών συστημάτων δεν θα διαφέρουν από τα παιδιά των ισορροπημένων οικογενειών ως προς τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών [ $t(81) = 0,765$ , n.s.].

Μία άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση του αντικειμένου που μελετάμε είναι η πιθανή επίδραση του μοντέλου διαπαιδαγώγησης (σύμφωνα με τις αντιλήψεις των παιδιών) στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο. Αναφορικά με το γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης, κάθε άτομο τοποθετήθηκε στην κατηγορία που παρουσίασε υψηλότερη βαθμολογία. Έτσι εάν για παράδειγμα ένα άτομο είχε την υψηλότερή του βαθμολογία στην υποκλίμακα «Αυταρχικό μοντέλο», θεωρείτο ότι διαπαιδαγωγείται σύμφωνα με το αυταρχικό μοντέλο και κατατάσσεται στην αντίστοιχη κατηγορία. Στη συνέχεια, για τον έλεγχο της υπόθεσής μας χρησιμοποιήσαμε την ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης

ανεξάρτητων δειγμάτων (One – way ANOVA). Από τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης διαπιστώνουμε ότι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών δεν θα διαφέρει εξαιτίας των διαφορετικών μοντέλων διαπαιδαγώγησης [ $F(2,80) = 1.476$ , n.s.].

Επίσης, κρίθηκε αναγκαίο να ερευνηθεί η συσχέτιση μεταξύ των αντιλήψεων που έχουν τα παιδιά και οι γονείς σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση. Για τη εύρεση της ύπαρξης ή μη της συσχέτισης χρησιμοποιήθηκε ο στατιστικός δείκτης pearson r. Από τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων προκύπτει ότι δεν υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στο γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης έτσι όπως το αντιλαμβάνονται τα παιδιά και σε αυτό όπως το αντιλαμβάνονται οι γονείς [ $t(77) = 0,258$ , n.s.].

Ακόμα, ερευνήθηκε και η επίδραση των αντιλήψεων των γονέων για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Αναφορικά με το γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης, κάθε άτομο τοποθετήθηκε στην κατηγορία που παρουσίασε υψηλότερη βαθμολογία, όπως έγινε και για τις αντιλήψεις των παιδιών σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση τους. Για τον έλεγχο της υπόθεσής μας χρησιμοποιήσαμε την ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης ανεξάρτητων δειγμάτων (One – way ANOVA). Από τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης διαπιστώνουμε ότι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών δεν θα διαφέρει εξαιτίας των διαφορετικών μοντέλων διαπαιδαγώγησης [ $F(2,75) = 4.256$ , n.s.].

Μία άλλη υπόθεση προς μελέτη ήταν εάν οι θετικές στάσεις για τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών επηρεάζουν τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Πιο αναλυτικά, θέλαμε να εξακριβώσουμε κατά πόσο μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τις θετικές στάσεις ως προβλεπτικό παράγοντα στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση. Για να εξετάσουμε την παραπάνω υπόθεση χρησιμοποιήσαμε το στατιστικό κριτήριο της ανάλυσης απλής παλινδρόμησης. Από τα δεδομένα της στατιστικής ανάλυσης διαπιστώνουμε ότι το ποσοστό διακύμανσης της μελλοντικής χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών που ερμηνεύουν οι θετικές στάσεις είναι 24%. Συνεπώς, όσο θετικότερες στάσεις έχουν τα άτομα για τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα έχουν να κάνουν χρήση αυτών [ $F(1,80)=25,211$ ,  $R^2=0,24$ ].

Επίσης, στην έρευνά μας ενδιαφερόμασταν να μελετήσουμε τις επιδράσεις του παράγοντα φύλο (παράγοντας A) και της ηλικίας (παράγοντας B) στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών καθώς και την αλληλεπίδρασή τους.



Για να διασταυρώσουμε τη συγκεκριμένη υπόθεση χρησιμοποιήσαμε την παραγοντική ανάλυση διακύμανσης διπλής κατεύθυνσης ανεξάρτητων δειγμάτων. Στο πίνακα 1.3 που ακολουθεί παρουσιάζονται τα αποτελέσματα.

**Πίνακας 1.3** Η επίδραση των μεταβλητών φύλο και ηλικία στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Εξαρτημένη Μεταβλητή	Ανεξάρτητες Μεταβλητές	df	F	p
Χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών				
	Φύλο	2	11,163	<b>0,000</b>
	Ηλικιακή ομάδα	1	7,288	<b>0,009</b>
	Ηλικιακή ομάδα * Φύλο	2	0,727	0,486

Όπως παρατηρούμε από τα δεδομένα του πίνακα 1.3 της στατιστικής ανάλυσης, υπάρχει κύρια επίδραση του φύλου και των ηλικιακών ομάδων ενώ δεν φαίνεται να υπάρχει μεταξύ αυτών των μεταβλητών αλληλεπίδραση. Πιο συγκεκριμένα, το φύλο [ $F_A (1, 76) = 7.288, p=0.009$ ] όσο και οι ηλικιακές ομάδες [ $F_B (2, 76) = 11.163, p=0.000$ ] των συμμετεχόντων βρέθηκε να έχουν κύριες επιδράσεις στην χρήση και στη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, ενώ η αλληλεπίδραση του φύλου και της ηλικιακής ομάδας δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική [ $F_{AXB} (2, 76) = 0.727, n.s.$ ]. Προχωρώντας λίγο παραπέρα, μελετώντας τους μέσους όρους βλέπουμε ότι στους άνδρες είναι υψηλότερη η χρήση και η προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από ότι στις γυναίκες ( $29,5405 > 22,5778$ ). Επιπρόσθετα, από την μελέτη των post hoc συγκρίσεων με τη μέθοδο του LSD διαπιστώθηκε αναφορικά με την ηλικιακή ομάδα ότι υπήρξε διαφορά ανάμεσα στους μαθητές με τους φοιτητές και τους απόφοιτους, ενώ δεν υπήρξε διαφορά ανάμεσα στους φοιτητές με τους απόφοιτους. Πιο αναλυτικά, οι φοιτητές και οι απόφοιτοι βρέθηκαν να έχουν μεγαλύτερη τάση προς τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από τους μαθητές. Όπως φαίνεται στον πίνακα 1.4 που έπεται.

**Πίνακας 1.4** Post hoc συγκρίσεις με τη μέθοδο του LSD

Ηλικιακή ομάδα (I) (σε έτη)	Ηλικιακή ομάδα (J) (σε έτη)	Mean Difference (I- J)	P
16- 18	19-22	-9,8978	0,000
	23-26	-11,4778	0,000
19-22	16-18	9,8978	0,000
	23-26	-1,5800	0,606
23-26	16-18	11,4778	0,000
	19-22	1,5800	0,606

Επιπλέον, θέλοντας να διερευνήσουμε περισσότερο τους παράγοντες που επιδρούν στη χρήση ουσιών, ενδιαφερθήκαμε να μελετήσουμε την επίδραση του διαφορετικού τόπου μόνιμης κατοικίας σε αυτή. Για να ελέγξουμε την παραπάνω υπόθεση θα χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης ανεξάρτητων δειγμάτων (One – way ANOVA).

Από τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης συμπεραίνουμε ότι έχουμε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα για τη μεταβλητή τόπο μόνιμης κατοικίας [ $F(6, 76) = 2.914, p=0.013$ ]. Συνεπώς, υπάρχει επίδραση των διαφορετικών τόπων μόνιμης κατοικίας στη στάση και στη συμπεριφορά των ατόμων ως προς τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη μελέτη των post hoc συγκρίσεων με τη μέθοδο του LSD για τη στάση και τη συμπεριφορά των ατόμων απέναντι στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, ώστε να διαπιστώσουμε μεταξύ ποιων τόπων μόνιμης κατοικίας εντοπίζονται διαφορές στατιστικά σημαντικές.

**Πίνακας 1.5** Post hoc συγκρίσεις με τη μέθοδο του LSD

(I) Τόπος Μόνιμης Κατοικίας	(J) Τόπος Μόνιμης Κατοικίας	Mean Difference (I-J)	p
Αγροτική περιοχή	Ημιαστική περιοχή	-2,34069	,443
	Αστική περιοχή - εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης	-6,16807	,078
	Αστική περιοχή	-3,54902	,298
	Αθήνα	-13,42081*	,000
Ημιαστική περιοχή	Αγροτική περιοχή	2,34069	,443
	Αστική περιοχή - εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης	-3,82738	,238
	Αστική περιοχή	-1,20833	,702
	Αθήνα	-11,08013*	,001
Αστική περιοχή - εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης	Αγροτική περιοχή	6,16807	,078
	Ημιαστική περιοχή	3,82738	,238
	Αστική περιοχή	2,61905	,463
	Αθήνα	-7,25275	,053
Αστική περιοχή	Αγροτική περιοχή	3,54902	,298
	Ημιαστική περιοχή	1,20833	,702
	Αστική περιοχή - εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης	-2,61905	,463
	Αθήνα	-9,87179*	,008
Αθήνα	Αγροτική περιοχή	13,42081*	,000
	Ημιαστική περιοχή	11,08013*	,001
	Αστική περιοχή - εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης	7,25275	,053
	Αστική περιοχή	9,87179*	,008

Από τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης που παρουσιάζονται στον πίνακα 1.5 διαπιστώνουμε ότι υπήρξε διαφορά ανάμεσα στα άτομα με τόπο κατοικίας την Αθήνα με τα άτομα που μένουν στις Αγροτικές, στις Ημιαστικές, στις αστικές περιοχές εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης, και στις αστικές περιοχές (με κατοίκους άνω των 80.000) ενώ δεν εντοπίζονται διαφορές ανάμεσα στις αγροτικές περιοχές, τις ημιαστικές, τις αστικές περιοχές (με κατοίκους άνω των 80.000) και τις αστικές περιοχές εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Πιο αναλυτικά, τα άτομα που έχουν ως

τόπο μόνιμης κατοικίας την Αθήνα βρέθηκαν να έχουν μεγαλύτερη τάση προς τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από τα άτομα που έμεναν στις υπόλοιπες περιοχές.

Στη προσπάθειά μας να μελετήσουμε ενδελεχώς το αντικείμενο της έρευνας, προσπαθήσαμε να ελέγξουμε εάν ο βαθμός ικανοποίησης από το υπάρχον οικογενειακό σύστημα επιδρά στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Για να ερευνήσουμε την παραπάνω υπόθεση θα χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης ανεξάρτητων δειγμάτων (One – way ANOVA). Από τα αποτελέσματα της στατιστικής διαπιστώνουμε ότι δεν έχουμε στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα για την επίδραση της μεταβλητής βαθμού ικανοποίησης [ $F(2,78) = 0,329$ , n.s.].

Ακόμα, στην ερευνά μας μελετήσαμε εάν η ηλικία του γονέα που είναι κυρίως υπεύθυνος/η για τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού στην οικογένεια επηρεάζει τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Για να ερευνήσουμε την παραπάνω υπόθεση θα χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης ανεξάρτητων δειγμάτων (One – way ANOVA). Από τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων διαπιστώνουμε ότι έχουμε ένα στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα που αφορά την ηλικιακή ομάδα του γονέα που είναι κυρίως υπεύθυνος/η για τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού στην οικογένεια με τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών [ $F(4,73) = 6,95$ ,  $p=0,00$ ]. Συνεπώς, υπάρχει επίδραση των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων των γονέων ως προς τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από τα παιδιά τους. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη μελέτη των post hoc συγκρίσεων με τη μέθοδο του LSD για τη στάση και τη συμπεριφορά των ατόμων απέναντι στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, ώστε να διαπιστώσουμε μεταξύ ποιων ηλικιακών ομάδων εντοπίζονται διαφορές στατιστικά σημαντικές. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 1.6 που ακολουθεί.

**Πίνακας 1.6** Πολλαπλές συγκρίσεις

(I) Ηλικιακή ομάδα γονέων	(J) Ηλικιακή ομάδα γονέων	Mean Difference (I-J)	p
33-38	39-44	-1,25758	,761
	45-50	-8,13333*	,046
	51-56	-8,59524	,053
	57-61	-20,83333*	<b>,000</b>
39-44	33-38	1,25758	,761
	45-50	-6,87576*	,008
	51-56	-7,33766*	,019
	57-61	-19,57576*	<b>,000</b>
45-50	33-38	8,13333*	,046
	39-44	6,87576*	,008
	51-56	-,46190	,874
	57-61	-12,70000*	,002
51-56	33-38	8,59524	,053
	39-44	7,33766*	,019
	45-50	,46190	,874
	57-61	-12,23810*	,007
57-61	33-38	20,83333*	<b>,000</b>
	39-44	19,57576*	<b>,000</b>
	45-50	12,70000*	<b>,002</b>
	51-56	12,23810*	<b>,007</b>

Από τα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης που παρουσιάζονται στον πίνακα 1.6 διαπιστώνουμε ότι υπήρξε διαφορά ανάμεσα στην ηλικιακές ομάδες 57-61 ετών με τα άτομα που ανήκαν σε όλες τις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες (33-38, 39-44, 45-50, 51-56). Ενώ δεν εντοπίζονται διαφορές ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες 33-38, 39-44, 45-50, 51-56. Πιο αναλυτικά, τα άτομα που έχουν γονείς που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 57-61 έχουν περισσότερες πιθανότητες να κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Επίσης, στη παρούσα έρευνα θα θέλαμε να εξετάσουμε την υπόθεση που αφορά τις αντιλήψεις που έχει ένα άτομο για τους συνομηλίκους του οι οποίοι κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και πως αυτές οδηγούν στη χρήση αυτών από το ίδιο το

άτομο. Για να ερευνήσουμε την παραπάνω υπόθεση θα χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση απλής παλινδρόμησης. Από τα αποτελέσματα των αναλύσεων φαίνεται ότι οι αντιλήψεις που έχει ένα άτομο για τους συνομηλίκους του οι οποίοι κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών παίζουν σημαντικό ρόλο στη χρήση αυτών από το ίδιο το άτομο [ $F(12,70) = 3,30, p = 0,001$ ]. Πιο συγκεκριμένα, διαφαίνεται ότι όσο υψηλότερη η διακύμανση των αντιλήψεων τόσο μεγαλύτερη τάση έχουν τα άτομα να κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Άλλος ένας στόχος της έρευνας ήταν η μελέτη της επίδρασης της δομής του οικογενειακού συστήματος, της διαπαιδαγώγησης, του κεντρικού μηχανισμού αυτο-αξιολόγησης και της προσωπικότητας στην ικανότητα του ατόμου να αρνηθεί τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Πιο συγκεκριμένα, θα θέλαμε να διαπιστώσουμε κατά πόσο μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την προσωπικότητα, το κεντρικό μηχανισμό αυτο-αξιολόγησης, τη δομή της οικογένειας και το γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης ως προβλεπτικούς παράγοντες για την ικανότητα του ατόμου να αρνηθεί στη χρήση ουσιών. Για να μελετήσουμε την παραπάνω υπόθεση θα χρησιμοποιήσουμε το στατιστικό κριτήριο της ανάλυσης πολλαπλής παλινδρόμησης. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζονται στο πίνακα 1.7 που ακολουθούν.

**Πίνακας 1.7** Ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή ικανότητα άρνησης στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και ανεξάρτητες μεταβλητές την προσωπικότητα, τον κεντρικό μηχανισμό αυτο-αξιολόγησης, τη δομή της οικογένειας και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών

Μεταβλητή Κριτήριο	Προβλεπτικές Μεταβλητές	Beta	t	p
Ικανότητα άρνησης στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών				
$F(1,75) = 5,168, R^2=0,064$	Καλή Διάθεση	0,046	0,370	n.s.
	Ευσυνειδησία	-0,036	-0,298	n.s.
	Εσωστρέφεια/ Μελαγχολία	0,132	2,273	0,026.
	Ικανότητα/ Ηρωισμός	0,131	1,164	n.s.
	Προσήνεια/ Θετικό Συναίσθημα	0,026	0,235	n.s.
	Αρνητική Διάσταση/ Ειλικρίνεια	0,136	1,162	n.s.
	Κεντρικός Μηχανισμός	0,162	1,261	n.s.

	Αυτό-Αξιολογήσεων			
	Προσαρμοστικότητα	0,116	1,042	n.s.
	Συνοχή	-0,074	-0,659	n.s.
	Επιτρεπτικό μοντέλο	0,185	1,662	n.s.
	Επιβλητικό Μοντέλο	-0,092	-0,804	n.s.
	Αυταρχικό Μοντέλο	-0,025	-0,217	n.s.

Από τα δεδομένα του πίνακα 1.7 παρατηρούμε δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα. Συνεπώς οι παραπάνω παράγοντες δεν μπορούν να θεωρηθούν προβλεπτικοί.

## Συζήτηση

Κύριος στόχος αυτής της έρευνας ήταν να διαπιστώσει το ρόλο της προσωπικότητας, του κεντρικού μηχανισμού αυτο-αξιολόγησης, της δομής της οικογένειας και της διαπαιδαγώγησης στη χρήση και στη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών στον επόμενο ένα χρόνο.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε ότι μόνο μία διάσταση της προσωπικότητας, η αρνητική διάσταση/ειλικρίνεια επηρεάζει τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε ότι η αρνητική διάσταση/ειλικρίνεια προβλέπει το 12% της χρήσης και της προβλεπόμενης χρήσης. Αυτό το εύρημα δεν είναι σύμφωνο με τη διεθνή βιβλιογραφία η οποία υποστηρίζει ότι τα άτομα που κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών έχουν μεγάλες βαθμολογήσεις σε όψεις που σχετίζονται με την παρορμητικότητα και τον νευρωτισμό (Terracciano & Costa, 2004. Paunonen & Ashton, 2001. Malouff et al., 2006. Terracciano et al., 2008. Saiz et al., 2001. Kilbey et al., 1992. Ball & Schottenfeld, 1997. Rosenthal, et al., 1990. Brooner et al., 2003. Blaszczyński et al., 1985. Kornor & Nordvik, 2007. Treméau, et al., 2003). Για τη συγκεκριμένη διάσταση δεν υπάρχει κάποια σχετική βιβλιογραφία καθώς αποτελεί την έκτη διάσταση της Ελληνικής λεξικολογικής ανάλυσης και καθορίζεται από όρους όπως ανήθικος, ανειλικρινής, απάνθρωπος, βίαιος (Tsaousis & Georgiades, 2009). Αυτό το εύρημα ίσως υποδηλώνει ότι τα άτομα με αυξημένες βαθμολογίες στη συγκεκριμένη διάσταση έχουν μεγαλύτερη τάση προς τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Αναφορικά με τις υπόλοιπες διαστάσεις που μας ενδιέφεραν να μελετήσουμε, τον κεντρικό μηχανισμό αυτο-αξιολόγησης, τη δομή της οικογένειας και τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι δεν επηρεάζουν τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών μέσα στον επόμενο χρόνο. Τα ευρήματα αυτά βέβαια έρχονται σε αντίθεση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση καθώς υποστηρίζει ότι τα παιδιά των επιτρεπτικών γονέων πολύ συχνά καταλήγουν να είναι εξαρτημένα άτομα (Dornbusch, Ritter, Liederman, Roberts, & Fraleigh, 1987). Επίσης σύμφωνα με τη βιβλιογραφία που αφορά το κεντρικό μηχανισμό αυτο-αξιολόγησης, η αυτοαντίληψη, η αυτοεκτίμηση και η αυτεπάρκεια αποτελούν γνωστικές διεργασίες οι οποίες επηρεάζουν τη σκέψη, το συναίσθημα και τη δράση οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν τη χρήση (Stacy, et



al., 1990. Fromme et al, 1997). Αυτή η διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων μπορεί να ερμηνευθεί από τη μερική αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

Ένα άλλο στοιχείο που μελετήσαμε ήταν η επίδραση του ισορροπημένου ή μη οικογενειακού συστήματος στη χρήση και στη προβλεπόμενη χρήση μέσα στον επόμενο χρόνο. Παρά το γεγονός ότι είχαμε προβλέψει ότι η επίδρασή του θα ήταν στατιστικά σημαντική και μάλιστα ότι τα άτομα που ζουν σε μη ισορροπημένα οικογενειακά συστήματα είχαν περισσότερες πιθανότητες να οδηγηθούν στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, η πρόβλεψη μας δεν επιβεβαιώθηκε.

Αντίστοιχα, η πρόβλεψη μας, ότι το επιτρεπτικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης (είτε με βάση τις αντιλήψεις των γονέων είτε των παιδιών) θα οδηγεί προς τη χρήση, επίσης δεν επιβεβαιώθηκε καθώς τα αποτελέσματα μας δεν ήταν στατιστικά σημαντικά. Επιπρόσθετα, αν και περιμέναμε να υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα στις αντιλήψεις των παιδιών και των γονέων σχετικά με τη διαπαιδαγώγηση, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι δεν υπάρχει.

Μία άλλη υπόθεση προς μελέτη αφορούσε την επίδραση των θετικών στάσεων για τη χρήση απέναντι στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Από τα αποτελέσματα της έρευνας βρέθηκε ότι το ποσοστό διακύμανσης της μελλοντικής χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών που ερμηνεύουν οι θετικές στάσεις είναι 24%. Συνεπώς, όσο θετικότερες στάσεις έχουν τα άτομα για τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών τόσο μεγαλύτερη πιθανότητα έχουν να κάνουν χρήση αυτών. Αυτό το εύρημα είναι σύμφωνο με τη διεθνή βιβλιογραφία (Abrams & Niaura, 1987. Patterson et al., 1989. Χείλαρη, 1995, McMurrin, 1997).

Επίσης, μέσα στα ενδιαφέροντα της έρευνας εντάσσεται και ο έλεγχος της επίδρασης του παράγοντα φύλο και της ηλικίας στη χρήση και προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών καθώς και την αλληλεπίδρασή τους. Από τις στατιστικές αναλύσεις προέκυψε στους άνδρες να είναι υψηλότερη η χρήση και η προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από ότι στις γυναίκες, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τη σχετική βιβλιογραφία (Barbor, 1994. Johnstone, 1994). Αναφορικά με την ηλικιακή ομάδα βρέθηκαν οι φοιτητές και οι απόφοιτοι να έχουν μεγαλύτερη τάση προς τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από τους μαθητές κάτι που, με βάση τη βιβλιογραφία, μπορεί να εξηγηθεί από την ανάληψη ρόλων που αρμόζουν σε ένα ενήλικα συμπεριλαμβάνοντας νέες εργασίες και υπευθυνότητες και ανεξαρτησία στη λήψη αποφάσεων (Sussman & Ames, 2001), το υποστηρικτικό σύστημα που μπορεί να

αποκτήσει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της χρήσης και της κατάχρησης ουσιών (Sussman & Ames, 2001) και συγκεκριμένα από την επιρροή των συνομηλίκων (Barnes & Welte, 1986. Kandel & Andrews, 1987. Sussman & Ames, 2001. Kandel, 1984. Elliot et al., 1985. Mosbach & Leventhal, 1988, Carey & Borsari, 2001, Crosnoe, et al., 2004. Χείλαρη, 1995), και από τη διαθεσιμότητα των ουσιών Adams, Gfoerer, & Rouse, 1989. Almog, Anglin, & Fisher, 1993. Warner, Kessler, Hughes, Anthony, & Nelson, 1995. Sussman & Ames, 2001). Η αλληλεπίδραση αυτών των δύο μεταβλητών δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική.

Μία ακόμα μεταβλητή που ενδιαφερθήκαμε να μελετήσουμε ήταν η επίδραση του διαφορετικού τόπου μόνιμης κατοικίας στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώσαμε ότι υπάρχει επίδραση των διαφορετικών τόπων μόνιμης κατοικίας στη στάση και στη συμπεριφορά των ατόμων ως προς τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα που έχουν ως τόπο μόνιμης κατοικίας την Αθήνα βρέθηκαν να έχουν μεγαλύτερη τάση προς τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από τα άτομα που έμεναν στις υπόλοιπες περιοχές. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα μπορεί ίσως να εξηγηθεί από τη διαθεσιμότητα των εξαρτησιογόνων ουσιών στο συγκεκριμένο περιβάλλον που μπορεί να οδηγήσει στη συχνή έκθεση και μπορεί να υποδηλώνει τρόπους απόκτησης ναρκωτικών (Sussman & Ames, 2001).

Επίσης θεωρήσαμε σημαντικό να εξετάσουμε την ηλικία του γονέα που είναι κυρίως υπεύθυνος/η για τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού στη χρήση και στη προβλεπόμενη χρήση. Τα αποτελέσματα έδειξαν να υπάρχει επίδραση των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων των γονέων ως προς τη χρήση και τη προβλεπόμενη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών από τα παιδιά τους. Πιο αναλυτικά, τα άτομα που έχουν γονείς που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 57-61 έχουν περισσότερες πιθανότητες να κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Επίσης, στη παρούσα έρευνα θα θέλαμε να εξετάσουμε την υπόθεση που αφορά τις αντιλήψεις που έχει ένα άτομο για τους συνομηλίκους του οι οποίοι κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών και πως αυτές οδηγούν στη χρήση αυτών από το ίδιο το άτομο. Η απόρροια των αναλύσεων έδειξε ότι όσο υψηλότερη η διακύμανση των αντιλήψεων που αφορούν τη χρήση των συνομηλίκων τόσο μεγαλύτερη τάση έχουν τα άτομα να κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

Παρατηρούμε ότι όταν ένα άτομο πιστεύει ότι πολλοί από τους συνομηλίκους του κάνουν χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, τότε αυτό έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να κάνει χρήση ουσιών. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη σπουδαιότητα της «συμφωνίας» με τους συνομηλίκους (Crosnoe, Muller, & Frank 2004), δηλαδή το άτομο για να έρθει σε «συμφωνία» με τη συμπεριφορά των συνομηλίκων και για κερδίσει την υποστήριξη τους είναι πιθανό να κάνει χρήση ουσιών (Carey & Borsari, 2001).

Ένας άλλος στόχος αυτής της έρευνας ήταν να διαπιστώσει το ρόλο της προσωπικότητας, του κεντρικού μηχανισμού αυτο-αξιολόγησης, της δομής της οικογένειας και της διαπαιδαγώγησης στη ικανότητα του ατόμου να αρνηθεί τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Από τα αποτελέσματα των αναλύσεων συμπεραίνουμε ότι οι παραπάνω μεταβλητές δεν επηρεάζουν τη ικανότητα του ατόμου να πει όχι.

Μια μελλοντική εξέλιξη αυτής της δουλειάς θα ήταν ίσως η διερεύνηση των αντιλήψεων των γονέων σχετικά με τις εξαρτησιογόνες ουσίες. Επίσης θα βοηθούσε την έρευνα αν γνωρίζαμε αν οι γονείς είναι ή ήταν χρήστες ουσιών εφόσον μελέτες δείχνουν ότι τα τοξικοεξαρτημένα άτομα έχουν γονείς χρήστες (Hochmann & Brill, 1997. Ziegler-Driscoll, 1979. Hawkins, et al., 1992. Χείλαρη, 1995). Επιπλέον η επιτρεπτική στάση των γονέων ενδέχεται να ωθεί τα παιδιά προς τη χρήση (Χείλαρη, 1995, McMurrin, 1997). Συνεπώς περαιτέρω διερεύνηση του θέματος σίγουρα θα έδινε περισσότερες πληροφορίες στην έρευνα.

Βασικός περιορισμός της παρούσας έρευνας υπήρξε η ποιότητα και το μέγεθος του δείγματος. Ίσως το ποσοστό της διακύμανσης που ερμηνεύουν η προσωπικότητα, ο κεντρικός μηχανισμός αυτο-αξιολόγησης, η διαπαιδαγώγηση, και η δομή της οικογένειας να αυξανόταν αν το δείγμα μας ήταν μεγαλύτερο και πιο αντιπροσωπευτικό ως προς τον αριθμό των ενεργών χρηστών.

## Βιβλιογραφία

- Abrams, R. B., & Niaura, R. S. (1987). Social learning theories. In H. T. Blane, & K. E. Leonard, *Psychological theories of drinking and alcoholism*. New York: Guilford Press.
- Adams, E. H., Gfoerer, J. C., & Rouse, B. A. (1989). Epidemiology of substance abuse including alcohol and cigarette smoking. *Annual New York academy of science* , 562, 14-20.
- Akers, R. L., Krohn, M. D., Lanza-Kaduce, L., & Radosevich, M. (1979). Social learning and deviant behavior: a specific test of a general theory. *American Sociological review* , 44, 636-55.
- Αλεβιζόπουλος, Γ. (1998). Ψυχοδραστικές ουσίες. In Γ. Αλεβιζόπουλος, *Δικαστική Ψυχιατρική* (pp. 135-175). Αθήνα: Ιατρικές εκδόσεις Γ. Παρισσιανός .
- Allport, G. W., & Odbert, H. S. (1936). Trait names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs* , 47.
- Almog, Y. J., Anglin, M. D., & Fisher, D. G. (1993). Alcohol and heroin use patterns of narcotics addicts: gender and ethnic differences. *American Journal of drug and alcohol abuse* , 19, 291-338.
- APA. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. Washington: American Psychiatric Association.
- Arai, Y., Hosokawa, T., Fukao, A., Izumi, Y., & Hisamichi, S. (1997). Smoking behaviour and personality: A population-based study in Japan. *Addiction* , 92 (8), 1023-1033.
- Αρναο, G. (1983). *Το απαγορευμένο χόρτο*. Αθήνα: Λιβάνη.
- Ball, S. A., & Schottenfeld, R. S. (1997). A five-factor model of personality and addiction, psychiatric, and AIDS risk severity in pregnant and postpartum cocaine misusers. *Substance Use Misuse* , 32 (1), 25-41.
- Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist* , 122-147.

- Bandura, A. (1992). Self-efficacy mechanism in psychobiologic functioning. In R. Schwarzer, *Self-efficacy: Thought control of action* (pp. 335-394). Washington D.C.: Hemisphere.
- Bandura, A. (1990). Self-regulation of motivation through anticipatory and self-ractive mechanisms. *Nebraska Symposium on Motivation* , 38, 69-164.
- Bandura, A. (1989). Social Cognitive theory. *Annals of Child Development* , 6, 1-60.
- Bandura, A., Ross, A. D., & Ross, S. (1963). imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology* , 66, 3-11.
- Barber, B. K., Olsen, J. E., & Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development* , 1120-1136.
- Barbor, T. F. (1994). Overview: demography, epidemiology and psychopharmacology - making sense of the connections. *Addictions* , 89, 1391-6.
- Barkin, S. L., Smith, K. S., & Durant, R. H. (2002). Social Skills and Attitudes Associated With Substance Use Behaviors Among Young Adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 30, 448-454.
- Barnes, G. M., & Welte, J. W. (1986). Patterns and predictors of alcohol use among 7-12th grade students in New York State. *Journal of studies on alcohol* , 47, 53-62.
- Baumeister, R. F. (1997). Identity, self-concept, and self-esteem: The self lost and found. In R. Hogan, J. A. Johnson, & S. Briggs (Eds.), *Handbook of personality psychology* (pp. 681-710). San Diego: CA: Academic Press.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychological Monograph* , 4, 1-102.
- Baumrind, D. (1980). New directions in socialization research. *American Psychologist* , 35, 639-652.
- Blaszczynski, A. P., Buhrich, N., & McConaghy, N. (1985). Pathological gamblers, heroin addicts and controls compared on the E.P.Q. 'Addiction Scale'. *Br Journal of Addiction* , 80 (3), 315-319.

- Bogg, T., & Roberts, B. W. (2004). Conscientiousness and health-related behaviors: a meta-analysis of the leading behavioral contributors to mortality. *Psychology Bulletin*, 130 (6), 887-919.
- Borgatta, E. F. (1964). The structure of personality characteristics. *Behavioral Science*, 9, 8-17.
- Borsari, B., & Carey, K. B. (2006). How the quality of peer relationships influences college alcohol use. *Drug and alcohol review*, 25, 361-370.
- Bowen, M. (1975). Family therapy after twenty years. In S. Arieti, D. X. Freedman, & J. E. Dyrud, *American handbook of psychiatry V: Treatment*. New York: Basic Books.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Jason Aronson.
- Bowen, M. (1966). The use of family in clinical practice. *Comprehensive Psychiatry*, 7, 345-374.
- Bowen, M. (1976). Theory in the practice of psychotherapy. In P. Guerin, & Jr, *Family therapy: theory and practice*. New York: Gardner Press.
- Brooner, R. K., Schmidt, C. W., & Herbst, J. H. (2002). Personality trait characteristics of opioid abusers with and without comorbid personality disorders. In P. J. Costa, & T. A. Widiger, *Personality disorders and the Five-Factor Model of personality* (pp. 249-268). Washington: American Psychological Association.
- Cattell, R. B. (1943). The description of personality: Basic traits resolved into clusters. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38, 476-506.
- Cantor, N. (1990). From thought to behavior: "having" and "doing" in the study of personality and cognition. *American Psychologist*, 45, 735-750.
- Carey, B. K., & Borsari, B. (2001). Peer influences on college drinking: A review of the research. *Journal of Substance Abuse*, 13, 391-424.
- Cervone, D., & Williams, S. L. (1992). Social cognitive theory and personality. In Caprara, & G. L. Van Heck, *Modern personality psychology* (pp. 200-252). New York: Harvester Wheatsheaf.
- Chasnoff, I. J. (1991). Drugs, alcohol, pregnancy and the neonate: pay now or pay later. *Journal of the American medical association*, 266, 1567-8.

- Cloninger, C. R. (1994). Temperament and personality. *Current opinion in Neurobiology* , 4, 266-273.
- Cloninger, C. R., Svrakic, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of general psychiatry* , 50, 975-990.
- Cole, M., & Cole, S. R. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών* . Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Cook, S. L. (2001). Adolescent addiction and delinquency in the family system. *Issue in Mental Health Nursing* , 22, 151-157.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *NEO PI-R*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1988). Personality in adulthood: A six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO Personality Inventory. *Journal of personality and Social Psychology* , 54, 853-863.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1985). *The NEO personality inventory manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., McCrae, R. R., & Dye, D. (1991). Facet scales for agreeableness and conscientiousness: A revision of the NEO-PI. *Personality and Individual Differences* , 12, 887-898.
- Crosnoe, R., Muller, C., & Frank, K. (2004). Peer context and the consequences of adolescent drinking. *Social problems* , 51 (2), 288-304.
- DHHS, U. (1997). Workgroup on drug abuse. *International Epidemiology*. MD:NIH: Rockville.
- Diaz-Guerrero, R. (1984). Behavioral health across cultures. In J. D. Matarazzo, S. M. Weiss, J. A. Herd, N. E. Miller, & S. M. Weiss, *Behavioral Health: A handbook of health enhancement and disease prevention*. New York: Wiley.
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. In M. R. Rosenzweig, & L. W. Porter, *Annual review of psychology* (pp. 417-440). Palo Alto: CA: Annual Reviews.
- Digman, J. M., & Inouye, J. (1986). Further specification of the five robust factors of personality. *Journal of Personality and Social Psychology* , 50, 116-123.
- Digman, J. M., & Takemoto-Chock, N. K. (1981). Factors in the natural language of personality: Re-analysis, comparison, and interpretation of six major studies. *Multivariate Behavioral Research* , 16, 149-170.
- Δικαιάκου, Μ. (1996, 1 21). Χορεύοντας με την Έκσταση. Εφ. Ελευθεροτυπία.

- Δορμπάκης, Π. Χ. (1987). *Επίτομον Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Dornbusch, S., Ritter, P., Liederman, P., Roberts, D., & Fraleigh, M. (1987). The relation of parenting style to adolescent school performance. *Child Development*, 58, 1244-1257.
- Erez, A., & Judge, T. A. (2001). Relationship of core self-evaluations to goal setting, motivation and performance. *Journal of Applied Psychology*, 86, 1270-1279.
- Erickson, K. C., Javors, M. A., Morgan, W. W., & Stimmerl, B. (1990). *Addiction potential of abused drugs and drug classes*. New York: Haworth Press.
- Ferrari, J. R., & Olivette, M. J. (1994). Parental authority and the development of female dysfunctional procrastination. *Journal of Research in Personality*, 28, 87-100.
- Fiske, D. W. (1949). Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44, 329-344.
- Fromme, K., Katz, E. C., & Rivet, K. (1997). outcome expectancies and risk-taking behavior. *Cognitive therapy and research*, 21 (4), 421-42.
- Georgiades, S., Goldberg, L. R., Saucier, G., & Tsaousis, I. (2005). The Factor Structure of Greek Personality Adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88 (5), 856-875.
- Gist, M. E., & Mitchell, T. R. (1992). Self-efficacy: A theoretical analysis of its determinants and malleability. *Academy of Management Review* (17), 183-211.
- Glaskow, K. L., Dornbusch, S. M., Troyer, L., Steinberg, L., & Ritter, P. L. (1997). Parenting styles, adolescents' attributions, and educational outcomes in nine heterogeneous high schools. *Child Development*, 54, 507-529.
- Goldberg, L. R. (1980, May). Some ruminations about the structure of individual differences: Developing a common lexicon for the major characteristic of human personality. Invited paper presented at the convention of the Western Psychological Association. Honolulu, HI.
- Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: the search for universals in personality lexicons. In L. Wheeler, *Review of Personality and social psychology* (Vol. 2, pp. 141-165). Beverly Hills: CA:Sage.



- Goldberg, L. R. (1990). An alternativ "description of personality": The Big-Five structure. *Journal of personality and Social psychology* , 59, 1216-1229.
- Goldberg, L. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist* , 48, 26-34.
- Goldenberg, I., & Goldenberg, H. (2005). *Οικογενειακή Θεραπεία, Μία επισκόπηση*. (E. Κοτρώτσιου, Ed.) Αθήνα: Ελλην.
- Gorman, D. M., & Derzon, J. H. (2002). Behavioral traits and marijuana use and abuse: a meta-analysis of longitudinal studies. *Addictive Behavior* , 27 (2), 193-206.
- Gossop, M. (1982). *Living with drugs*. London: Temple Smith.
- Γρίβας, Κ. (1993). *Κάνναβη - Μαριχουάνα - Χασίς*. Αθήνα: Λιβάνη.
- Hackman, J., & Oldham, G. (1980). *Work redesign*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hamilton, G. C., Troot, A., Sanders, A. B., & Strage, G. R. (1991). *Emergency medicine. An approach to clinical problem - solving*. Harcourt Brace: W.B. Saunders Company.
- Hawkins, J. D. (1985). Childhood predictors of adolescent substances abuse. *Journal of children in contemporary society. Special issue: Children's chemical abuse* , 18 (1-2), 11-48.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychology Bulletin* , 64-105.
- Heath, D. B. (1999). Culture. In P. J. Ott, R. E. Tarter, & R. T. Ammerman, *Sourcebook on substance abuse, etiology, epidemiology, assessment, and treatment*. Needham Heights MA: Allyn and Bacon.
- Χείλαρη, Ε. (1995). Έφηβος, γονέας, ομήλικος, χρήση, κατάχρηση, εξάρτηση. In *ETEA* (pp. 34-53). Αθήνα: Το τρίγωνο της συνάντησης.
- Hegerl, U., Lipperheide, K., Juckel, G., Schmidt, L. G., & Rommelspacher, H. (1995). Antisocial tendencies and cortical sensory-evoked responses in alcoholism. *Alcoholism: Clinical and Experimental research* , 19 (1), 31-5.
- Hess, D. R., & McDevitt, M. T. (1984). Some cognitive consequences of maternal intervention techniques: Alongitudinal study. *Child Develoment* , 55, 2017-2030.

- Hochmann, J. s., & Brill, N. Q. (1997). Chronic marihuana use and psychosocial adaptation. *American Journal of Psychiatry* , 2 (130), 132-144.
- John, O. P. (1990). The "Big Five" factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In L. A. Pervin, *Handbook of Personality* (pp. 66-100). New York: Guilford Press.
- Johnson, V. (1988). Adolescent alcohol and marijuana use: A longitudinal assessment of a social learning perspective. *American journal of drug and alcohol abuse* (14), 419-439.
- Johnstone, B. M. (1994). Sociodemographic, enviromental, and cultural influences on adolescent drinking behavior. In N. I. (NIAAA), *The development of alcohol problems: Exploring the biopsychosocial matrix of risk*. MD:US DHHS: Rockville.
- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001b). A rose by any other name... Are self-esteem, generalized self-efficacy, neuroticism, and locus of control indicators of a common construct? In R. T. Hogan, B. W. Roberts, & R. T. Hogan (Eds), *Applied personality psychology: The intersection of personality and I/O psychology*. Washington: DC: American Phychological Association.
- Judge, T. A., Bono, J. E., & Locke, E. A. (2000). Personality and Job satisfaction: The mediating role of job characteristics. *Journal of Applied Psychology* , 85, 237-247.
- Judge, T. A., Erez, A., & Bono, J. E. (1998). The power of being positive: The relationship between positive self-concept and job performance. *Human Development* (11), 167-187.
- Judge, T. A., Erez, A., Bono, J. E., & Thoresen, C. J. (2003). The Core Self-Evaluations Scale: Development of a measure. *Unpublished manuscript, University of Florida*
- Judge, T. A., Locke, E. A., & Durham, C. C. (1997). The dispositional cause of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in organizational Behavior* (19), 151-188.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., & Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and llife satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied psychology* , 17-34.

- Judge, T. A., Van Vianen, A. E., & De Pater, I. E. (2004). Emotional Stability, Core Self-Evaluations, and Job Outcomes: A review of the evidence and agenda for future research. *Human Performance* , 3 (17), 327-347.
- Kandel, D. B., & Andrews, K. (1987). Processes of adolescent socialization by parents and peers. *International Journal of Addictions* , 22, 319-342.
- Kay, L. (1992). Family Functioning as perceived by parents of boys with attention deficit disorder. *Issues in Mental Health Nursing* , 13, 369-386.
- Kerr, M. E. (1981). Family systems theory and practice. In A. S. Gurman, & D. P. Kniskern, *Handbook of family therapy*. New York: Brunner/Mazel.
- Kilbey, N. M., Breslau, N., & Andreski, P. (1992). Cocaine use and dependence in young adults: associated psychiatric disorders and personality traits. *Drug Alcohol Dependence* , 29 (3), 283-290.
- Kornor, H., & Nordvik, H. (2007). Five-factor model personality traits in opioid dependence. *BMC Psychiatry* , 7, 37.
- Κουτσελίνης, Α. (1973). *Ναρκωτικά. Συνοπτική παρουσίασις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Kranzler, H. R., & Anton, R. A. (1994). Implications of recent neuropsychopharmacologic research for understanding the etiology and development of alcoholism. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* , 62 (6), 1116-26.
- Locke, E. A., McClear, K., & Knight, D. (1996). Self-esteem and work. *International Review of Industrial /Organizational Psychology* (11), 1-32.
- Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In H. P. Mussen, *Handbook of Child Psychology*. New York: Wiley.
- Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., & Schutte, N. S. (2006). The five-factor model of personality and smoking: a meta-analysis. *Journal of Drug Education* , 36 (1), 47-58.
- Μάνος, Β. (1990). Αιτίες που γεννούν και μεγαλώνουν το πρόβλημα των Ναρκωτικών, *Ναρκωτικά: Κοινωνικά Αίτια - Πρόληψη - Θεραπεία*. *Εθνικό Συμβούλιο Κατά των Ναρκωτικών*, (pp. 174-195). ο.π.
- Μάνος, Ν. (1997). *Βασικά στοιχεία ψυχιατρικής*. Θεσσαλονίκη: University studio press.

- Marlatt, G. A., & Gordon, J. R. (1985). *Relapse prevention: Maintenance strategies in addictive behavior*. New York: Guilford Press.
- Μαρσέλος, Μ. (1986). *Ναρκοτικά*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Λίτσα.
- Maynard, P. E., & Olson, D. H. (1987). Circumplex model of family systems: A treatment tool in family counseling. *Journal of Counseling and Development* , 65, 502-504.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1985). Comparison of EPI and psychotism scales with measures of the five-factor model of personality. *Personality and Individual Differences* , 6, 587-597.
- McIlveen, R., & Gross, R. (1996). *Biopsychology*. London: Holder & Sloughton Educational.
- McKim, W. (1997). *Drugs and Behavior*. New Jersey: Prentice Hall.
- McMurrin, M. (1997). *The psychology of addiction*. East Sussex: Taylor & Francis.
- Miller, L. (1991). Predicting relapse and recovery in alcoholism and addiction: neuropsychology, personality and cognitive style. *Journal of substance abuse treatment* , 8, 227-291.
- Mischel, W. (1990). Personality dispositions revisited and revised: A view after three decades. In L. A. Pervin, *Handbook of Personality: Theory and research* (pp. 197-218). New York: Guilford Press.
- Munafò, M. R., & Black, S. (2007). Personality and smoking status: A longitudinal analysis. *Nicotine Tob Res* , 9 (3), 397-404.
- Νασιάκου, Μ. (1999). Θεωρίες Προσωπικότητας. In Σ. Βοσνιάδου, *Εισαγωγή στη Ψυχολογία* (pp. 137-142). Αθήνα: Gutenberg.
- Νέστορος, Ι. Ν. (1992). Ψυχοπαθολογία και Επιθετικότητα. In Ι. Ν. Νέστορος, *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία* (pp. 189-224). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νέστορος, Ι. Ν., & Βαλλιανάτου, Ν. Γ. (1988). *Συνθετική Ψυχοθεραπεία με στοιχεία ψυχοπαθολογίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νέστορος, Ι. (1993). *Στον κόσμο της Ψύχωσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Niaura, R. S., Rohsenow, D. J., & Binkoff, J. A. (1988). Relevance of cue reactivity to understanding alcohol and smoking relapse. *Journal of Abnormal Psychology* , 97 (2), 133-152.

- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated actor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 574-583.
- OFDT. (1997). *Drogues et Toxicomanies: Reperoire des Sources Statiques*. Paris.
- Olson, D. H. (1999). Circumplex Model of Marital & Family Systems. *Journal of Family Therapy*.
- Olson, D. H. (1986). Circumplex model VII: Validation Studies and FACES III. *Family Process* 25, 337-351.
- Olson, D. H. (1985). *FACES III (Family Adaptation and Cohesion Scales)*. St. Paul, M.N.: University of Minesota.
- Olson, D. H. (1991). Three dimensional (3-D) Circumplex model and revised scoring of FACES. *Family Process*, 30, 74-79.
- Olson, D. H., McCubbin, H. I., Barnes, H., Larsen, A., Muxen, M., & Wilson, M. (1983). *Families: What makes them work*. Los Angeles: Sage Publishing.
- Olson, D. H., Partner, J., & Lavee, Y. (1985). *FACES III*. St. Paul: Department of Family Science, Univesity of Minesota.
- Olson, D. H., Portner, J., & Bell, R. Q. (1982). *FACES II: Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales*. Minesota: FAMily Social Science, University of Minnesota.
- Olson, G. A., Olson, R. D., & Kastin, A. J. (1992). Endogenous opiates: 1991. *Peptides*, 13, 1247-87.
- Olson, H. D., Sprenkle, D. H., & Russell, C. S. (1979). Circumplex model of marital and family systems: I. Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications. *Family Process*, 18, 3-28.
- Onatsu-Arivilimmi, P. T., & Nurmi, J. E. (1997). Family background and problems at school and in society: The role of family composition, emotional atmosphere and parental education. *European Journal of Psychology of education*, 12, 315-330.
- Papero, D. V. (1995). Bowen's family systems and marriage. In N. S. Jacobson, & A. S. Gurman, *Clinical handbook of couple therapy*. New York: Guilford Press.
- Papero, D. V. (1983). Family systems theory and therapy. In B. B. Wolman, & G. Stricker, *Handbook of family and marital therapy*. New York: Plenum.

- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American psychologist* (44), 329-335.
- Paunonen, S. V., & Ashton, M. C. (2001). Big five factors and facets and the prediction of behavior. *Journal of Personal Social Psychology* , 81 (3), 524-539.
- Peele, S. (1986). The "cure" for adolescent drug abuse: Worse than the problem? *Journal of Counselling and Development* , 65, 23-24.
- Peluso, S., & Peluso, L. S. (1988). *Women and Drugs. Getting hooked, getting cleaned*. Minneapolis: CompCare Publishers.
- Pervin, L. A., & John, O. P. (2001). *Θεωρίες Προσωπικότητας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Pervin, L. A., & John, O. P. (2001). *Θεωρίες Προσωπικότητας*. Αθήνα: τυπωθήτω.
- Petraitis, J., Flay, B. R., & Miller, T. Q. (1995). Reviewing theories of adolescent substance use: organizing the pieces in the puzzle. *Psychological Bulletin* , 117, 67-86.
- Place, M., Hulsmeier, J., Brownrigg, A., & Soulsby, A. (2005). The family adaptability and cohesion evaluation scale (FACES): an instrument worthy of rehabilitation? *Psychiatry Bulletin* , 29, 215-218.
- Place, M., Reynolds, J., Cousins, A., & al, e. (2002a). Developing a resilience package for vulnerable children. *Child and Adolescent Mental Health* , 7, 162-167.
- ΠΟΥ. (1993). *Ταξινόμηση ICD-10 Ψυχικών διαταραχών και διαταραχών της συμπεριφοράς, κλινικές περιγραφές και οδηγίες για τη διάγνωση*. (Κ. Στεφανής, Κ. Σολδάτος, & Β. Μαυρέας, Trans.) Αθήνα: ΒΗΤΑ Ιατρικές εκδόσεις.
- Preli, R., Protinsky, H., & Cross, L. (1990). Alcoholism and family structure. *Family therapy* , 17 (1), 1-8.
- Pulkkinen, L. (1982). Self-control and continuity from childhood to adolescence. In P. B. Batles, & συν., *Life span development and behavior*. New York: Academic Press.
- Radziszewska, B., Richardson, J. L., Dent, C. W., & Flay, B. R. (1996). Parenting style and adolescent depressive symptoms, smoking, and academic achievement: ethnic, gender, and SES differences. *Journal of Behavioral Medicine* , 19, 289-305.
- Rajgupta, G. (1993). *Sociology of mental health*. N.J.: Prentice Hall.

- Ripple, C. H., & Luthar, S. S. (1996). Familial factors in illicit drug abuse: An interdisciplinary perspective. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 22 (2), 147-172.
- Roberto, L. G. (1992). *Transgenerational family therapies*. New York: Guilford Press.
- Rosenthal, T. L., Edwards, N. B., Ackerman, B. J., Knott, D. H., & Rosenthal, R. H. (1990). Substance abuse patterns reveal contrasting personal traits. *Journal of substance abuse*, 2 (2), 255-263.
- Rotter, B. J. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80.
- Rutter, M., Silberg, J., & O'Connor, T. (1999). Genetics and child psychiatry: empirical research findings. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 7, 19-55.
- Saiz, P. A., Gonzalez, M. P., Paredes, B., Martinez, S., & Delgado, J. M. (2001). Personality and use-abuse of cocaine. *Addictions*, 13 (3), 47-59.
- Santon, M. (1977). The addict as savior: Heroin, death, and the family. *Family Process*, 16 (2), 191-197.
- Santrock, J. W. (2008). *Adolescence*. New York: McGraw-Hill.
- Schuckit, M. A. (1987). Biological vulnerability to alcoholism. *Journal of consulting and clinical psychology*, 55, 301-9.
- Shapiro, H. (2009). *Drugs, ένας πλήρης οδηγός για τις νόμιμες και τις παράνομες ουσίες*. Αθήνα: Ερευνητές.
- Shoda, Y., Mischel, W., & Wright, J. C. (1994). Intra-individual stability in the organization and patterning of behavior: Incorporating psychological situations into the idiographic analysis of personality. *Journal of Personality and Social psychology*, 67, 674-687.
- Skogan, W. G., & Lurigio, A. J. (1992). The correlates of community antidrug activism. *Crime and delinquency*, 38, 510-521.
- Smith, G. M. (1967). Usefulness of peer ratings of personality in educational research. *Educational and Psychological Measurement*, 27, 967-984.
- Stacy, A. W., Dent, C., Sussman, S., & al., e. (1990). Expectancy accessibility and the influence of outcome expectancies on adolescent smokeless tobacco use. *Journal of applied social psychology*, 20, 802-17.

- Stephenson, A. L., Henry, C. S., & Robinson, L. C. (1996). Family characteristics and adolescent substance use. *Adolescence* , 31 (121), 59-77.
- Sussman, S., & Ames, S. L. (2001). *The social psychology of drug abuse*. Philadelphia: Open university press.
- Sussman, S., Stacy, A. W., Dent, C. W., Simon, T. R., & Johnson, C. A. (1996). Marijuana use: current issues and new research directions. *Journal of Drug issues* , 26, 695-733.
- Tellegen, A., & Waller, N. G. (1993). Exploring personality through test construction: Development of the multidimensional personality questionnaire. In S. R. Briggs, & J. M. Cheek, *Personality measures: Development and evaluation*. Greenwich, CT: JAI Press.
- Terracciano, A., & Costa, P. T. (2004). Smoking and the Five-Factor Model of personality. *Addiction* , 99, 472-481.
- Terracciano, A., Löckenhoff, C. E., Crum, R. M., Bienvenu, J., & Cost, P. T. (2008). Five-Factor Model personality profiles of drug users. *BMC Psychiatry* , 8 (22).
- Θεοδωρίδης, Ε. (2009). Λακανική προσέγγιση της τοξικομανίας. *Η Ψυχανάλυση* , 129-132.
- Theus, K. T. (1994). Subliminal advertising and the psychology of processing unconscious stimuli: a review of research. *Psychology and Marketing* , 11, 271-290.
- Tremeau, F., Darreye, A., Leroy, B., & Renckly, V. (n.d.).
- Tremeau, F., Darreye, A., Leroy, B., Renckly, V., Ertle, S., Weibel, H., et al. (2003). Personality changes in opioid-dependent subjects in a methadone maintenance treatment program. *Encephale* , 29 (1), 285-292.
- Τριανταφυλλίδου, Σ. Σ. (2005). *Ναρκωτικά και Ψυχοκοινωνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: Επιστημονικές Εκδόσεις Παρισιανού Α.Ε.
- Τσαούσης, Ι. (1999). Αναζητώντας τη δομή της προσωπικότητας: Το μοντέλο των πέντε παραγόντων. *Ψυχολογία* , 6 (1), 88-103.
- Τσαούσης, Ι. (2002). Το γονεϊκό μοντέλο διαπαιδαγώγησης και η αυτοεκτίμηση του μαθητή ως μεταβλητές εμφάνισης προβληματικής συμπεριφοράς στο περιβάλλον του σχολείου. In *Εκπαιδευτική, οικογενειακή και πολιτική Ψυχοπαθολογία* (pp. 274 - 303). Ατραπος.



- Tsaousis, I., & Georgiades, S. (2007). The Greek Personality Adjective Checklist. *European Journal of Psychological Assessment*
- Tsaousis, I., & Georgiades, S. (2009). The Greek Personality Adjective Checklist. *European Journal of Psychological Assessment* , 25 (3).
- Tupes, E. C., & Christal, R. E. (1961). Stability of personality factors based on trait ratings.
- Tweed, S. H. (1998). Intervening in adolescent substance abuse. *nursing clinics of North America* , 33 (1), 29-45.
- Warner, L. A., Kessler, R. C., Hughes, M., Anthony, J. C., & Nelson, C. B. (1995). Prevalence and correlates of drug use and dependence in the United States: results from the National comorbidity survey. *Archives of General Psychiatry* , 52, 219-229.
- Weiss, H. L., & Schwartz, J. C. (1996). The relationship between parenting style and older adolescents' personality, academic achievement, adjustment, and substance use. *Child Development* , 67, 2101-2114.
- Wiesler, F. (1856). Narkissos: Eine Kunstmythologische Abhandlung. *Gotingen* , 90, 94.
- Wills, T. A., Pierce, J. P., & Evans, R. I. (1996). Large-scale environmental risk factors for substance use. *American Behavioral Scientist* , 39, 808-822.
- Wylie, M. S. (1990). Family therapy's neglected prophet. *Family Networker* , 15 (2), 25-37.
- Ζερβής, Χ. (2001). *Ψυχοπαθολογία του Ενήλικα*. Αθήνα: Ηλεκτρονικές Τέχνες.
- Ziegler-Driscoll, G. (1979). The similarities in families of drug dependence and alcoholics. In E. Kaufman, & P. Kaufman, *Family therapy of drug and alcohol abuse* (pp. 19-39). Boston: Allyn & Bacon.
- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. New York: Cambridge university press.
- Zuckerman, M. (1993). Impulsive sensation seeking and its behavioral, psychophysiological and biochemical correlates. *Neuropsychobiology* , 28 (1-2), 30-6.